

372.

13-79

BOSHLANG'ICI SINF O'QUVCHILARIDA
DIZAYNERLIK TAFAKKUR
ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISH

TOPIKENT

372.

13-79

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA
DIZAYNERLIK TAFAKKUR
ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISH

TOSHKENT

UO'K: 372.864-053.5

ICDK 74.200.54

B-79

B-79 Boshlang'ich sinf o'quvchilarida dizaynerlik tafakkur elementlarini shakllantirish. -T.: «Fan va texnologiya», 2013, 116 bet.

ISBN 978-9943-10-869-1

Mazkur monografiya umumiy o'rta ta'lim maktablarida mehnat ta'limi darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarning dizaynerlik tafakkurini shakllantirishning nazariy asoslari, muammoning o'ziga xosliklari, xususiyatlari, ijtimoiy ahamiyati, dizaynerlik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish muammosining amaldagi holati, uning psixologik jihatlarida hamda didaktik asoslari yoritilgan.

Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan metodika umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilarida badiiy-estetik tarbiya samaradorligini oshiradi. Biz taklif qilayotgan mehnat ta'limi (tasviriy san'at) darslari zamon talablariga javob beradi hamda o'quvchilarda tabiatga, narsa-hodisalarga hissiy munosabatlarda bo'lishga o'rgatadi, ularda ijodkorlik, bunyodkorlik hissiyotlarini uyg'otadi.

Monografiya umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilari, oliy ta'lim muassasalari bakalavr, magistr bosqichi talabalari, ota-onalar hamda mazkur sohaga qiziquvchi keng omma uchun mo'ljallangan.

XT-ID-1-001 «O'quvchilar dizayn ijodkorligini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalarini tatbiq etish» innovatsion tadqiqot loyihasi doirasida tayyorlangan.

Mualliflar: Sh.Q.Mardonov, O.M.Jabborova, Sh.Mardonov, Sh.Axmédova.

Mas'ul muharrir:

Taqritebilar:

R.H.Djurayev – p.f.d., prof.

S.K.Annamuratova – p.f.d., prof.;

S.S.Bulatov – p.f.d., prof.

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti ilmiy kengashining 2012-yil 30-oktabrdagi 16-sonli qarori bilan nashr etildi.

ISBN 978-9943-10-869-1

UO'K: 372.864-053.5

ICDK 74.200.54

B-79

UO'K: 372.864-053.5

ICDK 74.200.54

KIRISH

Inson o'zini o'rab turgan atrof-muhit bilan dialektik birlikda rivojlanadi. Uning hayoti atrof-borliq hamda o'zi yaratgan narsalar olami bilan bog'lanib ketganligining guvohi bo'lamiz.

Hozirgi zamonaviy sharoitda atrof-muhit, narsalar olamining ahamiyati sezilarli darajada ortib bormoqda va u insonning dunyo-qarashi hamda badiiy-estetik olamiga, eng muhimi, uning ongi-tafakkuriga o'z ta'sirini o'tkazib kelmoqda.

Bola ongining shakllanishi va rivojlanishida uning atrofini o'rab olgan narsalarning ta'siri ortib bormoqda. Bolaning yoshligida unga atrof-muhitning ta'siri o'z-o'zidan, stixiyali kechadi, lekin bola bu ta'sirni ma'lum darajada ilg'aydi, sezadi ham.

Mutaxassislarning ta'kidlashlaricha, hozirgi zamonaviy sharoitda bolaga (o'quvchiga) yoshligidanoq kam bo'lsada, inson faoliyati to'g'risida, narsalar olamining texnik estetikasi (dizayn) to'g'risida tushunchalar berib borish maqsadga muvofiqdir.

O'quvchi-yoshlarga dizayn to'g'risidagi ma'lumotlarni berib borish va o'quvchilar dizaynerlik tasavvur elementlarini shakllantirish bo'yicha umumiy o'rta ta'lim maktablarida «Mehnat ta'limi» (1-9-sinflar), «Tasviriy san'at» (1-7-sinflar), «Chizmachilik» (8-9-sinflar) fanlarining imkoniyatlari ancha keng.

Hozirgi kunda ta'limga qo'yilayotgan zamonaviy talablar bo'yicha o'quvchini uniftsiyalashtirilgan (bixillashtirilgan) bilim va amaliy ko'nikmalar bilan qurollantirish, uni sinfdan-sinfga oshirib borish kamlik qilmoqda. Hozirda o'quvchining qo'l bilan ishlash ko'nikmasi, uning texnologiyasini bilishi o'quvchi uchun faqat vosita vazifasini o'tashi mumkin, xolos, uni maqsadga aylantirish uchun esa o'qituvchining ancha ter to'kib, mehnat qilishiga to'g'ri kelmoqda.

Qo'l mehnati o'quvchining estetik tuyg'usi, qiziqish hissini, ongi hamda ijodiy kuchini rivojlantiruvchi vosita bo'lib xizmat qilishi lozim.

O'quvchining dizaynerlik tafakkurini shakllantirish, uning badiiy konstruktorlik – badiiy loyihalash faoliyati jarayonida sodir bo'ladi. Dizayn ijodkorligi elementlarini boshlang'ich sinflarda shakllantirib borib, uni o'rta va oliy ta'limda rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Dizayn ijodkorligini umumiy o'rta ta'lim muassasalarida olib borish maqsadga muvofiq, ya'ni ayrim maktab o'quvchilarini kiyim tikish dizayniga, ayrimlarini soch turmaklash dizayniga, ayrimlarini bichish-tikish dizayniga, ayrimlarini uy interyeri va hokazolarga qiziqitirib borish maqsadga muvofiq. Kelajakda shunday tizimga kelishimiz muqarrar. Masalan, Rossiya maktablari shunday amaliyot keng qo'llanilmoqda.

Mavzu yuzasidan qator adabiyotlar bilan tanishildi, tahlil qilindi. Dizayn ijodkorligi muammosi bo'yicha yozma manbalarning ko'rsatishicha, pedagogika nazariyasi va amaliyoti ta'lim tizimi oldiga yangi vazifalarni, ya'ni o'quvchilarning yangi tipdagi tafakkurini shakllantirish vazifasini qo'yimoqdaki va buni «dizaynerlik tafakkuri», deb atashmoqda. Xo'sh, tafakkur nima? Dizaynerlik tafakkurichi?

Ushbu tushuncha ancha murakkab bo'lganligi uchun uning atroficha keng talqinini O'zbekiston milliy ensiklopediyasidan oldik: «**Tafakkur** – inson aqliy faoliyatining yuksak shakli; obyektiv voqelikning ongda aks etish jarayoni. Tafakkur atrof-muhitni, ijtimoiy hodisalarni, voqelikni bilish quroli, shuningdek, inson faoliyatini amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi. U sezgi, idrok, tasavvurlarga qaraganda voqelikni to'la va aniq aks ettiruvchi yuksak bilish jarayonidir. Tafakkur – inson miyasining alohida funksiyasi. Uning nerv fiziologik asosi birinchi va ikkinchi signal sistemalarining o'zaro munosabatidan iborat. Tafakkur jarayonida insonda fikr, mulohaza, g'oya, faraz kabilar vujudga keladi va ular shaxsning ongida tushunchalar, hukmlar, xulosalar shaklida ifodalanadi. Tafakkur til va nutq bilan chambarchas bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. Fikrlash faoliyati nutq shaklida namoyon bo'ladi. Nutq aloqasi jarayonida insonning hissiy mushohada doirasi kengayib qolmay, ortirilgan tajriba boshqa kishilarga ham beriladi. Inson o'zining tafakkuri, nutqi hamda ongli xatti-harakati bilan boshqa mavjudotlardan ajralib turadi. U fikr yuritish faoliyatida

o'zida aks ettirgan, idrok qilgan, tasavvur etgan narsa va hodisalarning haqqoniyligini aniqlaydi, hosil qilingan hukmlar, tushunchalar, xulosalar chin yoki chin emasligini belgilab oladi. Inson tafakkuri orqali voqelikni umumlashtirib, bavoisita (bilvosita) aks ettiradi, narsa va hodisalar o'rtasidagi eng muhim bog'lanishlar, munosabatlar, xususiyatlarni anglab yetadi. Binobarin, inson muayyan qonun, qonuniyat va qoidalariga asoslangan holda ijtimoiy voqea va hodisalarning vujudga kelishi, rivojlanishi hamda oqibatini oldindan ko'rish imkoniyatiga ega.

Tafakkur ko'pgina fan sohalari (falsafa, mantiq, jamiyatshunoslik, pedagogika, fiziologiya, kibernetika, biologiya)ning tadqiqot obyekti hisoblanadi. Psixologiyada tafakkur voqelikni umumlashtirish darajasiga, muammoni yechish vositasi xususiyatiga, holatlarning inson uchun yangiligi, shaxsning faollik ko'rsatish darajasiga ko'ra bir necha turlarga (ko'rgazmali harakat, ko'rgazmali harakat, amaliy, nazariy, ixtiyoriy, ixtiyorsiz, mavhum, ijodiy va b.k.) ajratib tadqiq qilinadi. Ijtimoiy hayotda, ta'lim jarayoni va ishlab chiqarishda odamlar o'rtasidagi aloqa va munosabatlar ham tafakkur yordamida namoyon bo'ladi. Jamoada tanqidiy qarash, o'zini-o'zi tanqid, baholash, tekshirish, o'zini-o'zi tekshirish, nazorat qilish, o'zini-o'zi nazorat qilish, guruh mulohaza yuritishdan iborat tafakkur sifatleri vujudga keladi. Insonning inson tomonidan idrok qilinishi ham tafakkur bilan uzviy aloqadadir. Ijodiy ishlar, tadqiqotlar, ixtirolar, takliflar tafakkurning mahsuli hisoblanadi. Psixologiya tafakkurning filogenetik (insoniyat paydo bo'lishi davrida), ontogenetik (kishi umri davomida) bilishga oid tarixiy jihatlari ham o'rganiladi. Hozirgi zamon fanining juda ko'p murakkab munosabatlari tafakkurdagi mantiqiy jarayonlarni yanada chuqurroq o'rganishni taqozo etmoqda»¹.

Tafakkur – inson aqliy faoliyati va ongli xatti-harakatlarining yuksak shakli hisoblanib, ijtimoiy muhitni, mavjud jarayonlarning vujudga kelish sabablarini va voqelikni anglash vositasi, shuningdek, barcha insonlarning ehtiyojlarini qondirish yo'nalishidagi

faoliyatlarini muvofiqlashtiruvchi fikrlar, g'oyalar va qarashlar natijasida vujudga kelgan xulosa va qabul qilingan qarordir.²

Dizaynerlik tafakkuri – bu buyum, predmet, narsa va hokazolarning go'zallik va garmoniqa qonunlariga amal qilgan holda har bir buyumda uning foydasi va go'zalligida ko'rishi, fikrlashi tushuniladi. Buyumning foydaliqligini inkor etib bo'lmaydigan haqiqat bo'lsa-da, uning go'zal sifatleri ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Inson o'z ongi, tafakkuri, ijodiy faoliyati asosida o'zida narsa-hodisalarga estetik munosabatni shakllantirishi mumkin.

Badiiy konstruktorlik yoki badiiy loyihalash – mahsulotlarni, narsalarni (predmet, buyum va hokazolarni) loyihalashda go'zallik va garmoniqa qonunlariga amal qilishdir.

Mehnat, tasviriy san'at, chizmachilik darslarida boshlang'ich hamda yuqori sinf o'quvchilarining dizaynerlik tafakkur elementlarini ma'lum pedagogik, estetik shart-sharoitlarda shakllantirib va rivojlantirib borish mumkin.

Ushbu muammoning yechimiga tadqiqot jarayonida javob izladik va quyidagilarni bilib oldik.

Badiiy ijodkorlikning falsafiy tomonlari A.A.Adamyan, D.Blagozov, A.I.Buyev, G.D.Gachev, M.S.Kagan, N.I.Kiltenko, V.P.Kopin, N.L.Leyzerov va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

Muammoning psixologik tomonlarini R.Arnexym, V.S.Meylov, A.Peyper va boshqalar tadqiq qilishgan.

Mavzuning pedagogik jihatlarini V.V.Alekseyeva, N.A.Dmitriyeva, N.M.Zubarev, A.A.Melik-Pashayev, N.N.Fomina, V.S.Herbakova va boshqalar ko'rsatib berishgan.

Badiiy-estetik faoliyatning ta'lim va tarbiyaga ta'siri to'g'ri-rida N.P.Azarov, D.N.Djola, B.T.Lixachev, Z.I.Kalmokov, G.P.Kalashin va boshqalarning tadqiqotlari mavjud.

O'zbekistonda ijtimoiy fanlar, pedagogika va psixologiyada o'quvchi-yoshlarni estetik, nafosat ruhida tarbiyalash masalalari ham mamlakatimiz olimlarining diqqat markazida bo'lgan. Xususan, o'quvchilarni badiiy qadriyatlar bilan tanishtirish jarayonida estetik tarbiyalash A.Mo'minov, M.Aliyev, S.Shermuhamedov-

larning ishlarida; B.B.Qodirovning izlanishlarida tasviriy san'at vositasida tarbiyaning turli tomonlari ko'rsatilgan; S.K.Annamuratova, S.X.Fayzulinaning monografiyalari san'at asarlarini o'rganishning metodologik jihatleri; N.Kevish, R.Muhamedova, A.Sulaymonov, N.Svichinskayalarning tadqiqotlarida badiiy idrok muammolari yoritilgan; munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi (O.Musurmonova, M.Xolmatova), tarbiyaning psixologik muammolari (G.Shoumarov, E.G'oziyev, V.Karimova, N.Sog'inov) va pedagogik masalalari (A.Munavvarov, M.Inomova, D.Xolliqov) olimlarimiz tomonidan keng qamrovli tadqiq etilgan. Shuningdek, olimlarimizdan Sh.S.Sharipov, N.A.Muslimov, S.S.Bulantov, V.E.Alekseyev, R.N.Andrianov, A.I.Vorobev, S.A.Limanskiy, Z.Sh.Sotivoldiyev, I.Ismoilov, O'Q.Tolipov, D.Nozirov kabilar kasb-hunar ta'limi tizimida o'quvchilar ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish, texnik ijodkorlik va dizayn, O'rta Osiyo dizayni tarixi, talabalarning ixtirochilik ijodkorligi, texnik loyihalash va modellashirish kabi muammolar yechimi bilan shug'ullanishgan.

Yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda ta'lim sifat va samaradorligini mavjud talablar darajasida ta'minlash yo'lida amaliy faoliyat olib borilmoqda. Mustaqillik yillarida bu borada muayyan yutuqlarga erishildi. Chunonchi, barkamol shaxs malakali mutaxassisni tayyorlash va qayta tayyorlash jarayonlarining ilmiy asoslari yaratildi, yangi mazmun va yo'nalishda faoliyat yurituvchi uzluksiz ta'lim tizimi shakllantirildi. Bu borada quyidagi ishlar amalga oshirildi:

- o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalariga qo'yiladigan va tarbiaga soluvchi davlat ta'lim standartlari hamda ta'lim va o'quvchilar bilimlari sifatini nazorat qiluvchi ko'rsatkichlar, nazorat tizimi ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etildi;

- umumiy o'rta ta'lim muassasalarini yangi o'quv, o'quvmetodik adabiyotlar bilan ta'minlash muammosini hal etish maqsadida yangi o'quv dasturlari, darsliklarning yangi avlodi yaratildi, ayrim darslik va dasturlar qayta ko'rib chiqilmoqda;

- barcha gumanitar fanlar mazmunida ilgari surilgan g'oyalarni sintez qilish asosida pedagogik ta'lim mazmuni yangilanmoqda;

² Huseynov va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: «Fan va texnologiya», 2009. 490-b.

- ta'lim jarayonining ichki mantiq'i va qonuniyatlarini o'quvchilarning bilib olishlari va anglab yetishlariga qaratilgan psixologik-pedagogik shart-sharoitlar yaratilmoqda;
- umumiy o'rta ta'lim maktablari, shu jumladan, boshlang'ich sinflar ham, mavjud talablarga muvofiq malakali o'qituvchilar bilan ta'minlanmoqda.

Ta'lim muassasalarining faoliyatini o'rganish bu borada muayyan kamchiliklar ham borligini ko'rsatmoqda. Ular, nazarinizda quyidagilardan iborat:

- o'qituvchilik kasbiga e'tiborning yetarli emasligi;
- ta'lim-tarbiya jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish borasida mavjud imkoniyatlardan yetarli darajada foydalanmaslik;
- o'quv rejalarini mazmunan yangilashda yetarli samaraga erishilmayotganligi;
- o'qituvchilarning ta'lim-tarbiya jarayonini samarali yo'lga qo'yishda yetarli tashkiliy, pedagogik va metodik tayyorgarlikka ega emasliklari;
- o'quv-tarbiyaviy va o'quv-metodik jarayonlarni kompyuterlashtirish, pedagogik faoliyatda texnik vositalar xizmatidan unumli foydalanmaslik;

- ta'lim jarayonida shaxsni tarbiyalash va uni rivojlantirish tamoyilining ustuvor emasligi;
- ta'lim-tarbiyada shaxs omilining ustuvorligiga erishilmaganlik, o'quvchi shaxsi, uning shakllanishiga e'tiborning sustligi;
- o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasining pastligi, ularning aksariyatida ta'lim-tarbiya jarayoniga nisbatan texnologik va ijodiy yondashuv malakasining shakllanmaganligi.

Ko'rsatib o'tilgan kamchiliklar umumiy o'rta ta'lim muassasalarining boshlang'ich sinflarida o'quvchilarning dizayn ijodkorligini shakllantirish va rivojlantirishga xalaqit qilmoqda. Mavjud kamchiliklarni bartaraf etish yo'lida, quyidagilarning amalga oshirishi:

- ta'lim tizimiga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini tatbiq etish;

- ta'lim jarayonida shaxsni tarbiyalash va rivojlantirish tamoyilining ustuvorligini ta'minlash;
- ta'limning shaxsning har tomonlama shakllanishiga yo'nalganligini ta'minlash, mazkur jarayonning insonparvarlik va demokratik g'oyalari bilan boyitilishiga erishish;

- pedagog kadrlarni tayyorlash hamda amaliyotchi o'qituvchilarning malakasini oshirish va qayta tayyorlashga nisbatan ijtimoiy va pedagogik talablarni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Ayni vaqtda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida faoliyat olib boruvchi ta'lim muassasalari faoliyatini takomillastirish, uning mazmuniga ilg'or g'oyalarni tatbiq etish borasida belgilangan chora-tadbirlarning amaliy tasdig'ini ta'minlashga alohida e'tibor qaratish kechiktirib bo'lmaydigan vazifalar sirasiga kiradi.

Shuningdek, izlanishlarimiz jarayonida:

- umumiy o'rta ta'lim maktablarida mehnat ta'limi (tasviriy san'at) darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijodkorlik tafakkuri, dunyoqarashini shakllantirishga e'tiborning juda pastligi;
- boshlang'ich sinf o'quvchilarning narsalar garmoniyasi, narsa-hodisalarning estetik munosabatini to'la tushunishiga erishilmaganligi;
- boshlang'ich sinf o'quvchilarning tafakkur ijodkorligini shakllantirish, rivojlantirish uchun individual-ijodiy, evristik-didaktik, ijtimoiy-hissiy, o'quv-dizaynerlik shart-sharoitlarning yaratilmaganligi;
- ta'lim jarayonida hissiy, individual-baholash hamda loyihalash birligiga erishilmaganligi;
- dizayn ijodkorligi bo'yicha maxsus muammoli vaziyatlar tashkil etilmaganligi;
- dizayn ijodkorligining sifati ta'lim jarayonida tahlil qilinib, umumlashtirib borilmasligi;
- boshlang'ich sinf o'quvchilari mehnat ta'limi (tasviriy san'at va b.) darslarida tabiat hodisalari, predmet hamda jarayonlarni o'zlari mustaqil o'rganishga o'rgatib borilmasligi ma'lum bo'ldi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining boshlang'ich sinflarida mehnat ta'limi, tasviriy san'at kabi darslarning mazmuni bilan tanishish shuni ko'rsatdiki, so'z yuritilayotgan jarayonning ilmiy asoslarini iakomillashtirish, shuningdek, pedagogik faoliyat mazmunini boyitishga erishish borasida muayyan tajribalarni to'plash yo'lida amaliy harakatlar olib borilayotgan bo'lsa-da, mazkur jarayonning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqish, ma'lum tizimni shakllantirishga nisbatan ehtiyoj talab darajasida qondirilmagan.

I BO'LIM. DIZAYNERLIK TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

1.1. Tafakkur rivojining psixologik-pedagogik jihatlarini

«Dizayn» atamasi italyan so'zi «disegno»dan kelib chiqqan. Uyg'onish davrida Yevropada bu so'z bilan faoliyat asosida yotgan loyihalari, rasmlar hamda g'oyalarni atashgan. XIV-XVI asrlarda «dizayn» so'zi bilan g'oya hamda naqsh, loyihalash va konstruksiyalash jarayonlari nomlangan.

Shunday qilib, bugungi kunda «dizayn»ning mazmun-mohiyatini yorituvchi tadqiqotchilarning beshta asosiy nuqtayi nazarlarini mavjud:

1. Dizayn – bu buyumlarning funksionalligi va ratsional konstruktivligining qonuniy natijasi.
2. Dizayn – bu san'at turi bo'lib, unda inson dizayn mahsulotini badiiy buyum sifatida qabul qiladi.
3. Dizayn – bu fanning nomi sifatida talqin qilinadi.
4. Dizayn – bu uyg'unlashtiriladigan soha sanaladi va uning yordamida insonga ijobiy estetik ta'sir ko'rsatish uchun sanoat buyumlarining xossalari o'zaro moslashtiriladi.
5. Dizayn – bu sanoatda ishlab chiqariladigan buyumlar sifatining maxsus aspekti (tomoni) sanaladi.

Bizda «dizayn» atamasining (terminining) paydo bo'lganiga uncha ko'p vaqt bo'lgani yo'q. Ungacha narsa-buyumlarni loyihalash «badiiy loyihalash», deb atalgan. Buyumlarni yasash texnologiyasi esa «texnik estetika», deb yuritilgan. «Dizayn» so'zi inglizchadan tarjima qilinganda «chizish», degan ma'noni anglatadi.

Ana shu so'z asosida «dizayner» atamasi yaratilgan bo'lib, undan – loyihachi rassom, «dizayn-forma» buyumning tashqi ko'rinishi, degan tushunchalar kelib chiqqan. Hozir olimlarning ko'pchiligi «dizayn» tushunchasi ommaviy sanoat mahsulotlarini loyihalash va ular asosida yangicha ko'rinishdagi biror bir buyumni yaratish borasidagi loyihachi-rassom faoliyatidir, degan fikrni bildiradi.

Har bir buyumning qiymati ikki narsada, ya'ni uning foydasi va go'zalligida ko'rinadi. Buyumning foydaliligini ham, uning go'zal sifatlarini ham inkor etib bo'lmaydigan haqiqatdir.

Ana shundan kelib chiqib, buyumning foydali va qimmatli jihatlari o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Sanoat sohasida maxsus ijodiy faoliyat sifatida dizayn ommabop ishlab chiqarish va sanoat inqilobi natijasida paydo bo'lgan hamda u go'zallik va foyda o'rtasidagi nomuvofqlikni bartaraf etish, sanoat va texnika orasidagi chegarani yo'qotishga xizmat qiladi.

Dizayn loyihalash faoliyati bo'lib, yangi turdagi madaniyat sifatida baholanadi. Bu madaniyat turida ilmiy texnikaviy hamda ijtimoiy madaniyatlar o'zaro birlashadi. Zamonaviy sharoitda loyihalash madaniyati o'ziga xos xususiyat kasb etadi, bunda insonning dunyodagi yangi o'rni hamda uning tashqi muhitga munosabati hisobga olinadi.

Ilmiy texnika taraqqiyotining zamonaviy sharoitlarida loyihalash madaniyatini qayta ishlab chiqishda turmush tarzining uzluksiz o'zgarishiga mo'ljallanganligi hamda yangi buyum yaratishda faoliyatning barcha tomonlarini – ijtimoiy, iqtisodiy, texnikaviy hamda estetik tomonlarini qamrab olishini esda saqlash lozim.

Loyihalash madaniyati ma'lum qonun-qoidalar hukmiga asoslangan. Qadimiy madaniyatlar, masalan, o'rta asrlar O'rta Osiyo va Yevropa madaniyati, Xitoy, Hindiston, Yaponiya madaniyati o'rni Uyg'onish davri madaniyati yuzaga keldi.

Loyihalash madaniyatida eski qonun-qoidalar, qoliplarni buzmasdan, yangisini yaratish mumkin emas, bu to'g'ri XIX–XX asr boshlarida dizayn nazariyachilari D.Ryoskin hamda U.Morrislar ham ta'kidlab o'tishgan edi.

Dizayn sanoat va san'at orasidagi nomutanosiblik, nomuvofqlikni yo'qotishi lozim edi: loyihalash madaniyatida go'zallik va foyda uyg'unlashadi. Shuningdek, dizayn loyihalash faoliyat sifatida jamoa va insonning turli talablarini qanoatlantiradi. Dizayn insonning ijodiy loyihalash faoliyati bo'lib, uning maqsadi kishining ruhiy (psixik) va moddiy talablarini to'liq qanoatlantiradigan uyg'unlik muhitini yaratishdir.

Bugungi kunda buyumlarning yuqari iste'mol va estetik xossalarni ta'minlaydigan mutaxassislarni biz dizaynerlar, deb ataymiz.

Dizayn atamasi tarkibiga quyidagi elementlar kiradi:

- dizayn faoliyat subyekti sifatida: dizayner va iste'molchi;
- dizayn faoliyat obyekti sifatida: dizayn-loyiha va dizayn-mahsulot;
- dizayn muhit – faoliyatning turli tizimlari.

Dizayn obyekti sifatida sanoat mahsulotlari, shahar, qishloq, korxona va yashash muhiti element va tizimlari va hokazolar bo'lishi mumkin.

Loyihalash obyektiga ko'ra mutaxassislar dizaynni quyidagi turlarga bo'lishadilar:

- Industrial dizayn (a) guruhidagi mahsulotlar – mehnat asbub-uskunalar va mexanizmlar, transport va qurol-asboblari; b) guruhiga – ommabop iste'mol buyumlari – idish-tovoq, maishiy uskunalar, mebel jihozlari va boshqalar;
- me'morchilik muhit dizayni (interyer, me'mor va tashqi muhit dizayni);

- kompyuter dizayni;
- lanshaft dizayni;
- art-dizayn;
- ijtimoiy dizayn;
- ko'ngin dizayni;
- poligrafika dizayni.

Dizaynga dastlab sanoatga oid loyihalash ishlari kirgan bo'lsa, unda u ilgari dizayn nomini ham kiritgan bo'ldi.

Zamonaviy jamiyatda dizaynga ommabop aloqa vositasi sifatida qaraladi, chunki u savdo-sotiq orqali ishlab chiqarish va iste'mol qilishni birlashtiradi, talab va taklifni tartibga soladi, aholi orqali qishqirishni oshiradi.

Xullas, dizayn – ishlab chiqaruvchi va iste'molchi orasida marketing va aloqa vositasidir: ijtimoiy tomonidan qaralganda, dizayn – bu buyumlarning tashqi ko'rinishida nufuz timsoli, farqlovchi, ayiq berish orqali sanoat va bozorning hamkorligini

boshqaruvchi tizimdir. Madaniy tomondan qaralsa, dizayn bu – san'atdir. Bugungi kunda dizaynga san'at sifatida qarovchilar soni ortib bormoqda.

Mutaxassislar tafakkur ijodkorligining olti blok omil va jarayonlarini ko'rsatishadi:

1. Tafakkur.
2. Idrok va xotira.
3. Xayol va yangilik.
4. Sezgirlik (ichki sezgi) (intuitsiya).
5. Mustaqillik – o'z fikrining (dunyoqarashining) ifodalanishi.
6. Shaxsning estetik hamda axloqiy sifatleri³.

Eng muhim bloklardan biri tafakkur bilan bog'liq blokdir. «Tafakkur» tushunchasining mohiyatini ochishga harakat qilib, uning ta'rifini berishga intilgan tadqiqotchilar talaygina.

Mashhur rus psixologi A.N.Leontevning⁴ fikricha, tafakkur – bu obyektiv borliqning o'ziga xos xususiyatlari, aloqalari, munosabatlari bilan ongli ifodalanish jarayoni bo'lib, unga inson sezgisi orqali anglashi qiyin bo'lgan olam, obyektiv borliq ham kiritiladi.

Ushbu tushunchani «Pedagogik lug'at» quyidagicha izohlaydi: tafakkur – insonning narsa-hodisalarni, obyektiv borliqni umumlashgan holda uning munosabatlari, aloqalari orqali bilishdir⁵.

O'zbek olimlari tomonidan yaratilgan «Pedagogika fanidan izohli lug'at»da: «Tafakkur – insoniyatning necha ming yillik tarixiy rivojlanishi davrida ijodkorlik jarayoni bilan bog'liq holda hosil qilinib borilgan va erishilgan oliy va aqliy ne'matdir»,⁶ deb ta'rif berilgan.

Inson atrof borliq hamda o'zi yaratgan narsalar olami bilan shu darajada bog'lanib ketganki, o'zini ularsiz (ular bilan aloqasiz) tasavvur etib bo'lmaydi.

Tafakkur – inson bilishining, obyektiv voqelikni aks ettirish jarayonining yuqori bosqichi. Bilishning hissiy bosqichlarida bevosita idrok qilib bo'lmaydigan real olam obyektlari, hodisalari

va munosabatlari to'g'risida bilimga ega bo'lish imkonini beradi. Inson tafakkuri ijtimoiy-tarixiy mohiyatga ega bo'lib, amaliy faoliyat bilan chambarchas bog'langan⁷.

Tafakkur faol maqsadga yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, unda mavjud va yangi (kelayotgan) ma'lumotlarini qayta ishlab, undagi asosiy va ikkinchi darajali elementlarini aniqlab, ular orasidagi aloqadorlikni, qonuniyatlarni aniqlovchi bilish jarayonidir.

Tafakkurning boshqa psixologik jarayonlardan farqi – uning yangi bilimlarni ochishga yo'naltirilganligidir. Shunday qilib, tafakkur:

1. Psixologik jarayon bo'lib, obyektiv borliqdagi umumiylik va alohidalikni ko'rsatadi, ifodalaydi.

2. Tafakkur inson xulqida boshqaruvchi funksiyasini bajaradi, chunki u insonning maqsad, vosita hamda harakat dasturi bilan bog'liqlilikda.

3. Tafakkur ijtimoiy jarayondir, uni inson faoliyati davomida o'tirilgan bilimlarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Dizaynerlik tafakkuri tushunchasini faol tafakkur mexanizmlar tushunish qiyin. Tafakkurga faol jarayon sifatida qarash kerak, chunki faollik boshqa ruhiy (psixik) jarayonlardan farqli o'laroq, tafakkurga xosdir.

Inson tafakkurining faol ahamiyatga egaligi, uning o'ziga xosligi, uning boshqa ruhiy jarayonlar bilan aloqadorligi, ayniqsa, xotira bilan uning rivojlanish qonuniyatlari ruhshunos (psixolog) olimlar tomonidan o'rganilgan (B.G.Ananyev, P.Ya.Galperin, A.V.Zaporozhets, G.S.Kostyuk, A.N.Leontev, Yu.A.Samarin, B.T.Teplov, M.N.Shardanov, P.Ya.Shevarev).

Ma'lumki, yangi bilimlarni izlashda turli usullar qo'llaniladi (algoritmik, evristik usullar).

Tafakkur o'tmish tajribalarisiz faol bo'la olmaydi. Izlanishlar jarayonida chetlanishlar, adashishlar bo'ladi, shu tariqa yangiliklar ixtiro qilinadi, yangi muammolar, masalalar o'z yechimini topadi.

Subyekt tafakkurining harakatlaniruvchi kuchi uning maqsad va vositalari orasidagi qarama-qarshiliklarning paydo bo'lishidir. Fikr, fikr jarayonining rivojlanishi o'ziga xos bo'lsada, ularning

³ Подолкина Л.Н. Эстетико-педагогические условия развития творческого мышления младших школьников. «Катеринбург», 1998, 34 с.

⁴ Подолкина Л.Н. Эстетико-педагогические условия развития творческого мышления младших школьников. «Катеринбург», 1998, 49 с.

⁵ Педагогический словарь (под ред. Капрана И.А.), т.1.-М.: Академия педагог. 1985, 56 с.

⁶ J. Haanbooyev, X. To'raqulov va b. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: 2009, 463 b.

umumiylik tomonlari ham mavjud. Ushbuni vaziyat muammo-
larining yechimi misolida ko'rib chiqamiz.

Muammoli vaziyat hamisha to'siq, faoliyatga to'siq sifatida
vujudga keladi. Muammoli vaziyatni yechish, muammoli vaziyatdan
chiqib ketish bosqichlarini ko'rib chiqamiz. U quyidagilarni o'z
ichiga oladi:

- muammoli vaziyatni anglab yetish;
- nima ma'lum, nimalar noma'lumligini aniqlab olish. Natijada
muammo vazifaga aylanadi;
- aniqlash (izlash) doirasini belgilab olish (qo'yilgan maqsad,
tajriba asosida);
- farazning paydo bo'lishi;
- faraz to'g'riligini tekshirib ko'rish.

Tafakkur voqelikni umumlashgan holda aks ettirish jarayoni
bo'lsada, unda tafakkur jarayonining mahsuldorligi turlicha bo'ladi.

Muammoning yangiligi esa uning yechimi yo'nalishlarini
belgilab beradi: turli sakrashlar, evristik, ijodiy fikrlashlar, muammo
yechimida mantiqiy tahlilni talab qiladi. Bu jarayonda umumlashgan
mantiqiy tafakkur bilan birga ichki intuitiv fikr yuritish juda
muhimdir. Bu jarayonlarda aniq va mavhum vazifalar, predmetlar
va modellarni tahlil qilish, narsa-hodisalarning noaniq tomonlarini
izlash intuitiv tarzda amalga oshiriladi.

Faol, mahsuldor tafakkur natijasida psixologik yangiliklar
paydo bo'ladi, ya'ni yangi aloqa tizimi, o'z-o'zini boshqarishning
yangi shakllari, shaxs xususiyatlari, uning qobiliyatlari va boshqalar
o'quvchining aqliy (siljish) rivojlanishiga olib keladi.

O'quvchining mahsuldor (produktiv) tafakkuri unga yangi
muammolarni mustaqil yechishga, bilimlarni chuqur va tez egal-
lashga olib keladi.

O'quvchining reproduktiv tafakkuri esda qolganlarini qayta
tiklash hamda o'quvchining o'quv-biluv faoliyatida muhim rol
o'ynaydi. Bu o'quvchiga yangi materialni yaxshi o'zlashtirishga
hamda bilim va ko'nikmalarni amaliyotga tatbiq etishga yordam
beradi.

Insonning reproduktiv tafakkuri hamda qayta yodga olish, xo-
tirani tiklash (reproduktiv - tafakkurni qayta tiklash) orqali obyektiv

borliqni bilishda muhim rol o'ynaydi. Chunki inson borliqni bilish
jarayonida o'zidagi mavjud bilimlarga suyanadi, yangi muam-
molarni yechishda esa eski mavjud bilimlar kamlik qiladi, natijada u
o'z tafakkurini faollashtirib, yangiliklarni ochadi, uning yangi
aloqalarini o'rnatadi va bu yo'l kelgusida ham o'xshash muammolar
yechimida unga asqotadi.

Subyektning shu tariqa muammo yechimini anglab yetishi,
kelgusida ham xotirani, tafakkurni qayta tiklash orqali amalga
oshiriladi. Haqoniy real mahsuldor faoliyat - bu o'quvchining bor-
liqni mustaqil bilishi natijasidir. Tafakkur ijodkorligi - bu tafakkur
rivojining eng yuqori pog'onasi sifatida qaralishi lozim, u o'zining
yangiligi, originalligi bilan ajralib turadi.

Muammo ustida qator yillar davomida izlanishimiz, o'rga-
nilgan adabiyotlar, pedagogik tajribamiz tahlili qator psixologik-
pedagogik tamoyillarni (prinsiplarni) ajratib olishimizga va ular o'z
navbatida rivojlantiruvchi ta'lim tizimining muhim komponenti,
shuningdek, o'quvchining intellektual rivojlanishida muhim asos
vazifasini o'taydi. Bular:

1. Muammolik tamoyili.
2. Tafakkur komponentlarining garmonik rivojlanishi.
3. Aqliy faoliyatning algoritmik va evristik rivojlanish
tamoyili.

Quyida ushbu tamoyillarni tavsiflashga harakat qilamiz.

Muammolik tamoyili. Muammolik tamoyili mahsuldor
(reproduktiv) tafakkur mahsuli bo'lib, unda yangi bilimlar va yo'-
nalishlar rivojlantiruvchi ta'limning asosiy tamoyili hisoblanadi.

Muammoli ta'limda bilim, ko'nikma hamda intellektual mala-
kalarining shakllanishi o'quvchining muammo-masalalar tizimini
o'qituvchi rahbarligida mustaqil yechish jarayonida sodir bo'ladi.

O'quvchilar muammoning yangi yechimini izlashlarida
o'zlaridagi mavjud bilimlar bilan qo'yilgan vazifa o'rtasida qarama-
qarshiliklarga duch kelishadi va natijada yangi bilimlarni izlashga
to'g'ri keladi, bu ularning kelgusida yangi muammolarni o'zlash-
tirishdagi imkoniyat doirasini kengaytiradi. O'quvchining faol
mustaqil faoliyati uning kelgusi faoliyati uchun yangi aloqalar

tizimi, shaxsning yangi xususiyatlarning shakllanishi, fikr doirasining kengayishiga olib keladi⁸.

Muammoli ta'limda o'quvchilar uchun yangi sabab-oqibatli aloqalar, qonuniyatlar, qator muammolar yechimining umumiy tamoyillari, subyekt munosabatlardagi noaniqliklar hamda konkret tadqiq qilinayotgan vaziyat komponentlari orasidagi aloqalar yuqori natija (effekt) beradi.

Muammoning tanlanishi o'quvchilarning mavjud bilimlari hamda qo'yilayotgan vazifaning qay darajada tez bajarilishi hamda o'quvchilarning mustaqil bajarish yo'llari bilan qay darajada tanishtirilganliklariga bog'liq. Shuni esda saqlash kerakki, mavjud bilim, ko'nikmalar muammo yechimida asos bo'lishi mumkin, lekin o'quvchilarni muammo yechimiga yo'naltirish, unga aytib berish, ko'rsatib berish mutlaqo mumkin emas.

O'qituvchi muammoni shunday qo'yishi kerakki, o'quvchilar o'zlarida mavjud bilim hamda ko'nikmalarining yetishmayotganini sezsin va mustaqil yechimini topishga harakat qilsin, o'z bilimidagi kamchiliklarni bilib olsin.

Muammoli vaziyatlarni tashkilashirishda mavjud bilimlar bilan yangi muammo o'rtasidagi qarama-qarshiliklar, konfliktli vaziyatlar muhim rol o'ynaydi.

Yangi muammo-vazifalar o'quvchini noaniqlikka olib keladi, bunda xatolarga yo'l qo'yilishi mumkin. Bu xato-kamchiliklarni tuzatishda o'qituvchi o'quvchiga o'z vaqtida uning sabablari, chiqib ketish yo'llarini ko'rsatib bersa, hech qanday xavf tug'dirmaydi.

Yangilikni ochish, muammoni yechishning asosiy yo'li – «analiz orqali sintez»dir⁹.

Bunda muammo yechimiga uning asosiy va ikkinchi darajali elementlari, yangi aloqa tizimlari, asosiy xususiyatlari, munosabatlari muammo maqsadiga yetishishga qaratilishini taqozo qiladi.

Tafakkur komponentlarining garmonik rivojlanish tamoyili. Mahsulдор tafakkurning asosiy xususiyatlaridan biri – ma'lum mantiqiy hamda intuitiv komponentlarning so'z mazmunida adekvat

ifodalanmasligidir. Mantiqiy tafakkur muammoni o'ziga dastlabki bosqichida asosiy rolni o'ynaydi, chunki subyekt o'ziga ma'lum bo'lgan harakat usulini, yo'lini qo'llashga harakat qiladi va natijada uni ham sinab ko'radi. Muammo yechimining asosiy bosqichida subyekt yangi usulni qo'llaydi va bunda unga tafakkurning intuitiv-amaliy komponenti yordamga keladi.

Intuitiv tafakkur unga amaliy harakat, obrazlardan foydalanish, ko'rgazmali materiallardan foydalanish imkonini beradi.

Ko'rgazmali-obrazli tafakkur muammoning to'liq mazmuni, uning elementlari, shart-sharoitlarini ko'rish imkonini beradi.

Shunday qilib, muammoning yechimi tafakkur komponentlarining o'zaro munosabatlarida – ham tushunchaviy (verbal), ham amaliy, ham ko'rgazmali-obrazli (intuitiv tafakkur) bosh rol o'ynaydi) amalga oshiriladi.

Aqliy faoliyatning algoritmik va evristik usullarni shakllantirish tamoyili.

Ushbu muammo yechimining ikki usuli bo'l:

– algoritmik usul;

– evristik usul.

Algoritmik usul orqali bir qator ishlarni amalga oshirganda muammo xatosiz yechimini topadi.

Algoritmik tipdagi fikriy faoliyat usulini shakllantirish kategorial yechimga olib keluvchi mantiqiy tahlilga asoslanadi, lekin u tafakkurning rivojlanishiga olib kelmaydi. Shunday usul (yo'llar) kerakki, birinchidan, badiiy faoliyatning muhim komponenti sifatida reproduktiv (xotirada qolganlarini eslash) tafakkurni takomillashtiradi. Ikkinchidan, bu usullar, bilimlarning asosiy fondi, «qurilish materiali» hisoblanib, muammo yechimiga xizmat qiladi. Shunga qaramasdan bu usullar ham yetarli sanalmaydi, chunki ular mahsulдор tafakkurga xos emas, ular aqliy faoliyat intensiv rivojlanishining rag'batlantiruvchi omili bo'la olmaydi.

Uzoq vaqt algoritmik usullardan foydalanish natijada asosida yechimga kelishga o'rgatib, yangi izlanishlarga olib kelmaydi, o'quvchini qolipga tushirib qo'yadi, uni o'ylashga qo'llanmaydi. Shuning uchun algoritmik usulni qo'llaganda algoritmik usul elementlari ham ishtirok etishi lozim.

⁸ Континент 3.11. Особенности продуктивного мышления // Вопросы психологии, 1978, №3, 38 с.
⁹ Давиденко О.М. Пути актуализации дошкальных // Вопросы психологии, 1987, №1, 93 с.

Algoritmik usuldan farqli o'laroq evristik usul mantiqiy bo'lmagan, balki uning mazmuni, mohiyati tahliliga ko'proq e'tibor beradi. Evristik usul muammoning xatosiz yechimini ta'minlamaydi, uni mavhumlik darajasida yechishga harakat qiladi. Unda o'quvchi ham qanday xususiyatlar, belgilar muammoning yechimiga olib kelishini bilmaydi. Ta'lim jarayonida har ikkalasidan ham uzviy bog'liqlikda foydalanish foydadan holi emas¹⁰.

Demak, rivojlantiruvchi ta'limning muhim tamoyillaridan biri unda algoritmik va evristik usullarni maxsus shakllantirishdan iborat.

Zamonaviy maktab ta'limida tafakkurning roli va o'rni ortib bormoqda. Bugungi kun o'quvchisi uchun faqatgina bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallash emas, balki bu bilim, ko'nikma hamda malakalarga ijodiy yondashuvi orqali uni amalga oshirishi, qiziqishlarini rivojlantirishi, o'quv motivlari hamda o'z-o'zini dolmij takomillashtirishini talab qiladi.

Shunday qilib, birinchi o'ringa o'quvchining aqliy rivojlanishi, uning ijodiy tafakkurni shakllantirish qo'yiladi.

O'quvchining funksiyasi (vazifasi) nafaqat o'quvchini kerakli mazmun bilan tanishtirish, balki uning o'quv faoliyati uchun sharoit yaratib berishi (faoliyat maqsadini shakllantirish), bilish faoliyatini tashkillashtirish va boshqarib borishi (amaliyotini), natijalarini nazorat qilib va baholab borishi kiradi¹¹.

Demak, tafakkur, birinchidan, o'quv jarayonida o'quv materialini tushunib yetish sifatida vujudga keladi. Ikkinchidan, o'quvchida shunga monand faoliyat maqsadi shakllanishi kerak. Uchinchidan, o'quv faoliyatning muvaffaqiyatli kechishi uchun faoliyatni boshqarish, o'z-o'zini nazorat, o'z-o'zini baholash, boshqarish, tartibga keltirish kabi usullarni bilish hamda faoliyat tahlili qonuniyatlarini bilishni taqozo qiladi. To'rtinchidan, muammo va vazifalar yechimi ham tafakkurning ko'rinishlarida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, tafakkur o'quv materialining o'quv jarayonida tushunilishi, turli muammo va masalalarning yechilishi, maqsad belgilanishi hamda refleksiv (organizmning javob reaksiyasi)

refleksiyasi (ya'ni o'z ruhiy holati haqida o'ylashi, xayol surishi, fikr yuritishi, uni tahlil qilishga moyillik) sanaladi¹². Tafakkur turlari ijodkorlik bilan qalin bog'liqlikda.

Ijodkorlik muammosi, uning vujudga kelishi, faoliyat yuritishi, ko'rinishi faylasuflarni, adabiyotshunoslarni, psixologlarni, pedagoglarni, san'atshunoslarni, ma'naviyatshunoslarni qiziqitirib kelgan. Uning (ijodkorlikning) mingdan ziyod tasnifi, ta'rifi bor.

Ijodkorlik – ijod+kor+lik kabi komponentlardan tashkil topgan bo'lib, bunda:

– **ijod** – sifat jihatdan yangi va beqiyos, originalligi va ijtimoiy-tarixiy jihatdan nodirligi bilan o'zgacha bo'lgan narsa yaratish faoliyati. Ijod faqat insonga xos, chunki ijodiy faoliyat subyekti bo'lgan ijodkorningina qo'lidan keladi; tabiatda esa ijod emas, balki rivojlanish jarayoni bo'lib turadi.¹³

– **-kor-** – so'z yasovchi qo'shimcha bo'lib, fors-tojik tilidan o'zlashtirilgan, ko'proq ot so'z turkumini yasashda foydalaniladi.¹⁴

– **-lik** – so'z yasovchi qo'shimcha bo'lib, ko'proq mavhum ot, fe'l, sifat va boshqa so'z turkumlarini yasashda qo'llaniladi.¹⁵

Ijodkorlik tushunchasining kompleks modeli, uning klassifikatsiyasi, u to'g'ridagi nazariy qarashlar, uning mazmun-mohiyati tadqiqotchi V.N.Nikolko tomonidan tartibga solingan.

Ma'lumki, ijodkorlik – faoliyatning turli holatlarida paydo bo'ladi. Qiziqish ilhom, intilish va boshqalar ijodkorlikning inson ongida eng oliy tarzda paydo bo'lishidan tortib, to namoyon bo'lishigacha jarayonini o'z ichiga oladi. Shaxsning ijodiy faoliyat ehtiyoji faoliyatda yangi, ilgari maqsad qilib qo'yilmagan buniyodkorlik intilishini bildiradi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, har bir shaxsning ijodkorlik fazilatlarining shakllanishi aynan maktabda boshlanadi. Zero, maktabda turli salohiyat va qobiliyatga ega bolalar ta'lim oladi va bolalardagi ana shu layoqatni va salohiyatni rivojlantirish maktab o'qituvchilarining birinchi galdagi vazifasidir. Bolalardagi ijodiy

¹² Рубинштейн С.Л. Избранные философско-психологические труды. – М.: Наука, 1997, 82 с.

¹³ Ensiklopedik lug'at, 2 tomlik. – T.: U'SS, 1988, 1-tom, 303-б.

¹⁴ Узбекско-русский словарь. – М.: ИНС, 1959, 722-б.

¹⁵ Узбекско-русский словарь. – М.: ИНС, 1959, 722-б.

¹⁰ Романова Э.И. Связности продуктивного мышления // Вопросы психологии, 1978, №3, 45 с.
¹¹ Басин М.С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа). – М.: Политическая литература, 1974, 28 с.

faoliyatning har qanday kurtaklari ta'lim-tarbiyadan tashqarida, faoliyatdan tashqarida kamol topa olmaydi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida bolalardagi yashirin iste'dodlarni yuzaga chiqarish, kichik maktab yoshidan boshlab o'z faoliyatini namoyon qilishi uchun imkoniyat yaratish, ulardagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish - kelajakda yuksak salohiyatli, ijtimoiy faol, o'tkir zehni, kashfiyotchilik qobiliyatini namoyon eta oladigan raqobatbardosh kadrlarni voyaga yetkazish garovi bo'lib hisoblanadi. Bu davlatimizning ustuvor yo'nalishlaridan biri - har tomonlama barkamol insonni voyaga yetkazish g'oyasiga mos keladi.

Psixolog olimlarning ta'kidlashicha, mehnatning u yoki bu ko'rinishida talab qilinadigan qobiliyatlar ish va faoliyat jarayonida paydo bo'lib rivojlanadi. Boshqacha qilib aytganda ijod uchun zarur xususiyatlar, shaxsiy sifatlar bevosita o'smirlarning ijodkorlik faoliyatida rivojlanadi. Ijod - insonning moddiy va ma'naviy ne'matlarini yaratish faoliyatidir. Unda inson tafakkuri, xotirasi, tasavvuri, diqqati, irodasi faol ishtirok etadi, butun bilimi, tajribasi, late'dodi namoyon bo'ladi. Ijod dastlab inson tasavvurida tug'iladi, keyin ijodga taalluqli masalalar yuzasidan izlanishlar olib boriladi, boshqalar bajargan ishlar tanqidiy ko'rib chiqiladi, tahlil etiladi, kuzatishlar, tajribalar o'tkaziladi, mantiqiy xulosalar chiqariladi, gipotezalar qilinadi, bular tajribada sinab ko'riladi, noto'g'ri bo'lsa yangilanadi.

Ijodkorlik - bu insonning borliqni bilish va o'zgartirishga yo'naltirilgan ong, maqsadli faoliyat bo'lib, uning natijasida yangi, original, ilgari mavjud bo'lmagan, jamiyatning moddiy va ma'naviy hayotini yaxshilashga qaratilgan buyumlar, asarlar va boshqalar yaratiladi.

Ijodkorlikning quyidagi turlari aniqlangan:

1. Jarayonlilik (faylasuflar - J.Lyakura, M.Ortega-i-Gasse, A.Bibler, S.X.Rappoport; psixologlar - L.S.Vigotskiy, A.Ya.Duretskiy, O.M.Dyachenko, Yu.D.Poluyanov, A.I.Melik-Pashayev, V.O.Pushkin va boshqalar), bunda tafakkur ijodkorligi ruhiy (psixik) jarayonlarning yig'indisi sifatida qoraladi.

2. Faoliyatlilik (faylasuflar - Aristotel, M.Nedonsel, G.Siyag-val, D.Dyui; psixologlar - A.P.Nikolko, B.P.Nikitin), bunda ijodkorlik uning ijtimoiy mohiyati nuqtayi nazardan tavsiflanadi.

3. Alohida mantiqsiz shakl sifatida (A.Shopengauer, F.T.Fisher, Z.Freyd va boshqalar), bunda ijodkorlik aqlsizlikning ko'rinishi sifatida ifodalanadi.

4. Inson holati (A.Kamyu, J.P.Satir, A.Malro), inson uyg'unligidan (kompleks) chiqishga harakat sifatida qoraladi.

5. Subyektning o'z fikr (dunyoqarashi) ifodasi (A.Dyufreni, A.Berjon, A.F.Losev) - nazariyasi bo'lib, bunda ijodkorlik insonning ehtiyoji, uning ichki dunyosining ifodasi sifatida qoraladi. Biz mavzumizga yaqin bo'lgan talqinni qabul qilamiz.

Ijodkorlik - bu faol bunyodkorlik faoliyati bo'lib, uning natijasida yangi qadriyatlar, materiallar bunyod etiladi, ular o'zining yangiligi, originalligi, noyobliligi bilan ajralib turadi.

Mana shu talqin negizida tafakkur ijodkorligini tavsiflaymiz hamda tafakkur ijodkorligi tushunchasini shunday ta'riflaymiz:

Tafakkur ijodkorligi - inson faoliyatiga xos jarayon bo'lib, u o'zida idrok, hissiyot, inson tajribasi, xotira, xayol, oldindan his qilish, sezgirlik (intuitsiya) kabi tushunchalarni ifodalaydi hamda o'z ichki dunyosini namoyon etishga ishtiyoqi orqali borliqni o'zgartirishga qaratilgan subyektning ongli harakati sanaladi.

Mahsuldor tafakkur ijodkorlik tafakkurining eng yuqori bosqichi sanaladi.

Mahsuldor tafakkur shunday ruhiy (psixik) jarayon bo'lib, unda subyektning faoliyati yangi, original yechimini topadi.

Mahsuldor ijodkorlik tafakkurning asosiy turlarini ko'rib chiqamiz.

Nazariy-tushunchaviy tafakkurda - inson muammolar yechimida tushunchalarni o'z tajribasi, sezgi organlariga tayangan holda ongida tahlil qiladi.

Nazariy-tasviriy tafakkur tushunchaviydan shunisi bilan farq qiladiki, unda inson muammoning yechimida tushunchalar, hukm, yakunlovchi fikr chiqarish o'rni tasvirni (obrazni) tanlaydi, ya'ni

hukm tasvir orqali chiqariladi. Bunda tasavvur yoki xotiradan olinadi, yoki xayoldan ijod qilinadi.¹⁶

Ko'rgazmali-tasviriy tafakkurda aqliy jarayonlar inson idroki bilan bog'liq holda ifodalanadi.¹⁷

Ko'rgazmali-harakatli tafakkurda tafakkurning o'zi predmetlarni amaliy qayta qurish, tubdan o'zgartirish bilan shug'ullanadi.¹⁸

Elementar dizaynerlik tafakkuri yetuk dizaynerlik tafakkurining tuzilish komponentlarni o'zida ifodalaydi, lekin bunda o'quvchining yoshi xususiyatlari ham inobatga olinadi. Bunday tafakkur alohida ma'lumotlar, alohida muhit, maxsus qidiruv usulida va shakllarida amalga oshiriladi.¹⁹

Bu o'qituvchi rahbarligida amalga oshirilgan shakllantirilgan dizaynerlik tafakkuridir.

Bunday dizaynerlik tafakkurining shakllantirilishini stixiyali, o'z-o'zidan amalga oshirilgan tafakkurdan farqlash lozim, albatta.

Stixiyali dizaynerlik tafakkuri.

Tafakkurning bu turiga tizimsizlik, tizimlilikka harakatning yo'qligi va ongda uning ifodalanmasligi xosdir.

Tizimli dizaynerlik tafakkuri.

Mantiqiy harakatlar tizimlilikka intilishdir, unga yangilik, originallik hamda yechim variativligi xosdir. Boshlang'ich sinflarda, albatta tizimli dizaynerlik tafakkurining yuqori (uchinchi) bosqichi to'g'risida gapirish erta, bu bosqichga ma'lum ta'lim va umumiy rivojlanish bosqichidan keyin erishiladi.

Ilmiy asoslarning ko'rsatishicha, dizaynerlik tafakkuriga qator parametrlar xos bo'lib, ular quyidagilarni tashkil qiladi:

- asoslilik (konstruktivlik);
- maqsadga muvofiqlik;
- variantlilik, egiluvchanlik (moslanuvchanlik);
- sezgi (tuyg'u) usuli, monandlik usuli.

Shunday qilib, tadqiqotimizda biz umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarida faqat dizaynerlik tafakkur elementlarini shakllantiramiz, uning uchun quyidagilar bilan chegaralanamiz:

– **maqsadga muvofiqlik** – o'zaro aloqalar orqali qo'yilgan maqsad va niyatni amalga oshirish qobiliyati, shu yo'sinda maqsadga erishish;

– **ratsionallik** (aql-idrokka asoslangan fikr) – maqsadga erishiladigan eng ma'qul, tejamkor, qulay yo'lini tanlash;

– **yangilik va originallik** – muammo yechimida qulay, standart metod, shakl, vositalarni qo'llash;

– **sezish orqali**, bir-biriga bog'liq guruh predmetlarning badiiy xususiyatlarini sezish, tushunish tuyg'usi;

– **garmoniya rang-barangligi** (svetovaya garmoniya) – ranglar bog'liqligi, uyg'unligiga erishish qobiliyati;

– **egiluvchanlik, moslanuvchanlik** – turli-tuman, xilma-xil g'oyalarni izhor qilish qobiliyati.

Shunday qilib, dizaynerlik tafakkurining xususiyatlarini quyidagicha tanavvur qilish mumkin:

– mantiqiy operatsiyalarni o'tkazish tizimini bilish;

– faoliyat natijasida yangilikning, originallikning, sezish qobiliyatining, loyihalash qobiliyatining ifodalanishi;

– narsalarning maqsadga muvofiqligi va ratsionalligi;

– narsalar garmoniyasini sezish, his qilish qobiliyati.²⁰

Mahsuldor tafakkurni rivojlantirishni yoshlikdan boshlash kerak, shuning uchun buni avval mahsuldor tafakkurning yosh xususiyatlari bilan aloqadorligini ko'rib chiqishimiz maqsadga muvofiq.

Tafakkur ijodkorligida fantaziyaning roli beqiyos. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarida tafakkurda faoliyat katta, lekin ularni tushunib, ongida qayta baholash, o'zlashtirishga imkoniyatlari kamlik qiladi.

O'quvchi ratiyatida katta hajmdagi ma'lumot, axborot bilan ularni tushunib olish o'rtasida doimo to'qnashuv vujudga keladi.

¹⁶ Евдокимова Л.Н. Эстетико-педагогические условия развития творческого мышления младших школьников.-Екатеринбург, 1998, 72 с.

¹⁷ Евдокимова Л.Н. Эстетико-педагогические условия развития творческого мышления младших школьников.-Екатеринбург, 1998, 83 с.

¹⁸ Евдокимова Л.Н. Эстетико-педагогические условия развития творческого мышления младших школьников.-Екатеринбург, 1998, 72 с.

¹⁹ Малиновская Л.П. Вопросы формирования дизайнерского мышления на уроках изобразительного искусства в начальных классах. –М, 1994, 14 с.

²⁰ Малиновская Л.П. Вопросы формирования дизайнерского мышления на уроках изобразительного искусства в начальных классах. –М, 1994, 17 с.

Bola ongidagi bu jarayonlar uning xayoli, tasavvuri asosida tartibga solinadi. Bola tasavvurini doimiy rivojlantirish kerak bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi o'quvchining ijodkorligi (bu hali tafakkur ijodkorligi emas) ko'rgazmali-harakatli xarakterga ega bo'lib, u ota-onasining faoliyati, oilaviy tarbiyaga to'liq bog'liq holda rivojlanadi.

Bola maktabga kelganga qadar uning ruhiyatida ma'lum qobiliyat va ruhiy (psixik) holatlar shakllanib bo'lgan bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchi birinchi sinfga kelgan bolaning aqliy rivojlanganligi darajasini, uning ruhiy holati, oilaviy tarbiyasi xususiyatlarini bilgan holda uning ijodiy tafakkurini rivojlantirishi lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchisi sinfda o'ziga muloqot qilish uchun partner (sharik, do'st) izlaydi.

Bolaning ko'rgazmali-harakatli tafakkuri ko'rgazmali-obrazli tafakkur bilan almashadi, bu yoshda bola ko'p xayol suradi, tasavvuriga suyanadi, bu haqda ruhshunoslarning tadqiqotlari ham mavjud (L.S.Vigotskiy, A.Ya.Dudetskiy, O.M.Dyachenko va boshqalar).

Subyektning mahsuldor tafakkuri natijasida uning ongida yangi sifat o'zgarishlari paydo bo'ladi. Ijodiy faoliyat esda saqlanib qolgan narsalar, hodisalarni tiklashsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Har qanday muammoning yechimi, yangi bilimlarning o'zlashtirilishi, xotiradagi bilim asosida kechadi, mahsuldor tafakkurning xususiyatlari shu tariqa namoyon bo'ladi.

O'quvchilarning mahsuldor tafakkuri ham har xil darajada bo'ladi. Ayrim o'quvchilar yuqori, ayrimlari esa past darajadagi mahsuldor tafakkurga ega bo'ladi. Bunday hollarda butun sinf bilan qanday ishlash kerak va ularning tafakkurini rivojlantirish mumkin?

Bunday hollarda o'rtamiyona o'quvchiga mo'ljallansa, yuqori darajadagi rivojlanish bilan kelgan o'quvchining tafakkur rivojini susaytirib yuboradi va o'qishga bo'lgan qiziqishi susayib ketadi, shu tariqa ularning aqliy rivojlanishi ham susayadi. Aqliy rivojlanishdan ortda qolgan o'quvchilar yanada og'ir ahvolga tushib qoladi, ular qiynchiliklarni yengib o'ta olmaydi, natijada darsni tushunmaydi, ular pedagogik jarayondan chetga chiqib qolishadi.

Mahsuldor tafakkurni boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirish va rivojlantirish uchun aqliy faoliyatining ratsional usullarini tanlash kerak, bu ularning yangi bilimni o'zlashtirish jarayonini yengillashtiradi, egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Shakllantirish usullari har xil bo'ladi.

Rivojlantiruvchi ta'lim jarayonida bu usul katta samara berishi mumkin, agarda o'quvchilarga ma'lum erkinlik sharoiti yaratilsa va bu kelgusida umumlashtirib borilsa.

L.S.Vigotskiyning fikricha, mahsuldor tafakkurning bosh mexanizmi hayotiy obraz va madaniy tajribaning o'zaro bog'lanishi va o'zaro bog'lanmasligining bir-biriga moslashuvidir.²¹

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilari o'qituvchi bilan birga o'qiydilar, ta'lim oladilar. Ular birgalikda uzoq davomli faoliyat dovonlarini birgalikda o'taydilar va ijodkorlikni egallaydilar.

Psixologlar tomonidan uchtdan o'n uchtagacha tafakkur ijodkorligining shakllanish usuli, yo'llari ko'rsatilgan. Psixologlarning fikrlari, nuqtayi nazarida umumiylik, o'xshashlik anchani tashkil qiladi. Jumladan, ko'pchilik psixolog-olimlar birinchi bosqich sifatida quyidagilarni ko'rsatadilar:

– ushbu jarayonga tayyorgarlik bosqichi (V.N.Pushkin);

– muammo, fikr paydo bo'lishini tushunib yetmoqlik (D.Dyum, A.Osbori, D.Rossmen);

– atrof-muhit, axborotlarini idrok etish (L.T.Levchuk);

– masalani shakllantirish uchun masala qo'yish, kerakli ma'lumot to'plash, bilim, ko'nikma, malakalar (A.N.Luk);

– vizual tafakkur (ko'z bilan qabul qilinadigan) obrazini yaratish, bunda vizual tafakkur – mavhum (abstrakt) tafakkur va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik (V.I.Jukovskiy, D.V.Pivovarov).

Ushbu tasnifdan ko'rinib turibdiki, tafakkur ijodkorligining birinchi bosqichi faoliyatning ikki jarayonini o'zida mujassamlayapti – idrok hamda fikr tug'ilishi. Ushbu bosqichlarni ko'rib chiqamiz.

21) Полуханов Ю.А. Перспективы реализации идей Л.С.Выготского в детском художественном творчестве // Вопросы психологии, 1997, №1, 35 с.

1. Tayyorlov bosqichi.

Bu bosqichda ikki masala hal bo'ladi: materialni to'plash va uni tayyorlash hamda badiiy shaklni yasash, qurish usullarini bilib olish.

Erkin ijodkorlik nafaqat yangi materiallarni to'plash, balki ularni tayyorlash, muhimlashtirish, faollashtirishga imkon beradi. O'quvchilarda bu qobiliyat har xil bo'ladi: ular faqat namuna asosida, o'qituvchi ko'rsatmasi asosida faoliyat yuritishadi. O'quvchilar o'zlarining hayotiy tajribalarini mehnat ta'limi bilan bog'lamaydilar, shuning uchun ijodkorlik ularda rivojlanmaydi.

Ma'lumki, topshiriq-namuna o'quvchilar erkin ijodkorligini yo'qqa chiqadi, uni ma'lum qolipga solib qo'yadi.

Ayrim o'quvchilarda ijodkorlik juda rivojlangan bo'ladi, ularga izlanish yo'lini ko'rsatib bersang, qolganini o'zi eplaydi, ayrimlari buning aksini.

Dizaynerlik faoliyati to'g'risida fikr yuritish uchun o'quvchida dizayn to'g'risida elementar tushuncha bo'lishi kerak, shundagina uning dizaynerlik tafakkurini rivojlantirish to'g'risida gapirsa bo'ladi. Aks holda qilingan hamma harakat befoydali.

Ijodkorlikning ikkinchi bosqichini J.Adamar va V.N.Pushkinlar g'oyaning, fikrning pishib yetilishi, yashirin inkubatsiyasi davri sifatida tasniflashadi. Shunga yaqin nuqtayi nazarlarni biz A.N.Lukda ko'ramiz, uning fikricha, ikkinchi bosqich qo'shimcha ma'lumotlarni izlash, to'plash bosqichidir.

D.Dyum, D.Rosmenerning fikricha, bu davr qo'yilgan vazifalarni tahlil qilish davridir.

V.I.Jukovskiy, D.V.Pivovarovlar ham ushbu bosqichni ijodkorlikni tahlil qilish davri sifatida baholaydilar.

A.Osbori esa ushbu davrga tahlildan tashqari yana rejalashtirilgan fikrni umumlashtirish hamda loyihalashtirish jarayoni sifatida qaraydi.

Shunday qilib, ikkinchi bosqich barcha psixolog-olimlar tomonidan fikrlash jarayoni (mantiqiy tafakkur) sifatida tasviflanadi.

2. Badiiy shakl yaratish usullarining o'rganilish bosqichi.

Ikkinchi bosqichda xayolning borliq bilan aloqa shakliga tayyor xayoliy mahsulot sifatida qarash lozim. Erkin ijod qilish

uchun o'quvchilarning borliq voqea, hodisalarga estetik baho berish qobiliyatini rivojlantirish mumkin.

Tafakkur ijodkorligining uchinchi bosqichi psixolog-olimlar tomonidan turlicha ifodalanadi. Jumladan, J.Adamar, V.P.Pushkin, A.N.Luk va boshqalar tafakkur ijodkorligi faoliyatini ichki his, sezgirlik, ilhomlanish, sho'xlik sifatida ifodalaydilar.

Ushbu bosqichni analitik axborot nuqtayi nazardan D.Rosmen, V.I.Jukovskiy, D.V.Pivovarovlar baholaydilar, bunda obyektni o'rganishda olingan ma'lumot bilan tahlil ostida ma'lumotlarning o'zaro nisbatlari ifodalanadi. Bu bosqichni D.Dyum, D.Rosmenlar yangi g'oyalarning tug'ilishi va olg'a surilishi bilan bog'lashadi.

3. Mo'ljal olish bosqichi.

Mo'ljal, niyat, istak, xohish o'quvchining faoliyatini boshlab berishi, boshqarishi lozim. Lekin o'quvchining niyat qilish, mo'ljal olish qobiliyati nafaqat individual harakatlarga, balki yosh xususiyatlariga ham egadir. Ko'pchilik o'quvchilarda niyat, mo'ljal tarqoq, og'zaki sanashdan nariga o'tmaydi, ular asar tuzilishi (kompozitsiyasini) tushunmaydi. Niyat ham bo'lg'usi obraz tuzilishi (kompozitsiyasi) kabi faoliyat jarayonida shakllanadi, shuning uchun bu obrazni o'ylab topilgan so'zlar vositasida o'zgartirib bo'lmaydi.

O'quvchilarning niyat qilish, mo'ljal olish qobiliyatini rivojlantirish uchun qaysidir obraz shaklida mo'ljal olgan o'quvchining yutuq va individualligi, boshqalardan farqi, mo'ljalning originalligi misolida tahlil qilinadi.

4. Ijodkorlik bosqichi.

Bu bosqichda o'quvchi o'zining butun e'tiborini, harakatini ijodga qaratadi. Ijodkorlikning ta'limning boshqa shakllaridan farqi shundaki, unda o'quvchi bilim va tajribani olmaydi, yig'maydi, balki uni beradi. Shuning uchun L.S.Vigotskiy ogohlantiradi – hech qachon o'quvchining xatosini to'g'rilamaslik yoki uni «to'g'ri» chizishga, ijod qilishga majburlamaslik kerak.

O'quvchining ijodkorligida o'qituvchining ishtiroki, uning imkoniyatlariga ishonish, uning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash,

– obrazlarni fikran bog'lash, xayoldan o'tkazish, xayolda obrazlarni fikran bog'lash yo'llarini bilish;

– intuitsiya, ichki his, sezgirlik;
– shaxsning aqliy, estetik, axloqiy sifatleri, shuningdek, boshlagan ishini oxiriga yetkazish hamda baholash qobiliyati va boshqalar.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining ko'rsatib o'tilgan sifatleri o'quv-tarbiya jarayonida badiiy konstruksiya elementlarini o'rganishda shakllantirilib va rivojlantirib boriladi, bunda albatta pedagogik-estetik shart-sharoitlarning o'rni katta. Bu sifatlar ijodkorlik faoliyatining barcha bosqichlarida – idrok etish, g'oyaning paydo bo'lishi, fikrning tug'ilishi, ichki his-hayajon, faoliyat jarayonlarida shakllantirilib, rivojlantirilib boriladi. Dizaynerlik tafakkurning asosiy xususiyatlarini quyidagicha tasavvur qilish mumkin:

– mantiqiy operatsiyalarni tizimli amalga oshirish qobiliyati;
– yangilikning xosligi, originalligi, sezish hamda loyihalash qobiliyati;
– narsalarning maqsadga muvofiqligini sezish qobiliyati;
– narsalarni estetik yasay bilish qobiliyati va boshqalar.

Gap tafakkur ijodkorligi xususida borar ekan, shuni esda tutish kerakki, ijodkorlik estetik kategoriya bo'lganligi sababli ijodning takomillashuvi va rivojlanishida atrof-muhitning estetik omillari muhim rol o'ynaydi, buni o'z vaqtida foydasuflar, psixologlar hamda san'atshunos olimlar isbotlaganlar.

Shunday ekan, boshlang'ich sinf o'quvchilarning mahsuldor tafakkur ijodkorligini rivojlantirish uchun o'quv-tarbiya jarayonida estetik, psixologik hamda pedagogik shart-sharoitlarning o'zaro aloqasini ta'minlash, sharoit yaratish lozim bo'ladi.

1.2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning tafakkur ijodkorligini shakllantirishning pedagogik-estetik shart-sharoitlari

Pedagogik-estetik shart-sharoitlar ikki yoqlama tuzilishga ega – pedagogik va estetik shart-sharoitlar.

Pedagogik shart-sharoitlar pedagog olimlar Ya.A.Komenskiy, A.S.Makarenko, A.F.Xarlamova, Yu.B.Babanskiy, B.P.Nikitina,

uning g'alabaga erishishiga ishonch bildirish bilan chegaralanishi lozim. Demak, o'quvchining ijodiga aralashmaslik kerak.

O'quvchining dizaynerlik faoliyatida biz yuqorida ko'rgan ikkinchi, uchinchi, to'rtinchi bosqichlarni biriktirsak loyihalash kelib chiqadi. Loyihalash – bu ijodiy jarayon bo'lib, qator ketma-ket bosqichlarni qamrab oladi. Ulardan ikkitasi o'zaro farqlanadi:

– loyiha g'oyasini shakllantirish va obyektning a'lo darajada qayta qurish;

– loyiha materialini moddiylashtirish orqali loyiha bosqichida narsaga (obyektga) kelgusida erishish mumkin bo'lgan bir necha variantni taklif qilinishi. Narsalarni loyihalashda maqsadga asos solinadi va bu uning asosiy komponenti hisoblanadi. Maqsad belgilamoq, faraz qilmoq – bu juda murakkab kompleks jarayon hisoblanadi. Bu nafaqat tayyor mahsulot tahlili, balki uning boshqa konstruksiyalaridan farqi, ma'lum ma'noda tobeligi hamdir. Maqsad belgilamoq muammo yechimida ongli qidiruv hamda unga ijodiy yondashuvni taqozo qiladi. Bu faoliyatning qiyinligiga qarab masdan boshlang'ich sinf o'quvchilari ham bajarish imkoniyatiga ega.

Mahsuldor tafakkurni rivojlantirishda mehnat ta'limining imkoniyatlari katta. Badiiy konstruktivlik, ya'ni dizayn elementlari darslarida badiiy shakl, ritm, simmetriya, kompozitsiya haqida tushuncha elementlari berib boriladi²².

Shunday qilib, umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijodkorlik faoliyatlarini xususiyatlarini o'rganishda quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim, deb hisoblaymiz: psixologik jarayonlar mahsuldor tafakkurni shakllantirishning asosi va zaminidir.

O'quvchilarning mahsuldor tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish ularning quyidagi sifatlarini rivojlanishiga asos bo'ladi:

– yaxlit, tirishqoq iroda;
– iroda turlari, shu jumladan, bolaning hayotiy tajribasi;
– mantiqiy operatsiyalar: analiz, sintez, umumlashtirish, sinflashtirish;

²² Калинин Г.П. Использование элементов дизайна на уроках труда // Начальная школа, 1989, №9, 28 с.

Sh.A.Amonashvili, Dj.Smid va boshqalarning ilmiy asarlarida keng yoritilgan.

Estetik shart-sharoitlar mazmunini dizayn nazariyasi va atrof-muhitga ergonomik talablar tashkil qiladi. Bu soha olimlari: V.P.Zinchenko, V.P.Glazichev, I.P.Yurov, I.M.Dyomina, L.M.Xolm-yanskiy; respublikamiz olimlaridan S.X.Fayzulina, S.K.Annamuratrova va boshqalar.

Maktab hayotiga kiritgan hamda estetik va pedagogik shart-sharoitlarni bir tizimga solgan kishi R.Shteynerdir. V.A.Karavkovskiy, N.L.Arinina, G.B.Kobanidze, S.A.Anasinlar ham estetik va pedagogik shart-sharoitlarni sintezlab, o'quv-tarbiya jarayoniga kiritishgan. Yuqorida nomlari zikr etilgan olimlarning ilmiy ishlari tadqiqotimiz uchun nazariy asos rolini o'taydi.

Avvalo pedagogik shart-sharoitlarning umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv-tarbiya jarayoniga kiritilishi, tajribadan o'tkazilishini ko'rib chiqamiz.

Subyektiv shart-sharoitlar. Umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkur ijodkorligini rivojlantirishga yordam beruvchi subyektiv omillar ham ikki yoqlama tizimga ega. Bir tomondan, o'quvchining bilim, ko'nikma, malaka (BKM) hamda uning subyektiv-individual, fizologik, psixologik hamda intellektual xususiyatlari bo'lsa, ikkinchi tomondan, unda pedagogning individual-psixologik xususiyatlari yotadi.

Bu kabi shart-sharoitlar rang (tus) ajrata bilish estetikasi asosida yaratiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkur ijodkorligini rivojlantiruvchi omillarga, quyidagilar kiradi: xotira, idrok, mantiqiy tafakkur, gap, intuitsiya, intellekt, his qilish, boshlagan ishini oxiriga yetkazish hamda uni baholash qobiliyati.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkur ijodkorligini rivojlantiruvchi subyektiv omillar o'quvchilarning umumiy rivojlanishi, ularning ta'lim-tarbiyasida qo'llaniladigan boshqa omillardan farq qilmaydi. Shundan kelib chiqib aytish mumkin, o'quvchilarning tafakkur ijodkorligini shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi subyektiv omillarga individual ijodiy omil sifatida qarashimiz mumkin. Bu kabi omillar o'zining ijobiy

natijasini nafaqat o'qituvchi va o'quvchi hamkorligida, balki obyektiv-subyektiv shart-sharoitlar yaratilganda ko'rish mumkin.

Individual ijodiy sharoit o'zida ikki tomonni mujasamlashtiradi: o'qituvchi va o'quvchining estetik tashqi ko'rinishi, ya'ni maqsadga muvofiq kelishi, atrof-muhitga mos garmoniya, estetik garmoniya, kasbiy-axloqiy, o'quvchining psixologik-axloqiy sifat-lari va boshqalar o'quvchining tafakkur ijodkorligini rivojlantirishga hamda uning shaxs sifatida shakllanishiga yordam berishi lozim.

Pedagogning ma'naviy ko'rinishi uch qismdan iborat: axloqiy sifatlar (mehribonlik, tartibli, odoiblilik, halollik, poklik), estetik ong, borliqqa estetik munosabat, estetik ishonch, havas, ishtiyoq, madaniyat, dunyoqarash, mahorat (yuksak aql, professionalizm, artistizm, tafakkur ijodkorligining rivojlanganligi, ijodga ishtiyoqning mavjudligi va b.).

Shunday qilib, pedagog o'quvchilar uchun tafakkur ijodkorligining namunasi, timsoli sifatida gavdalanadi va ularning o'qituvchiga o'xshashi uchun harakati hamda ijodiy faolligining o'sishiga olib keladi.

Subyektiv-obyektiv shart-sharoitlar.

Subyektiv-obyektiv omillar ijodkorlikning rivojlanishi, sinf jamoasida toza muhitni, o'qituvchi bilan o'quvchining ijobiy va ijodiy hamkorligiga imkon beradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida bu omillar jamoada do'stona muhit, muloqotning demokratik usuli, emotsional-psixologik qulaylik, har bir boshlang'ich sinf o'quvchisiga ijodiy tanlash erkinligini beradi.

Estetik munosabatlar.

Estetik munosabatlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining quyidagicha estetik ta'sirlanishlarda ko'rinadi: hayajonlanish, faollik, erkinlik, harakatlar garmoniyasi, ritm, kelajakka ishonch, kelishuv, ijodiy faoliyatni amalga oshirish, shaxslararo estetik munosabatlar, axloqiy-estetik normalar va boshqalar. Shuningdek, estetik munosabatlar quyidagilarda: do'stlik, o'zaro hurmat, ishonch, muloqot quvonchi, halollik va boshqalarda namoyon bo'ladi.

Jamoaviy tarbiya tamoyillari, turlari.

Tarbiyaning ushbu tur va tamoyillari buyuk pedagog A.S. Makarenko tomonidan chuqur ishlab chiqilgan. U bolalar jamoalarida tarbiya masalalarining yechimini ko'rsatib bergan. Va quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Yaxshi kayfiyat: doimiy ko'tarinki ruh, faoliyatga tayyorlik, yuqori kayfiyat.
2. Har bir bolaning o'z qadr-qimmatini sezishi.
3. Masxara, ahmoqlik, zo'ravonliklardan himoyalanganlik.
4. Tormozlanish qobiliyati.
5. Jamoaning chiroyli ko'rinishi: rang, kostyumlar, xona tozaligi, oyoq kiyimlari tozaligi.

Yuqorida ko'rsatilganlardan ikkinchi va uchinchi belgilar jamoa shakllanishida ma'lum qiyinchiliklarni tug'diradi. Jamoada bir-birini to'liq tushunish, do'stona munosabat va muhit o'rnatish uchun o'qituvchiga ter to'kib mehnat qilishga to'g'ri keladi.

Jamoado do'stona munosabat, birgalikda egallagan yutuqlardan g'ururlanish muhitini yaratish, darsda, umuman ta'lim jarayonida ushbu jarayonlarga boshlang'ich sinf o'quvchilarini tayyorlab borish lozim va shart. Bularning barchasi subyektiv-obyektiv shart-sharoitlar yoki omillardir.

Yuqorida qayd etilganlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining anglash faoliyatini faollashtiradigan pedagogik omillar sanaladi va ular o'quvchilarning tafakkur ijodkorligining asosi bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, bu holat maktabda o'quv-tarbiya jarayonida sodir bo'ladi.

D.B.Nikitinining fikricha, bolaning ijodiy faoliyatini rivojlantirishni maktabgacha davrdan boshlash kerak.

Tadqiqotchi-olim D.B.Nikitin omillar sifatida:

- bola tug'ilgandan uning tafakkur ijodkorligiga asos tayyorlash;
- bolaga ijod qilish uchun muhit, shart-sharoit yaratish;
- ijod jarayonni tasnifdan kelib chiqib, butun kuch-imkoniyatni uni egallashga qaratish;
- bolaga ijod erkinligi, tanlash erkinligini berish, dars davriyligini nazorat qilish;

– bolaga do'stona yordam berish, uning rayini qaytarmaslik.

Yuqorida qayd etilganlar tafakkur ijodkorligini shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi subyektiv-obyektiv omillar edi, bu omillar dars jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilariga ma'lum emotsional-psixologik qulaylik beradi va o'quv-tarbiya jarayonida rivojlantiriladi, shuning uchun uni yana ijtimoiy-emotsional omil sifatida qarashimiz mumkin.

Shunday shart-sharoitning yaratilishi ma'lum shakl va materiallardan foydalanishga asoslanadi, ularning yordamida jamoada kerakli do'stona muhit yaratiladi. Shuningdek, o'quvchining tafakkur ijodkorligini shakllantirishda o'quv-tarbiya jarayonining an'anaviy shakl va metodlaridan tashqari o'qituvchi-pedagoglarning ko'p yillik tajribalari ham inobatga olinadi:

– ko'rsatish-tushuntirish, yoki taqriz (retsenziya) metodi (ma'ruza, hikoya, tushuntirish va boshqalar);

– esga tushirish orqali bilimni amaliyotga joriy etish metodi;

– o'rganilayotgan materialni muammoli bayon qilish metodi;

– tadqiqotchilik metodi, o'quvchilar muammoni mustaqil yechadi.

Akademik Yu.K.Babanskiy metodlar turkumini uch asosiy guruhga bo'ladi:

• o'quv-biluv jarayonini amalga oshirish va tashkillashtirish metodlari;

• bilish faoliyatining sabab va rag'batlantirish metodlari; nazorat va o'z-o'zini nazorat metodlari.

Akademik M.I.Maxmutov metodlarni uch asosda sinflashtiradi:

• ta'limning umumiy metodlari: monologik, namunaviy, dialogik, evristik, loyihali;

• b) o'qish metodlari: axborot-informatsion, tushuntiruvchi, instruktiv, majburlovchi, rag'batlantiruvchi;

• d) reproduktiv, amaliy izlanuvchi, tadqiq qiluvchi, bajaruvchi metodlar.

Bu metodlar o'quv-tarbiya jarayonining har ikkala tomonini ham qamrab oladi: pedagog faoliyati hamda o'quvchi faoliyatini va

shu tariqa butun o'quv-tarbiya jarayonining metodologiyasini o'z ichiga qamrab oladi.

Yu.A. Babanskiy hamda M.I. Maxmutovlar taklif qilgan metodlarga ijodiy faoliyatini amalga oshiruvchi quyidagi metodlarni qo'shish mumkin:

- pedagogning individual-shaxsiy ijodiy ibrat metodi;
- evristik-namoyish metodi – bunda hikoya, kartina, ma'ruza va boshqalarni pedagog emas, o'quvchi tomonidan taqdim etish metodi;
- psixologik trening metodi;
- ko'rish, estetik, ta'm bilish kabilarni bir vaqtda ifodalash metodi.

Tafakkur ijodkorligining o'ziga xosligi ushbu jarayonlarni tashkil qilishda ham o'ziga xos tashkillashtirishni taqozo etadi.

O'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilarning tafakkur ijodkorligini rivojlantirishning an'anaviy shakllariga: dars, sayohat, fakultativlar, uyga vazifa, sinfdan tashqari ishlar, olimpiadalar, studiyalar, ko'rgazmalar, konkurslar, konsertlar va boshqalar kiradi. Tafakkur ijodkorligini rivojlantirish uchun aynan ushbu jarayonlarni faollashtiruvchi faoliyat shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Jumladan, **minidars** (5-10 daqiqali): ijodiy fantaziya minidarsi; aytib berish, yo'l ko'rsatish darslari; tortishuv darslari, musiqiy, badiiy teatrlashgan taqdimotlar, tafakkur ijodkorligini rivojlantiruvchi o'yinlar va boshqalar.

Yuqorida keltirilgan obyektiv-subyektiv omillarni umumlashtirgan holda ta'kidlash mumkinki, ushbu guruh o'zida, bir tomondan, o'quvchining o'quvchilar bilan muloqoti, jamoa jipsligi, birligi, sinfda do'stona muhit yaratadi – bular ijtimoiy-emotsional omillar bo'lsa; ikkinchi tomondan, o'quvchilarning tafakkur ijodkorligini rivojlantiruvchi turli-tuman metod va usullarining qo'llanishi mujassamlashtiradi – bularning barisi evristik-didaktik omillar, shart-sharoitlarni tashkil qiladi.

Shubhasiz, bu shart-sharoitlar jamoadagi o'quv-dizaynerlik hamda ijodiy faoliyat mavjudligidan, shuningdek, estetik muhit shart-sharoitidan, muhitdagi estetik mazmunga egalligidan darak beradi.

Bundan tashqari, faoliyatning ijodiy shakl va metodlari tabiiy muhitning estetik sifatlaridan, estetik qadriyatlardan hamda inson qo'li va ongi ila yaratilgan narsalar sifatidan ko'rgazma-illyustratsiyali material sifatida foydalanishni taqozo qiladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinflarning o'quv-tarbiya jarayonida, pedagogik faoliyatida ijodiy shakl va metodlar estetik mazmunga singdirilsa natija o'zining originalligi, obrazlilik, yangiligi, emotsionalligi bilan ajralib turadi.

O'quv-tarbiya jarayonining estetik mazmun bilan boyitilishi, o'quvchilarni yangi tafakkur ijodkorligiga yo'naltiradi.

Jamoadagi ijodkorlikning paydo bo'lishi, faoliyatning yangi shakl va metodlari bilan boyishi nafaqat ijtimoiy-emotsional va evristik-didaktik, pedagogik shart-sharoitlar bilan, balki estetik-pedagogik omillar bilan boyiganligidan ham darak beradi.

Ijodkorlik – estetik kategoriya bo'lib, u ijodiy faoliyatning umumiy qonuniyatlarini o'rganadi. Bu omillar (shart-sharoitlar) nafaqat o'quv-tarbiya jarayonining samadorligini, o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalarini oshiradi, balki ularning estetik tarbiyasi, nafosati sifatini oshiradi, ijodkor shaxsni tarbiyalaydi.

Navbatdagi omillar guruhi pedagogikada **obyektiv omillar** deb yuritiladi. Unda ta'lim va tarbiyaning eng ma'qul, eng qulay shakllari hamda obyektiv dunyoning estetik sifatlarini mujassamlashtirilgan. Ularni **o'quv-dizaynerlik omillari** deb yuritishadi.

Bu guruhning ikki tomoniga: maktab muhitining ergonomik va estetik tomonlariga e'tiborni qaratish zarur.

Ma'lumki, binolarning ichki bezagi, asbob-anjomida rangning o'rni o'zgacha. Xona ichini badiiy did bilan bezash mumkin, bunda uning asosini yoki ranglar turli-tumanligi (kontrastligi), yoki uning aksi, nazokatli, yumshoq tusga o'tuvchi ranglar tanlangan bo'lishi mumkin.

Dizaynda ranglar muammosini ko'rib chiqamiz.

Ranglarning hayotimizdagi roli katta.

Rang dunyoni anglab yetish va tartibga solish vositalaridan biridir. U har doim buyumning tabiiy alomati bo'lib xizmat qilmaydi. Ammo qandaydir g'oyaning mavjudligini bildiradi.²³

²³ Ranglarga yashiringan sirlar. – T.: Davr press, 2010, 2-6.

Rang va shaklni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Ularning borligi garmonik yoki disgarmonik holatga olib keladi. Shunga qarab idrok emosionalligi ham o'zgaradi.

«Rangni loyihalash» tushunchasi fanga arxitektori A.V.Yefremov tomonidan kiritilgan.

Nazarimizda, ushbu atamadan dizaynshunoslikda ham foydalansa bo'ladi.

Rangni loyihalash deganda biz loyihalash faoliyatining bir turini tushinamiz va u turli obyektlarning turli muhit, shart-sharoitlarda ranglar uyg'unligiga erishishga yo'naltirilgan (koloristika) bo'ladi.

Dizaynshunoslikda ranglardan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyaga muhtojlik sezilmoqda.

Turli tarixiy davrlarda rangga, rang ramzlariga munosabat turlicha bo'lgan. Aytaylik, ko'chmanchi qabilalar yorqin to'q ranglarni ma'qul ko'rgan bo'lsalar, o'troq xalqlar och, murakkab ranglarni yoqtirishgan.

Tarixda ma'lum ijtimoiy tabaqalashni ifodalashda ham rangdan foydalanishgan. Jumladan, qadimiy Rimda qirmizi toza plashni faqat imperator kiyishga haqli bo'lgan. Dindorlarning kiyimida ham farq mavjud, masalan, ingliz puritanlari qora kiyinsalar, katoliklar, aksincha olachipor kiyim kiyishgan.

Ranglar doimo jins va yosh farqini bildiruvchi vosita vazifasini ham o'tagan. Kichik yoshdagi bolalar kiyimi nozikroq tusli bo'ladi, o'smirlar kiyimi kontrast ranglarga boy bo'lsa, kattalar kiyimi to'qroq rang tuslari bilan ajralib turadi. Ayollar kiyimi erkaklar-nikiga qaraganda yorqinroq va ko'p rangli bo'ladi.

Jahon sanati taraqqiyotida borliq ranglarni aks ettirishning turli uslub va tizimlari shakllangan. Biroq hammasining asosida ranglarni bir-biri bilan aralashtirib, yangi ranglar hosil qilish uslubi yotadi. Yetti xil kamalak (spektr) ranglarni bir-biri bilan aralashtirish orqali 280 dan ortiq rang tuslanishini hosil qilish mumkin.²⁴

Tabiatdagi barcha ranglar **xromatik** (spektr ranglar, ya'ni eng toza ranglar) va **axromatik** (-grekcha «rangsiz», degan ma'noni bildiradi) (oq, qora, kulrang) ranglarga bo'linadi.

Xromatik ranglarning tabiiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Rang tusi – rangning shartli belgisi (qizil, ko'k, sariq, havo rang va hokazo). Ranglar nomi shartli yoki biror buyum, o'simlik nomiga yaqinlashtirib beriladi: shaftolirang, limonrang, apelsinrang, gilosarang va hokazo;

- Rang to'qligi – rang kuchining va xromatik rangga arxomatik aralashganligi bilan tavsiflanadi va rang tusining qanchalik tozaligini ko'rsatadi;

- Oqishlik – xromatik ranglarning oq rangga yaqinlik darajasi. Axromatik ranglar faqat oqishlik xususiyati bilan farqlanadi. Oq rang, toza ranglar spektr ranglar sanaladi. Oq aralash ranglar (havonang, pushtirang va b.) **pastel ranglar** deyiladi.

- Spektr ranglarga qirmizirang qo'shib ularni doira bo'ylab joylashtirilsa, ranglar doirasi hosil bo'ladi. **Qizil, yashil, sariq va ko'k** ranglar shu doiradagi asosiy ranglar hisoblanadi, chunki ularda ranglar doirasidagi o'zlariga qo'shni ranglar tusi ham, aralashmasi ham bo'lmaydi. Doiradagi qolgan ranglar oraliq ranglar hisoblanib, ular bir-biriga qo'shni asosiy ranglarni aralashtirishdan kelib chiqadi.

- Bunday qilib, oraliq rang – rang doirasining tashqi halqasida turib, yashil, ko'k, kish, binafsharang va hokazo joylashadigan oraliq ranglardir.

- Diametrlarning qarama-qarshi uchlaridagi ranglar **qo'shimcha ranglar** deyiladi. Optik aralashuv natijasida ular oq rang hosil qiladi. Ranglarda bir-birini to'qroq ko'rsatish qobiliyati mavjud. Jumladan, yashil rang qizil rang yonida yashilroq, qizil rang esa yashilroq ko'rinadi.

- Xromatik ranglarning garmonik birikmalari ikki, uch rangli, kamroq to'rt rangli birikmalari uchraydi. Ular rang doirasi asosida tuziladi.

- **Uch rangli birikmalar** quyidagicha tuziladi:

- **O'shaah ranglar** – bu bir xil asosiy ranglardan hosil bo'lgan, ya'ni ranglar doirasining bir choragidagi ranglar birikmasini bildiradi.

²⁴ Ranglarga yashiringan sirlar. –T.: Davr press, 2010, 17-b. 38

- kontrast ranglar – har xil ranglardan hosil bo'lgan va ranglar doirasining qarama-qarshi choraklaridagi ranglarning birikmasi; bu ranglar ranglar doirasining diametri bo'yicha joylashadi;
- o'xshash-kontrast ranglar – bu bitta mustarak asosiy rang va ranglar doirasining yonma-yon choraklardagi kontrast asosiy ranglari bor ranglar birikmasi, bu ranglar xorda bo'yicha joylashadi.

Uch rangli rang birikmalar uchburchak asosida tuziladi:

- teng tomonli uchburchak asosida – bitta asosiy rang va ikkita o'xshash-kontrast ranglar, bu yerda asosiy rang aralashmagan;
- teng yon tomonli uchburchak asosida – bitta asosiy rang va ikkita o'xshash-kontrast ranglar, bu yerda asosiy rang shu ranglarga kiradi;
- teng yon tomonli uchburchak – ikkita o'xshash ranglar va bitta kontrast oralik rang kiradi;
- to'g'ri uchburchak asosida – ikkita guruh o'xshash-kontrast ranglar (katetlar bo'yicha) va bitta guruh kontrast ranglar (gipotenuza bo'yicha).

To'rt rangli monandli rang birikmalari to'g'ri to'rtburchak asosida tuziladi – to'rt guruh o'xshash-kontrast ranglar birikmasi.

Axromatik ranglarning ikki rangli birikmalari quyidagicha tuziladi:

- **kontrast birikmalari** – axromatik ranglar qatorida bir-biridan uzoq joylashgan ranglar birikmasi;
- **nyuans birikmasi** – axromatik ranglar qatorida bir-biriga yaqin joylashgan ranglar birikmasi.

Uch rangli axromatik ranglarning birikmalari esa miqdor va sifat (oqishlik) jihatdan o'zaro turli nisbatlar asosida tuziladi. Ranglar birikmalarining uyg'unligi ranglar sifat va miqdoriga bog'liq.

Jamiyatning rivojlanishi bilan rang – pigment va bog'lovchilari ortib, rang ishlab chiqarish usuli rivojlanib borgan. Quldorlik davrida murakkab ranglar (akvarel, tempera, enkaustika) texnologiyasi ishlab chiqilgan. O'rta asr oxirida moybo'yoq texnologiyasi paydo bo'lgan. Bu davrda ranglar tuslanisi ham ortib, avvalgi lokal, yassi rang o'rmini nur, soya yordamida o'zgaruvchi, tuslanuvchi ranglar tizimi egallagan.

Buyumlarni to'laqonli hajmli ko'rinishida aks ettirish, fazoviy borliqni rang orqali o'zlashtirish kuchayib borgan.

XIX asrning 60-70-yillaridan yorqin (spektr) ranglarga yaqin ranglarni yonma-yon qo'yish asosida kartinalar yaratila boshlangan.²⁵

Ranglar kompozitsiyasida ranglarning barqaror kontrastligi hodisasi yuzaga keladi, ya'ni ular atrofidagi ranglar ta'sirida ko'rinishi o'zgaradi. Bunda xromatik va oqishlik kontrast bo'lishi mumkin. Atrofidagi ranglar ta'sirida rang oqishligi o'zgarishi **oqishlik kontrasti** deyiladi.

Atrofidagi ranglar ta'sirida rang tusi va to'qligi o'zgarishi **xromatik kontrasti** deyiladi.

Atrofidagi ranglar bilan o'zaro ta'sir bo'lmagan ranglar **neytral ranglar** deyiladi. Kulrang, ko'kintir kulrang va boshqalar neytral ranglar toifasiga kiradi.

Obyektiv borliq elementlari: rang, ritm, shakl va boshqalarning inson fiziologiyasi, psixologiyasi, aqliy rivoji, ma'naviyatiga ta'siri shubhasiz.

Tadqiqotchi olim M.Lisher ranglarning quyidagi mohiyatini aniqlagan:

- **ko'k rang** – samimiylik, vazminlik, tinchlantirish xususiyatiga ega;
- **yashil rang** – egiluvchan qizg'inlik xususiyatiga ega;
- **qora rang** – jabrlash, ezish, inkor qilish kabi xususiyatga ega.

Tadqiqotchi E.F.Bajin ranglarning boshqacharoq tavsifini taklif qiladi:

- **qizil rang** – nafrat, g'azab va quvonch;
- **sariq** – ajablanish;
- **jigarrang** – jirkanish;
- **qora** – qo'rqish va boshqalar.

Tadqiqotchi Nasiba Yusupovaning qarashlari ham qiziqarli:

- **qizil rang.** Qizil Mars sayyorasining rangi, qadimda uni olovga mengzashgan. U hayot rangi, shuningdek, zolimlarning rangi, deb sanalgan. Qizil rangga uzoq tikilish, uy jihozlarini bu

²⁵Ranglarga yashiringan sirlar. –T.: Davr press, 2010, 18-b.

rang bilan bezash tavsiya etilmaydi. U inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Qizilrang nafaqat insonlar va ularning fe'l-atvoriga, balki ba'zi jonzodlarga ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Shuning uchun qizil rang kiygan kishilar buqa, kurka va g'ozdan uzoqroq yurgani ma'qul.

– **sariq rang.** Qadimda sariq rangni «Xudo buyurgan rang» deb atashgan. U tilla rangga yaqin bolgani uchun «Quyosh rangi» deb atalgan. Sariq rang tanani tozalaydi, ko'z nurini yaxshilaydi, aqliy salohiyatini oshiradi.

– **yashil rang.** Yashil rang o'simliklarning rangi bo'lib, insonlar uchun baxt-saodat ramzi sanaladi. U tinchlantiruvchi hamda yoshartiruvchi rangdir. Yashil rang yurak qon tomirlarini me'yoriylashtiradi va asabni tinchlantiradi, bosh og'rig'ini qoldiradi.

– **siyohrang.** Siyohrang faylasuf va shoirtabiat insonlar rangi sanaladi. U uyqusizlikda tinchlantiruvchi xususiyatga ega.

– **oq rang.** Oq rang yaxshilik va omad ramzidir. U insonni turli kasalliklardan himoyalaydi, aql va ongni boshqaradi.

– **qora rang.** Qora rang – yovuzlik, yomonlik timsoli. Ammo uning ijobiy tomonlari ham bor. Qora so'zi ulug', qudratli, kuchli ma'nolarida ham qo'llanadi.²⁶

Ranglar kishining emotsional holatini faollashtirishi, jonlantirishi (qo'zg'atish, ta'kidlamok) yoki o'rinni to'ldirishi (yumshatish, darmonsizlash) mumkin.

Jumladan, xona, agarda sariq va siyohrang, ko'k rangga bo'yalma, u jiddiy fikrlashni talab qiladi. Qizg'ish va yashil rang tinchlik, sokinlik, bayramona kayfiyat bag'ishlaydi. Shuning uchun xonani bo'yashda juda e'tiborli bo'lish kerak bo'ladi.

Psixologlarning maslahatiga ko'ra:

1. **Qizil va sariq ranglar** – kishiga yaxshi ta'sir qiladi, uni quvontiradi, kayfiyatini ko'taradi.

2. **Sariq, yashil, jigarranglar** – xonaga qulaylik kiritadi.

3. **Ko'k, siyohrang** – ko'tarinkilik, bayramona kayfiyat beradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, umumiy o'rta ta'lim maktablarida sinf xonalarini charaqlagan ranglar bilan bo'yash maqsadga muvofiq emas.

Maktab hovlisi va xonalarini ham kerakli sanitariya-gigiyenik hamda estetik tomonlariga e'tibor bergan holda bezash va qurish lozim, ya'ni dizayniga e'tibor berish kerak bo'ladi.

Ma'lumki, o'quvchilar ranglardan tez va kuchli ta'sirlanadilar. Shuning uchun, sinf xonalarining to'g'ri bo'yalishi o'quvchilarning faolligi va o'quv saboqlarini yaxshiroq o'zlashtirilishiga sabab bo'lishi aniqlangan.²⁷

Ranglar kompozitsiyasining muvofiqligi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, rang asosiy rol o'ynaydigan mozaika (naqsh san'ati), panno (devordagi katta rasm)larda, vitraj (sur'at solingan rangli oyna)larda kompozitsion uyg'unlik jiddiy e'tibor talab qiladi. Real hayotda rang muhim omil sifatida qabul qilingan.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining sinf xonalarida, laboratoriya, ustaxona va kutubxonalarida, shuningdek, ko'zga, diqqatga zo'riqish keltiradigan joylarda yorug'lik va yoritilganlik darajasiga mehnatni yengillashtirish, kayfiyatni yaxshilash, charchashning oldini olish vositasi sifatida qarash lozim.²⁸

Shuningdek, interyer, ya'ni bino va inshootlarning ichki qiyofasi, badiiy bezalishini yoritishda tabiiy yorug'lik manbalaridan to'g'ri va oqilona foydalanish ancha murakkab ish sanaladi. Sinf xonasiga yorug'likning chap tomonidan tushishi hamda xonaning bir tekis yoritilishiga e'tibor berish lozim.

Yoritilish darajasi me'yordan kam bo'lsa, ko'z zo'riqadi, charchaydi. Shuning uchun, maktab binosi devorlarini bo'yash ishlari ranglarning turli yoshdagi o'quvchilarga turlicha ta'sir etishini hisobga olgan holda amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Ranglarning o'z o'rnida qo'llanilishi maktabdagi ta'lim-tarbiya ishlari samaradorligini oshirishga qaratilganidek, ruhiy ta'sirchanlik ham o'quvchi uchun xuddi shunday qulaylik yaratadi.

Sinf devorlarini bo'yashda qo'llaniladigan asosiy ranglarning yorug'lik qaytarish xususiyati quyidagicha:

Oq rang – 85%, och sariq rang – 75%, och yashil rang – 65%, och ko'k rang 65%, kulrang – 55%, yashil rang – 52%, havorang – 35%, qizil rang – 13%.

²⁷ Ranglarga yashiringan sirlar. – Toshkent.: Davr press, 2010, 62-6.

²⁸ Ranglarga yashiringan sirlar. – Toshkent.: Davr press, 2010, 63-6.

Bundan tashqari, sinf xonalarini bo'yashda deraza qarshisidagi devor rangining yorug'lik qaytarish darajasi – 60%, doska o'rnatilgan devor – 50%, deraza o'rnatilgan devor – 70%, pol esa – 30% bo'lishi eng ma'qul miqdor hisoblanadi.²⁹

Bunda yorug'lik tushishi, isitilishi, shovqin o'tkazmasligi, ranglar uyg'unligi va hokazolarning e'tiborga olinishi shart.

Ergonomik shart-sharoitlar deganda o'quv faoliyati uchun qulay va optimal sharoit yaratish tushuniladi. Estetikada esa o'quvchilarning estetik tarbiyasida ijodiy jarayonlarning faollashtiriluvchi tushuniladi. Bunday shart-sharoitlar tegishli darajada o'quvchilarning fiziologik, psixologik, intellektual va yosh xususiyatlarini hamda ranglar, shakllar, musiqiy, badiiy, ko'kalamzorlashtirilish kabilarning o'quv jarayonining tashkillashtirilishida inobatga olinishi uchun yaratiladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilarning jismoniy, psixologik, intellektual faoliyatini faollashtirishning obyektiv muammolari dizayn nazariyasi va ergonomikaga borib taqaladi, shuning uchun ushbu soha olimlari K.I.Lazerev, V.Ya.Petruxin, S.T.Ilin, L.P.Bezmoldina va boshqalarning ishlarini o'rganishni tavsiya etamiz.

Ayrim ergonomik faktlarning kishi organizmiga ijodiy ta'siri muhitning estetik tashkillashtirilishiga bog'liq.

Dizaynning bu sohasi bo'yicha Yu.S.Lapin quyidagi vazifalarni belgilaydi:

- sharoit, muhitning kompozitsion bir butinligini ta'minlash;
- predmetning yaratilishi va uning inson bilan o'zaro aloqasi;
- interyer va konstruksiyalarning ifodalanishi, rang tanlashidan foydalanish;

- kompozitsion ko'rinish yasashda badiiylik elementlaridan foydalanish;
- sharoitni yaxshilashda grafika elementlaridan, vizual kompozitsiyalardan foydalanish.

Bu kabi vazifalar estetik muhit, shart-sharoit yaratish maqsadida ijod qilinadi:

- muhitga ma'lum emotsional yo'nalish berish;

– interyerni yangilash usullarini aniqlash.

Shunday qilib, o'quv-didaktik shart-sharoitlar quyidagi estetik sifatlar bilan tavsiflanadi: uslub yo'nalishi, kompozitsiya, optimallik, funksionallik, ma'nodorlik, maqsadlilik, mobillik, maktab sharoitining garmonik holati va boshqalar.

Demak, umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilarning tafakkur ijodkorligini shakllantirish va rivojlantirishda estetik-pedagogik shart-sharoitlar, omillarning roli katta.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi tafakkur ijodkorligini rivojlantiruvchi estetik-pedagogik shart-sharoitlarni biz quyidagilarda ko'ramiz.

1. O'quv dizaynerlik shart-sharoitlari:

- a) ergonomik shart-sharoitlar;
- b) estetik shart-sharoitlar.

2. Ijtimoiy-emotsional shart-sharoitlar:

- a) faoliyatga estetik munosabat;
- b) shaxslararo estetik munosabat.

3. Evristik-didaktik shart-sharoitlar:

- a) o'quv-tarbiya jarayonining evristik mazmuni;
- b) faoliyat natijasining estetik mazmuni.

4. Individual-ijodiy shart-sharoitlar:

- a) o'quvchining fiziologik, psixologik, intellektual qobiliyatlari;
- b) tafakkur ijodkorligining garmonik, estetik, axloqiy, intellektual, shuningdek, pedagogning kasbiy sifatлари, estetik tashqi ko'rinishi kabilarni kiritish mumkin³⁰.

²⁹Ushbu bobda Yu.K.Babanskiy, M.I.Maxmutov, L.N.Evdokimova, M.Lisher, M.S. Kagan, G.P.Kalinina, Yu.S.Lapin, E.F.Bajin, L.P. Malinovskaya, U.A.Vaxidova, I.Subanovlarning ishlaridan ijodiy foydalandik.

II BO'LIM. MEHNAT TA'LIMI DARSALARIDA BADIY KONSTRUKTORLIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK MASALALARI

2.1. Mehnat ta'limi darslarida badiiy konstruktorlik faoliyatini tashkillashtirish

Badiiy konstruktorlik yoki badiiy loyihalash – badiiy ijodkorlikning bir turi bo'lib, u ijodkorlik qobiliyatini shakllantiradi, shaxsning estetik madaniyatini tarbiyalaydi hamda o'quvchining mehnat darslarida olgan bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlaydi. Shuningdek, u badiiy didni rivojlantiradi, badiiy obrazlarni yaratish qobiliyatini rivojlantiradi, shaxsning ijodiy imkoniyatlarini oshiradi hamda uning badiiy mehnat faoliyatini shakllantiruvchi bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtiradi.

Badiiy konstruktorlik faoliyati, shuningdek, o'quvchilarning turli o'zaro aloqalarini mehnat faoliyatida modellashtirish imkonini beradi, bu o'z navbatida o'quvchining sezgi tuyg'usini, mas'ulligini, guruh talablariga bo'ysinishga, jamoada ijodiy muhitni yaratishga, o'zaro yordam, talab normalariga rioya qilishga o'rgatadi.

Badiiy loyihalash jarayonida umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarida zamon va makondagi xayoliy harakatlar, tafakkurdan amaliyotga o'tish qobiliyati shakllanib boradi hamda ularni o'z faoliyatlarini takomillashtirishga o'rgatadi, harakatida aniqlik va tezkorlik rivojlanib boradi.

Badiiy konstruktorlik to'g'risida.

Badiiy konstruktorlik, ya'ni dizaynerlik, o'tgan asrning 30-yillariga to'g'ri keladi.³¹ G'arbda yangi kasb – dizaynerlik kasbi shakllanib boradi, uning vazifasiga yangi mahsulotlarni sifatli qilib

ishlab chiqish, uning chiroyliligi, sifati, amaliyligi, arzonligiga e'tibor qaratib, ramziy shakllarini chizish lozim bo'lgan.

Ilmiy adabiyotlarda konstruktorlik (loyihalash) ikki turga ajratiladi: badiiy va texnikaviy.

Texnika konstruktorligida predmet va narsalarning material va funksional asoslarda ishlab chiqilishiga aytiladi.

Badiiy loyihalash predmetlarning qulayligi, chiroyliligi, o'zaro hamohangligi bilan uning mazmunini to'ldiradi.

«Dizayn» tushunchasining ensiklopedik, izohli lug'atlarida, shuningdek, o'quv-metodik adabiyotlarda turlicha talqinini oldingi boblarda ko'rib chiqdik.

Demak, dizayn – badiiy texnikaviy faoliyat mahsuli bo'lib, u mahsulotlar va predmetlar garmoniyasi, hamohangligini tashkil qiladi.

Dizaynning ikki tomoniga e'tiborimizni qaratamiz:

– **amaliy tomoni** – hayotning amaliyot jihatlarini qanoatlantirish, uni texnologik takomillashtirish, iqtisodiy va ergonomik taassurot qoldirish;

– **estetik tomoni** – hayotning go'zallik jihatlarini qanoatlantirish, garmoniya, badiiylilik, ijodiy his-hayajonini oshirish, estetik boyitish.

Amaliyotda o'quvchilarning konstruktorlik tafakkuri ularning turli elementar konstruktorlik vazifasini bajarish jarayonida shakllanib boradi.

Mehnat darslarida o'quvchilarga badiiylilik, go'zallikni biz o'z qo'limiz bilan yaratishimiz mumkinligini aniq misollarda, narsalarni yasab ko'rsatib borishimiz kerak. Shunda o'quvchilarning badiiy konstruktorlik tafakkuri rivojlanib boradi.

Shu nuqtayi nazaridan predmetlarni yasashda badiiy konstruktorlik elementlarining har bir predmet, mahsulotda borligini ko'rsatib beramiz:

- shakl va rang birligi (hamohangligi);
- material va shakl mosligi;
- shaklning maqsadga muvofiqligi;
- kompozitsiya elementlarining o'zaro mosligi.

³¹ Dizayn san'atining paydo bo'lishi bo'yicha boshqacha fikrlar ham bor (qarang: A.P.Sulaymonov. «O'quvchilarni dizayn san'atining tarixi va nazariy asoslari bilan tanishtirish».) Xalq ta'limi. № 6. Toshkent, 2011, B.14-16.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarda ushbu kompleks bilimlarning shakllantirilishini biz **badiiy konstruktorlik** yoki **dizaynerlik bilimlari** deb atadik.

O'quvchilarning ushbu bilimlarini mehnat darslarida qo'llay bilishlarini ko'rib chiqamiz.

Estetik tarbiya – boshlang'ich sinf o'quvchilarining hayotda va san'atdagi go'zallikni seza bilish hamda go'zallik qonunlari asosida atrof-olamni o'z badiiy-ijodiy faoliyatida qayta shakllantirishlari tushuniladi.

Mutaxassis pedagog-olimlar (G.S.Korotayeva, L.P.Pestonogaya, V.A.Suxomlinskiy, S.X.Fayzulina, S.K.Annamuratova) hamda loyihachilar (N.P.Chuvarina) estetik tarbiyaning insonning tabiat, hayot estetikasi, mehnat jarayonlariga ta'siriga ahamiyat berish-moqda.

Narsalar olamining boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'siri faoliyat jarayonida sodir bo'ladi. O'quvchilar xonadagi kichik o'zgarishlarni ham emotsional qabul qilishadi, unga tez moslashadilar. Ular badiiy obrazli muhitni yaxshi ko'rishadi, ularni original ishlangan konstruksiyalar, ranglar turli-tumani, narsalar har xilligi ko'proq qiziqtiradi.

Muhit, sharoit shakllanishi qonuniyatlarini o'rganuvchi texnika estetikasi loyihachilaridan qulay, foydali, chiroyli narsalarni yasashni talab qiladi. Bunda barcha yasalgan narsalarga ergonomik, iqtisodiy talablar bilan birga ularning shakl va rang, shakl va material, shakl va yasash maqsadiga, mosligiga rioya qilish talab qilinadi. Ularning barchasini umumlashgan holda estetik talablar, deyish mumkin. Narsa-hodisalar boshlang'ich sinf o'quvchilarining sezgi organlariga ta'sir qilib, unga nisbatan ma'lum munosabatlarni ham shakllantirib boradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining doimiy chiroyli predmet, narsalar bilan aloqasi ularda estetik didni shakllantiradi va estetik madaniyatni rivojlantiradi, nafasat olamiga mehrini oshiradi.

Yosh bolalarning ishlab chiqarish bilan aloqada bo'lmagani inobatga olgan holda biz ularning doimiy aloqada bo'ladigan – yashash joyi, sinf xonasi, ko'cha, o'yin maydonachasi, shahar transporti, kiyim-kechagi, o'yinchoqlar bilan aloqasini o'rgandik.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'sishi va rivojlanishi jarayonida ularning nafaqat bilim, ko'nikma va malakalari o'zgarib, shakllanib boradi, balki ularning umumiy xususiyatlari, dunyoqarashlari ham rivojlanib boradi.

O'quv-tarbiya jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixik faoliyatning boshqa tomonlari ham o'zgarib boradi, ularning turli harakatlarni amalga oshirish imkoniyatlari rivojlanadi, yangi qiziqish va mayllari paydo bo'ladi. Bu o'zgarishlarning umumiy va xususiyatlarini psixolog olimlar alohida ajratib ko'rsatishadi:

1. Shaxsiy yo'nalganlik.

2. Faoliyatning psixologik tuzilishi.

3. Tafakkurning rivojlanishi darajasi.

Bulardan tashqari boshlang'ich sinf o'quvchilarida «ko'rib eslab qolish» tajribasini ham rivojlantirish lozim.

Shunday qilib, umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining quyidagi xususiyatlarini rivojlantirish lozim:

1. Ijodiy xayolini.

2. Esab qolish idroki, xotirasini.

3. Faoliyatning maqsadga yo'nalganligini.

4. Mavhum va konkret bilimlarni tahlil qilish, yo'naltirishni.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining maxsus o'qitish jarayonida hamda ijtimoiy muhit ta'sirida badiiy konstruktorlik bilim va ko'nikmalari shakllantirib boriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari oldiga texnik vazifalar qo'yilsa, ular aqlini ishlatishga harakat qiladilar. O'qituvchilar boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirish lozim bo'lgan konstruktiv texnik bilim va ko'nikmalarni aniqlab olishlari zarur:

– materialning xususiyati va uni yasashning elementar texnologiyasini;

– metallga ishlov berishda ishlatiladigan instrumentlarni bilishi va ishlata olishi;

– berilgan vazifani tahlil qilish hamda olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay bilishi.

O'quvchilar bog'cha hamda umumiy o'rta ta'lim maktablarida ma'lum badiiy konstruktorlikning xususiyatlari, ahamiyati, narsalarning shakl va rang hamohangligi to'g'risida bilim va ko'nikmaga

ega bo'lib boradi. Bu bilimlar umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ranglarni his qilish, konstruktivlik bilimlar hamda kompozitsiyalar tuzish bilim, ko'nikmalarning rivojlanishiga imkon yaratadi.

Shunday qilib, badiiy konstruktivlik bilimlarini yoshlikdan berib borish kerak, chunki u boshlang'ich sinf o'quvchilarining atrof-muhitning go'zalliklarini anglab yetishiga ko'maklashadi hamda ularning fazoviy tasavvurlarini rivojlantiradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun narsalarni loyihalash³² bo'yicha faoliyat shakllari:

1. O'qituvchi korsatmasi bo'yicha loyihalash.

O'qituvchi navbat bilan detal loyihasini namoyish etadi, uning yasash yo'llarini ko'rsatadi, unga ishlov berish tartibini va foydalanish jarayonini aytib beradi. O'quvchilar o'qituvchining harakatlarini namuna bo'yicha qaytaradilar.

2. O'xshatish bo'yicha loyihalash.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'qituvchi bilan hamkorlikda mahsulotni yasab o'rgangach, mahsulotni o'zlari mustaqil yasashlari lozim.

3. Namuna bo'yicha loyihalash.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari mahsulotni namuna bo'yicha yasaydilar, uning xususiyatlari, yasash yo'llari, ishlatilishini o'rgatadilar. Bu jarayon boshlang'ich sinf o'quvchilarining loyihalash ko'nikmasini rivojlantirish maqsadida bajariladi. Qiyinroq operatsiyalarga namunadan foydalanish orqali o'tiladi hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil faoliyatlari uchun bu harakatlarning bajarilishi o'tish bosqichining muhim sharti hisoblanadi.

4. Shaxsiy fikri asosida loyihalash.

Loyihalashning bu usulidan boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zlaridagi mavjud bilimlar asosida tayyor materiallardan foydalanish holda mahsulot yasaydilar.

5. Mahsulotni yozma yoki grafik bayoni asosida yaratish.

Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilari tayyor mahsulotning texnik talablari asosida (uning nima uchun tayyorlangani, qayerda ishlatilishi, materiali, umumiy talablari, loyihalaniishi) tayyorlashadi.

6. Sharoit bo'yicha loyihalash. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilariga faqat shart-sharoitlar ko'rsatiladi, shu sharoitga moslab mahsulot tayyorlanadi, uning amaliyotda qo'llanilishiga e'tibor qaratiladi.

7. Jamoaviy loyihalash. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilari 2-4 kishi bo'lib majburiyatlari bo'lingan holda mahsulotni tayyorlashadi va har biri o'zining elementi uchun javobgar sanaladi.

Biz quyida boshlang'ich sinf o'quvchilarining qog'oz bilan ishlash, loyihalash yo'llarini ko'rib chiqamiz.

Qog'oz bilan ishlashni loyihalashda quyidagi umumiy masalalar yechiladi:

- qog'ozni namuna bo'yicha tahlil qilish; qog'oz shakli, uning qismlari, detallari ko'rsatiladi;
- boshlang'ich sinf o'quvchilarida qog'oz bilan ishlash umumiy yo'llari shakllantiriladi;
- mahsulot yasashni rejalashtirish, o'z faoliyatini tahlil asosida nazorat qilish;
- o'quvchilarda loyihalashga ijodiy munosabatni shakllantiradi: ularga qog'oz rangini tanlash va uni bezashni o'rgatadi.

Loyihalash faoliyatining xususiyatlariga to'xtalamiz

Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy didini ko'rsatishi juda muhim sanaladi: rangni sezish, tushunish, ritm, shakl va kompozitsiya hamda unga ifodalilikning berilishi.

Texnik loyihalashda boshlang'ich sinf o'quvchilarining mavjud bilimlar tizimini ro'yobga chiqarish, uni doimo takomillashtirib borishni taqozo qiladi. Bunda loyihalashning yangi metod va yo'nalishlarini tanlash lozim bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari oldiga muammoli vaziyatlarni qo'yib borish kerak. Bu o'z navbatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy izlanishiga, aqliy tafakkurini ishlatishga to'g'ri keladi va natijada o'xshash metod va yo'llar tanlanadi hamda amaliyotda sinovdan o'tadi.

Loyihalashga bunday tizimli yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'z kamchiliklarini bilishi va to'g'ri munosa-

³² Qarang: «O'quvchilarning dizayn ijodkorligini shakllashtirish». – Toshkent, 2012.

batda bo'lishga, tahlil qilishga yo'naltiriladi va ularning aqliy faolligini oshiradi.

Loyihalash faoliyatining natijasi yasalgan predmet, mahsulotda ko'rinadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga shuni tushuntirish kerakki, inson yasagan barcha predmet, narsalarning ma'lum shakli, kompozitsiyasi, rangi bor bo'lib, ular chiroyli va bezatish uchun va xunuk, yumshoq va qattiq, egiluvchan va shaklsiz bo'lishi mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi o'z mehnatining mahsulini qanday bo'lishi, uning qulayligi, qanday ko'rinishda bo'lishini tasavvur qila bilishi lozim. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarini mehnat darslarida o'qitishda ularning nafaqat mehnat qilishi, balki yasagan mahsulotning chiroyliligi, kompozitsiyasi simmetriyasini bilishga ham o'rgatish lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchisi o'zi yasayotgan buyumning maqsadga muvofiqligi, qulayligi, ishlatilish qulayligini tasavvuridan o'tkazishi lozim. Shuning uchun estetik tab – predmet shaklining soddaligi uning go'zallik darakchisi ekanligini bildiradi.

Loyihalash jarayoni ikki bosqichdan iborat:

– xayolga keltirish jarayoni;

– uni amalga oshirish jarayoni.

Xayolga keltirish jarayonida bo'lajak amalga oshiriladigan faoliyat xayoldan o'tkaziladi, loyihani bajarish uchun nima ishlar qilishi, amaliy faoliyat ketma-ketligi xayolan ko'rib chiqiladi. Faoliyat ketma-ketligini ko'rib chiqish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ayrim narsalarni ijod qilishiga to'g'ri keladi, bu esa o'z navbatida ularning fikr doirasini kengaytiradi.

Bu jarayonda boshlang'ich sinf o'quvchilari narsalarni tahlil qilish, umumlashtirish, baho berishga o'rgatiladi.

Loyiha masalalarini yechish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari tahlil qilishga o'rganadi, ularning sharoiti, muhitini biladi va mustaqil qaror qabul qiladi, kelgusi ishlarini rejalashtirishga o'rganadi.

Loyihalashga o'rgatish metodlari.

1. Turkum obrazlarning bir yo'l bilan yechilish tahlili

Bir xil yo'l bilan yasalgan qator narsa, predmetning namuna sifatida keltirilishi, ularning umumiy tayyorlash va yasash yo'llarini ko'rsatib berish imkonini beradi. Turkum narsalar tahlili boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsda diqqatni jamlashga yordam beradi. O'qituvchi o'quvchilarni bir xulosaga olib keladi: «chizmalarini o'qish», «yo'llarni ko'rish» va ular bilan nima va qanday qilishni, «gapirishni» – (egish, qayirish, kesish, yasash va hokazo) o'rgatishi lozim.

Turkum mahsulot tahlilida o'qituvchi yakuniy natijani aytmaydi, unga boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zlari kelishlari lozim.

Qog'ozdan uy yasashda quyidagilar taklif qilinadi:

– bir xildagi uyning har tomonida derazasi (balandligi, kengligi) hamda har xil rangda (bolalar kerakli rang tanlashadi) bo'lsin;

– har xil rang va balandlikdagi uylar (baland, past) yasashda bolalar rang va uzunliklarni o'zlari tanlashadi;

– har xil balandlik, rang va kenglikdagi uylar (bolalar ham balandlik, ham rang, ham kenglikka e'tiborini qaratadilar) yasash.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bunday ishlash bo'yicha ko'nikma hosil bo'lgach, ulardan narsalarini tayyorlash yo'llarini tahlil qilib berish so'raladi. Mashqlar ham bosqichma-bosqich murakkablashib boradi. O'qituvchi qog'ozdan tayyorlangan hayvon shakllarini (kub, konus, brus shakllarda) boshlang'ich sinf o'quvchilari e'tiboriga havola etadi. Ular bu shakllarning tayyorlanish yo'llariga qarab ajratib chiqishadi. Keyin ular ranglar hamda razmeri bo'yicha ham ajratishadi va hokazo. Shu yo'l bilan boshlang'ich sinf o'quvchilari individual ishlashga ham o'rgatib boriladi. Shu kabi mashqlarni plastilin yoki loy bilan ishlashda ham ko'rsatish mumkin.

Badiiy mehnatda boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zlari yasagan narsa sifatiga befarq bo'lmaydi. Ularni yomon yasalgan figura qanoatlantirmaydi. Sifatli yasalgan narsasini o'quvchi buzib yitib, sindirib tashlaydi.

Oqilona harakatlarni shakllantirish metodlari:

– ko'rsatish;

– tushuntirish.

Tushuntirish va ko'rsatish (namoyish etish) samarali bo'lishi uchun o'qituvchi:

- o'zi samarali harakat algoritimini bilishi;
 - uni takomillashtirish yo'llarini tushunishi;
 - o'rganilgan harakatni boshqa narsaga, materialga «ko'chirish»ni bilishi;
 - tushuntirish va ko'rsatishda boshlang'ich sinf o'quvchilari duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni inobatga olishi lozim. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilarining e'tibori ko'pincha harakat natijasiga qaratilgan bo'ladi, ular qanday yo'llar bilan bu harakat bajarilishiga e'tibor bermaydi. Shuning uchun o'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilarining e'tiborini qanday boshqarish yo'llariga qaratish, shuningdek, instrument va qo'llar harakatiga e'tiborni jalb qilishi lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bu borada uchraydigan qiyinchiliklar sirasiga ularda yetishmaydigan nazorat, e'tiborli bo'lishlikni keltirish mumkin. Shuning uchun o'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilarining harakat xarakteri bilan uning natijasi o'rtasidagi aloqaga e'tiborini qaratishi lozim.
- Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'z harakatlarini nazorat qilishga ham o'rgatib borish kerak.

2. Oraliq natija va o'z-o'zini nazorat qilish tahlili

Oraliq natijani tahlil qilish o'quvchini harakatlar ketma-ketligiga amal qilishga o'rgatadi. Oraliq natijaning tahlili o'quvchilarni o'zini-o'zi nazorat qilishga o'rgatishda qo'l keladi. O'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilarining harakatlarini taqqoslagan holda ularni o'zini nazorat qilishga o'rgatadi, buning uchun u o'quvchiga har bir oraliq tayyorlangan mahsulot orasiga rangli qog'oz yoki boshqa narsa solib qo'yishni maslahat beradi hamda har bir oraliqda tayyorlangan material bir-biri bilan solishtiriladi, kamchiliklari aniqlanadi, yo'l qo'yilgan noto'g'ri harakatlari belgilab olinadi. Ko'nikma oshib borishi bilan xato kamayadi va kelgusida o'zini nazorat qilishni o'quvchining o'zi amalga oshiradi.

3. Yasamadagi bajarilmay qolgan ish tahlili

Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining kamchiligi yaqqol ko'rinadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yasagan narsadagi kamchiliklarni tez payqashi va ularni tuzatish yo'llarini ko'rsatib berishi mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'z harakatlarini o'zi nazorat qilib borishga o'rgatish lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bir-birining kamchiliklarini o'zining nisbatan tez ilg'aydilar.

4. Faoliyat natijasining tahlili yoki pedagogik baholash

O'quvchilar yasagan buyum albatta badiiy loyihalash vazifasining qay darajada bajarilganligi, uning originalligi, ma'nodorligi nuqtayi nazaridan baholanishi lozim.

Baholashda quyidagi talablarga amal qilish lozim:

- o'quvchining o'z qo'li bilan yasagan buyumi baholanadi;
- o'quvchining rivojlanishi darajasiga qarab baho tabaqlashtirilgan holda qo'yiladi;
- harakat natijasini baholash, boshqa o'quvchilar yutuqlariga qarab baholamasligi kerak;
- baholash jaryonini shunday tashkillashtirish kerakki, unda o'quvchilarning o'zlari faol ishtirok etsin.

5. O'yin usuli

O'quvchining konstruktiv, asosli vazifalarni bajarishida o'yin usullari qo'llaniladi. Natijada xato-kamchiliklar kam bo'lishi uchun personajlarning xatti-harakati doimo nazoratda bo'ladi, to'g'ri lab boriladi, savollar bilan murojaat etish mumkin, o'z faoliyatini o'quvchilar shu tariqa to'g'ri lab olishadi. Ertak qahramonlarining tanbehini o'quvchilar o'qituvchilarnikiga nisbatan to'g'ri qabul qilishadi.

O'yin jaryonida boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z xatolarini to'g'ri lab borsalar oxirgi natija sifat jihatidan yuqori bo'ladi, bu ularni quvontiradi va o'zlarida ishonch hissini sezadi.

Narsa yasash (tayyorlashning) 4 bosqichi:

1. Mehnatni rejalashtirish. Tadqiqotchi I.I. Budnitskaya bunday rejalashning uch jihatini ko'rsatdi:

- nuxsa tahlili;
- bajariladigan ish ketma-ketligi;
- vazifani bajarish yo'llarini izlash (variantlari).

Nuxsa tahlilida to'xtalamiz. Har bir mehnat obyektini ikki qismda tahlil qilinishi lozim:

- obyektning ustuvor tomonlari va uni mustaqil idrok qilish;
- idrok jarayoniga pedagogik rahbarlik.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining obyektini mustaqil idrok qilishlari jarayonida o'qituvchi ularga savol bermaydi, o'quvchilar o'z taassurotlari bilan o'rtoqlashadilar, shundan so'ng o'qituvchi tayyorlangan mahsulotga yanada e'tibor bilan qarashni taklif qiladi va quyidagi savollarga javob berishni so'raydi – «tayyorlangan mahsulot yoqdimi? Uning go'zalligi nimada?».

G.P. Kalinina nusxaning tahlilida uning estetik tahlilini idrok qilish va aniqlash uchun quyidagicha savol berishni taklif qiladi:³³

- predmetning shakli qaysi geometrik shakllarni eslatadi?
- ushbu shaklni go'zallik nuqtayi nazaridan qanday tasniflash mumkin, u qanday xususiyatga ega?
- mahsulotni tayyorlashda qanday materialdan foydalanilgan, nima uchun?

- u mahsulot (predmet) go'zalligini ko'rsata biladimi?
- material fakturasi, ma'nodorligi to'g'risida nima deyish mumkin?

– go'zallik nuqtayi nazaridan ranglar hamohangligini aniqlang. U predmet shakliga qanday ta'sir qilgan? Predmet go'zalligiga shaklning ta'siri bormi?

– predmetning konstruktiv tuzilishi. Qanday detallardan tashkil topgan? Tuzilmaning bosh va ikkinchi darajali detallarini aytib bering. Detaillarning bir-biriga hamohangligi, mosligi;

– bu predmetda turli shakllarning o'zaro kesishuvi qanday tuyg'u uyg'otadi?

O'quvchilarni obyektini umumiy hamda qismlarini ko'rishga o'rgatish lozim. Yosh bolalarda e'tiborsizlik kuchli, ular bir nechta predmetni birgalikda ko'ra bilmaydilar. Ular avvalo bir predmetni ushlab oladilar qolganlarini unga qo'shib boraveradilar. Shuning uchun o'quvchilarni bu yoshda bir nechta predmetni birdaniga ko'rishga ham o'rgatib borish lozim.

Misol tariqasida uy rasmi tushirilgan kartinadan foydalanish mumkin. Kartinada xonaning interyeri, ranglar hamohangligi, predmetlar joylashuvi kompleks tarzda berilgan. Bunda barcha elementlarni birgalikda ko'rish kerak va bu borliq birligining go'zalligini his qila olishga o'rgatishi kerak.

Olgan bilimni ko'nikmaga aylantirish uchun har xil materiallar va ularning xususiyatlari, rang va shakl to'g'risidagi mashqlarni bajarib borish maqsadga muvofiq.

Bu psixolog olimlarimizning fikrlarini tasdiqlaydi:

- yosh bolalarni o'qitish jarayonida ularning faoliyat turlarini murakkablashtirib borish;
- ularning ta'lim va tarbiyasida har turdagi harakatlarni bajarishga o'rgatish;
- yuqoridagi omillar, yaratilgan shart-sharoitlar mehnat darslarini tashkil qilishda pedagogik talablarni quyidagicha qurish lozimligini ko'rsatadi:
- badiiy loyihalash elementlarini dars jarayoniga tizimli kiritib borish;

- muammoli vaziyatlarni yaratish;
- erkin ijod elementlarini kiritish.

Shunday qilib, mehnat jarayonlarini rejalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki tashkillashtirish jarayoni estetik ma'nodor bo'lib, u inson ijodini yorqin namoyon qilish, o'z faoliyatini loyihalash imkonini beradi.

2. Chizma tahlili (belgi ajratish).

Chizmalarda (bu to'g'rida boshlang'ich sinf o'quvchilariga eslatib qo'yish) predmet shaklining go'zalligi ifodalanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga shuni tushuntirib qo'yish lozimki, chizma-tasvirlar aniq, to'g'ri bo'lishi kerak, chunki unda predmet go'zalligi, shakl go'zalligi ifodalanadi.

³³Kalinina Г. П. Использование элементов дизайна на уроках труда // Начальная школа, 1989, №9, 28 с.

Chizma-tasvirlarni hamisha aniq va tartib bilan ehtiyoqkorona, chizma instrumentlaridan to'g'ri foydalangan holda ifodalash lozim.

Chizma tahlilda uch narsaga e'tiborni qaratish lozim:

- buyumning asosiy detallari;
- mehnat jarayonlari (operatsiyalari);
- chizmani tayyorlash texnikasi.

3. Materialga ishlov berish, montaj, terish.

Ma'lumki, materialning xususiyatlarini bilmay turib, unga ishlov berib bo'lmaydi. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarini material xususiyatlari bilan tanishtirishga alohida vaqt va joy ajratish lozim. Shundan so'ng boshlang'ich sinf o'quvchilarni materialni kesish, uni eshish, chiziqlar kesishuvi kabi operatsiyalarga o'rgatish lozim. Mahsulotni terishda uning shakli, estetik tomonlariga e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

2.2. Texnik estetikasining nazariy holati

Ma'lumki, dizayn nazariyasi «texnika estetikasi» nomini oldi. U qator muammolar bilan bog'langan bo'lib, sanoatning ijtimoj, iqtisodiy, ergonomik rivojlanishi hamda mahsulotlarning iste'mol qilinishi, shakllanish qonuniyatlari, shuningdek, rassom-loyihachining ijodiy ishlash tamoyil va metodlari bilan shug'ullanadi.

Estetik mo'ljalga olingan, niyat qilingan loyiha mohiyati natijasi sifatida qarash kerak. Uni joriy qila borib konstruktiv loyihachi predmet shaklining maqsadga muvofiqligi, tartibga solingan chizmalar garmoniyasi, rang elementlari ham-o'hangligiga erishadi.

Mahsulot mukammalligi uning axborot shakllanganligini taqozo qiladi. Mahsulot shakliga qarab, uning loyiha asosini aniqlash mumkin.

Mahsulotning mazmundorligi materialning texnologik va dekorativ xususiyatlari asosida aniqlanadi. Mahsulot konfiguratsiyasi, fakturasi, rangi uning qadr-qiyamatini belgilaydi. Mahsulot shakl va mazmunining hamohangligi ma'lum kompozitsiya vositasida amalga oshiriladi.

Kompozitsiya – bu mahsulotning estetik tasnifi, tizimi va ketma-ketligi bo'lib, u mahsulotni tashkil qiluvchi element va qismlarning tashkiliy aloqasini ifodalaydi.³⁴

Shunday qilib, badiiy loyihada bosh vazifa bu shaklning badiiy yechimini topishdir.

Dizaynda shaklning to'g'ri ifodalanishi mahsulot tashqi ko'rinishning oliy navi, ko'rki (stayling) sanaladi. Shakl – moddiy tushunchadir. U moddiylikning qator xususiyatlariga ega: hajmlilik, makonda joylashishi va harakatlanishi, geometrik tuzilishi, og'irlik, vazn, qalinlik, mustahkamlik, egiluvchanlik, namlilik va olovga chidamlilik kabi xususiyatlarga egadir.

Moddiylik xususiyatidan kelib chiqib, mahsulot o'zining tuzilishi va shakli bo'yicha kompozitsiya qonuniyatlariga bo'ysunadi.

Kompozitsiya – bu yaxlit tuzilgan asar bo'lib, uning barcha elementlari o'zaro garmonik bog'liqlik va birlikda bo'ladi.

Kompozitsiyaning muhim shakllantiruvchi kategoriyalari (vositalari) quyidagilar:

- hajmli tuzilishiga ega va tektonikasi (tektonika – arxitektura bino qismlarining o'zaro joylashuvi tartibi);
- miqdor, ko'lam;
- mutanosiblik;
- ritm va metr;
- kontrast va nyuans (sezilar-sezilmas farq);
- simmetriya va asimmetriya;
- kolorit (ranglar uyg'unligi).

Hajmli tuzilish – bu predmetning shakli va ichki tuzilishining o'zaro bog'liqligini estetik anglab yetish.

Taktonika – moddiy shaklning badiiy anglab yetilishi.

Metr – shakl tuzilishi bo'lib, unda bir xil elementlarning o'zaro bir maromdagi harakati.

Ritm – shakl tuzilishi bo'lib, unda elementlarning o'zaro tezlashuv va sekinlashuv harakati.

Ritm – kompozitsiyaning xossasi bo'lib, u idrokning psixologik o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liqlikda. Predmetdan

³⁴Коннышева Н.М. Художественный труд (программа дизайнерского образования) // Начальная школа, 1998, №10, 25 с.

yaxshi taassurot olish, uning tuzilish elementlarining to'g'ri taqsimlanishi, hajm, ranglar yaxlitligiga erishish lozim.

Kolorit – predmet xossasi bo'lib, u orqali, aytaylik, ranglar rang-barangligi orqali sezgi organlariga ta'sir qilinadi.

Kontrast – shakllar keskin qarama-qarshiligi.

Shakllar qarama-qarshiligida rangdan foydalaniladi. Kontrastning yana bir ko'rinishi bu **nyuans**dir, ya'ni sezilar-sezilmas farq. Konstruktsiyaning alohida detallarini ajratib ko'rsatishda bir xillikdan qochish maqsadida nyuansdan, ya'ni sezilar-sezilmas farqdan foydalaniladi.

Nyuans – shakl elementlarining o'zaro munosabati bo'lib, unda shakllar va ularning elementlari bir-biriga o'xshashligi orqali yaqinlashtiriladi.

Shunday qilib, garmoniya va yaxlitlik shakllar, ranglar, faktura, tuzilishi, nyuanslari hamda kontrastlar orqali muvofiqlashtiriladi.³⁵

Kompozitsiya tamoyillariga to'xtalamiz.

1. Kompozitsiya elementlarini to'plash:

– bir turdagi belgilarni birlashtirish: shakli, rangi, tuzilishi, sifati;

– kompozitsiyadagi bir xilliklarni ajratib ko'rsatish;

– kompozitsiyaga har xillikni qo'shish, u bosimni kuchaytiradi.

2. Material, detal, rang, shakl tanlashda cheklash qonunini qo'llash (ya'ni uchdan ortiq elementni qo'llamaslik qonuni).

3. Kompozitsiya asosi – simmetriya.

4. Elementni guruhlash, ya'ni to'plangan material 2–3 elementni o'zida mujassam qilishi mumkin.

5. Guruhlarning erkin harakati.

6. Guruhlarning o'zaro teng huquqligi va tobeligi.

7. Guruhlarning o'zaro aloqasi – ritm, liniya, plastikasi.

8. Hajmli, bo'rttirib ko'rsatish, istiqbolning rang, o'lcham, shakl rivoji bilan ifodalanishi.

9. Optik muvozanatni saqlash – katta-kichik, og'ir-yengil, yorug'-qorong'i va hokazolar.

10. Predmetlarni tabiiy sharoitga moslab joylashtirish: bo'yi, harakati, o'sishi va boshqalar.

11. Tajriba – ijodda muvaffaqiyat garovi.³⁶

Tashqi shakl yaxlitligi va butunligini ko'rib chiqamiz.

1. **Tashqi shakl cheklanganligi va yaxlitligi.**

2. **Mutanosiblik va ritm.** Badiiy loyihada mutanosiblik –

yaxlitdagi barcha qism va elementlarning mutanosibligi. Ritm –

ayrim elementlarning almashinuvi.

3. **Mutanosiblik (keng ko'lamlilik).** Bu predmetning kattaligi

va bu kattalik to'g'risidagi bizning tasavvurimiz.

4. **Plastiklik (nafislik, egiluvchanlik).** Bu shakl xossasi

bo'lib, u orqali biz predmetning tashqi ko'rinishiga baho beramiz,

aylana va burchakli shakllarga ajratamiz. Ko'p hollarda bir

predmetda aylana va burchakli shakllar kompozitsiyasini ko'ramiz.

5. **Jo'shqinlik va turg'unlik.** Shaklning tashqi ko'rinishi

harakatni eslatga jo'shqin hisoblanadi; agarda predmetning tashqi

ko'rinishi sokinlikni bildirsa, turg'un hisoblanadi.

6. **Yengillik va ko'lamlilik.** Shakl yengil hisoblanadi, agarda

uning tashqi ko'rinishi yengillikni eslatga, ko'lamlilik agarda

predmetning tashqi ko'rinishi ko'lamlilikni, miqyosining kattaligini

bildirsa, shuningdek, kompozitsiya yasashda geometrik shaklni ham

inobatga olish kerak:

1. **Simmetriklik (uyg'unlik) va uyg'unlikning yo'qligi.** Te-

kislik shakli uyg'un sanaladi, agarda uning tashqi ko'rinishi

tekislikka mos kelsa; agarda uning teskarisi bo'lsa – mutanosib-

likning, uyg'unlikning yo'qligini (asimmetriyasini) bildiradi.

2. **Shakllarning o'zaro nisbati.** Har qanday predmet ma'lum

o'lchamga ega. Shunga qarab uning katta-kichikligini aniqlaymiz.

O'lcham insonda ijobiy yoki salbiy munosabatni uyg'otishi

mumkin.

3. **Hajmning fazoviy tuzilishi.** Har qanday predmet monand

ravishda uch o'lchamga ega: **uzunlik, kenglik, balandlik.**

Biz uni sezamiz: agar balandlik va uzunlik kenglikdan katta

bo'lsa, bunday figuralar frontal to'g'ri yo'naltirilgan figuralar yoki

³⁵Калпинина Г.П. Использование элементов дизайна на уроках труда // Начальная школа, 1989, №9, 25 с.

³⁶ Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию (под ред. Сакулиной Н.П.). – М.: Просвещение, 1979, 25 с.

yapaloq figuralar deyiladi. Agarda predmetning barcha o'lchamlari har xil bo'lsa, bunday figuralar fazoviy yoki hajmli deyiladi³⁷.

Idrokning fazoviy shakl va rang xususiyatlarini ko'rib chiqamiz

Idrok jarayonining dastlabkisi predmetlarning shaklini tahlil qilishdan boshlanadi, bu taxminiy harakat bo'lib, ular kishining amaliy harakatlari bilan bog'langan. Keyinchalik rivojlanish jarayonlari kechadi, unda amaliyotdan tadqiqotchilikka o'tiladi, obyekt o'rganib chiqilgach, amaliy harakatlarga o'tiladi³⁸.

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, bola 9 oyligidayoq asosiy rang va shakllarni ajrata boshlaydi. Bola maktab yoshiga yetganida, endi u ranglar, shakl katta, kichikligini predmetlar bilan yaxlitligini tushunadi. Maktabgacha va boshlang'ich sinf o'quvchilari narsalarni rangi, shakliga qarab «yoqdi-yoqmadi» tamoyili asosida ajrata biladi. Shunday qilib, bolaning bu yoshda rang bilish sezgilari rivojlangan bo'ladi.

Ma'lumki, kompozitsiyalar yasashda ranglar muhim rol o'ynaydi.

Rang – ko'z bilan material xossasini baholash, ko'zning idrok qilinyotgan narsa va hodisalarning rangini ajrata olish qobiliyati.

Rang – shaklning muhim sifati, uning emotsional-psixologik tili.

Narsalar shaklning rang xossalari orqali o'zgartirib yuborilishi mumkinligini bilib qo'ygan yaxshi. Masalan, sariq rang narsalarni balandroq ko'rsatadi. Oq va sariq ranglar uning yonidagi qorong'iroq ranglardan baland ko'rsatadi. Qizil rang kunduzgi yorug'likda obyektlarni insonga yaqinlashganday ko'rsatsa, kechki payt esa chuqurlashgandek taassurot qoldiradi. Och ko'k rang obyektini bizdan qochiradi, kechki payt yaqinlashtiradi.

Yashil rang barcha ranglar ichida eng murakkabi. Sariq, pushti, qizil ranglar hammaga qorong'i taassurotni beradi.

Siyohrang, ko'k va yashil – sovuqlik; qizil, ko'k ranglar – ilitlik; ko'k, yashil sovuqlik taassurotni beradi.

Mutaxassislar ranglarning «baland ovozli – past ovozli»larini, «quruq – ho'l»larini «og'ir – yengil»larini, «harakatdagi – qotib qolgan»larini, «tinchlantiradigan – qo'zg'altiruvchi»larni ham aniqlashgan.

Ranglarning bir-biriga mos (garmoniya) va mos kelmaslik (dissgarmoniya) jadvali:

Garmoniya.

Disgarmoniya.

Qizil:

– yashil, ko'k, qizil rang, ko'k-yashil, sariq-oltin;
– siyohrang, kulrang, qizil-sariq.

Pushti:

– to'q qizil, kulrang, jigarrang;
– qizil, qora, qo'ng'ir rang.

To'q sariq (оранжевый):

– ko'kish – osmon rang, yashil, siyohrang, jigarrang, oq;
– qizil.

Jigarrang (коричневый):

– kulrang, oltin rang, ko'k yashil tus bilan, och jigarrang;
– to'q qizil, to'q sariq rang va binafsharang.

Ko'k:

– qizil, kulrang, oltin qizil va to'q qizil;
– yashil, oq binafsha, pushti, jigarrang.

Siyohrang:

– oltin jilva, sariq, to'q sariq, yashil;
– qizil, g'ishtang.

Oq binafsha rang:

– qizg'ish, kulrang, yashil, och siyohrang;
– ko'k, g'ishtang, to'q qizil, oltin jilva, pushti.

To'q qizil:

– yashil, ko'k-yashil, kul rang, ko'k;
– och binafsha, qizil, oltin jilva, qizg'ish.

Kulrang:

– qora, yashil, qizil, ko'k, sariq, havorang, pushti;
– jigarrang, och jigarrang, sarg'ish.

³⁷Калинина Г.П. Использование элементов дизайна на уроках труда // Начальная школа, 1989, №9, 28 с.

³⁸Психология дошкольника (хрестоматия). М.: Академия, 1997, 23 с.

Kompozitsiya tayyorlashda, uning qonuniyatlariga rioya qilish kerak.

Tadqiqotimizning nazariy qismida kompozitsion tuzilish masalasini ham ko'rib chiqishimiz lozim, chunki kostyum tikishda ranglar masalasini ham o'rganishga to'g'ri keladi.

Tashqi ko'rinish estetikasi

Inson kiyimi uyg'un birlikni, ya'ni «ansambl»ni tashkil qilishi lozim. «Ansambl» – fransuzcha so'z bo'lib, «o'zaro bog'liqlik, bo'lishmas birlik» ma'nosini beradi.

Kostyum ansambl badiiy mo'ljall asosida tayyorlanadi, unda detallar bir-biriga moslashtirilib, ma'lum birlikka, uyg'unlikka bo'ysindiriladi. Konkret inson obrazini ochib beradi.

Ansambl yaratish asosida garmoniya tamoyili yotadi.

Kiyim-kechak ansamblini yaratish asosida shaklining o'x-shashligi va keskinlik – kontrast tamoyili yotadi.

Kostyum dizaynida turli geometrik shakllar turli-tumanligi yotadi, lekin baribir yaratilgan buyum umumiy, but, tugallangan ansambl taassurotini berishi zarur.

Ansambl asosini kostyumning katta bo'lagi yoki muhim psixologik rol o'ynovchi qismi tashkil qiladi. Qolgan barcha elementlar mana shu katta yoki muhim qismga bog'langan, bo'ysundirilgan bo'lishi shart.

Ansambl shakllanishi uchun ko'p qatlamlilik va ko'p qismlilik xos bo'lib, unga qattiq o'zaro bog'liqlik hamda barcha qismlardan bir vaqtda foydalanish xosdir.³⁹

Ansambl bosh kiyim bilan yakunlanadi va u inson individualligini ta'kidlaydi. Bosh kiyim shakli kostyum siluetiga, chiziqlariga, konturlariga mos kelishi lozim, shuningdek, u yuz tuzilishi, og'iz chiziqlari hamda yelka kengliklariga ham mos tushishi kerak. Masalan, silindr shaklidagi shlyapa bostirib kiyilsa – sirillikni, yuqoriga ko'tarib kiyilsa – ochiqlikni, cheti qayrilib kiyilsa – yoshlikni ko'rsatadi, ta'kidlaydi.⁴⁰

³⁹ Ефремова Л.М. И модно и красиво // Эстетика поведения. – М.: Искусство, 1985, 11 с.

⁴⁰ Дочки-матери. Проза, стихи, публицистика (сост. Никулина М.П.). – Свердловск: Среднеуральское книжное издательство, 1986, 45 с.

Biz tashqi ko'rinish estetikasi qonuniyati – kostyum kompozitsiyasiga yetib keldik.

«Kompozitsiya»⁴¹ so'zi lotincha bolib «binoan birlashtirmoq, qo'shmoq, ulashmoq» ma'nosini beradi. Bu so'zni kostyunga bog'laydigan bo'lsak, unda uning barcha elementlarini bir butun qilib bir-biriga bog'lash obrazi tushuniladi.

Kostyumni chiroqli qiluvchi elementlar

Shakl, material, ranglar hamohangligi. Bunda bir qonuniyat bor – kiyim ixcham, amaliy hamda chiroqli, bejirim bo'lishi kerak. Kiyim ikki funksiyani bajaradi – estetik va amaliy.

Kostyum kompozitsiyasining qonunlaridan yana biri shakli alohida qismlarining uning yaxlitligi bilan aloqadorligidir.

Kostyumning shakli deganda biz, uning zamon va makonda rivojlanuvchi modeli tizimini va uning elementlari ko'p qavatli tuzilishga ega ekanligini hamda inson figurasi va muhitga, sharoitga bog'liq ekanligini tushunamiz.

Shaklni hammasidan yaxshi siluet ko'rsatadi. Siluetning inson figurasi nisbatan (yopishib turuvchi, yarim yopishuvchi, erkin, yoki past qisqargan) hamda geometrik shakliga nisbatan (to'g'ri burchakli, trapetsiyali, oval shaklda, X-shaklda) aniqlanadi.⁴²

Plastiklik – bir-biriga moslik (egiluvchanlik). Shakl qismlarining biridan boshqasiga o'tishi tushuniladi.

Kostyum plastikligiga mato yordamida erishiladi. Qayirmalar harakatlanish yo'li xotin-qizlar ko'ylagidagi qo'sh etaklar shakl «harakatini» tashkil qiladi. Shakl tuzilishida chiziqlar muhim o'rin tutadi. Kostyum tikishda loyihachi-dizaynerlar turli chiziqlardan foydalanishadi.

Gorizontal, yotiq chiziqlar mahsulotni keng ko'rsatadi, ular narsani to'liq, to'la, tinch, sokin ko'rsatadi.

Tik chiziqlar mahsulotni uzun hamda uni mustahkam, ishonarli ko'rsatadi. Egilgan chiziqlar harakat taassurotini beradi.

⁴¹ Словарь иностранных слов. Изд. 13-е. – М.: Русский язык, 1986, 242 с.

⁴² Кашенко О.Д., Козлова Т.В. Покупателю об одежде и моде. – М.: Экономика, 1986, 51 с.

To'g'ri hamda egik chiziqlar sokinlik, vazminlik hissini beradi; turli radiusdagi egri chiziqlar – o'zgaruvchanlik, harakatchanlik, xavotir tuyg'usini beradi.

Kompozitsiya shaklini simmetriya va asimmetriya prinsipi asosida ham yechish mumkin.

Materiallarning har biri o'zining sifatiga, xususiyatiga ega: jun – yumshoqlik, paxta – xira, jilosizlik, ipak – yaltiroqlik.

Kiyimga solingan katta rasm uni kichraytirib ko'rsatsa, kichik rasm – kattalashtirib ko'rsatadi.

Qizil ko'ylakdagi oq detal yashilsimon tus beradi. Kiyim shakliga uning rangi ham ta'sir qiladi.

Kiyimning rangi to'g'ri tanlansa u kishining quvontirishi, qayg'uga botirishi, yosh ko'rsatishi mumkin.

Rang kishida ma'lum assotsiatsiya uyg'otadi. Mutaxassislarning fikricha, ranglar assotsiatsiyasi quyidagicha bo'lishi mumkin: issiq, sovuq, yengil, og'ir, chiniqtiruvchi, olg'a intiluvchi, qo'zg'atuvchi, ezuvchi, tinchlantiruvchi, qizil, to'q sariq, sariq, yashil, och ko'k, siyohrang, to'q qizil, oq, och kulrang, to'q kulrang, qora⁴³.

Badiiy-loyihaviy bilimlar

Mehnat ta'limi darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini estetik tarbiyalash maqsadida dizaynerlik bilimlaridan foydalaniladi.

Estetik tarbiya – bu insonning sezish, idrok etish, hayot va san'at go'zalligini anglash, atrof-muhitni go'zallik qonuniyatlari asosida qayta qurish va undan badiiy ijodiy faoliyatida foydalanish tushuniladi.

Mutaxassislar, shu jumladan, pedagog-olimlar loyihachi-mutaxassislar estetik tarbiyaning insonning tabiatda, hayotda, jamoat va mehnat jarayonlaridagi o'rniga alohida ahamiyat berishmoqda.

Mehnat jarayonlarida boshlang'ich sinf o'quvchilariga atrof-muhitning ta'siri hamisha kuchli bo'lgan.

⁴³ Дочки-матери. Проза, стихи, публицистика (сост. Никулина М.П.). – Свердловск: Среднеуральское книжное издательство, 1986, 15 с.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zlari o'qiydigan sinf xonaning jihozlari, narsalarning joylashuvini ziyorlik bilan kuzatishadi va undagi yangilik va o'zgarishlarni juda tez sezishadi.

Muhit, sharoit shakllanishi qonuniyatlarini o'rganuvchi texnik estetika loyihachi-mutaxassislar oldiga chiroqli, foydali, qulay, arzon narsa, buyumlarni yaratish vazifasini qo'yadi. Bunda predmet, narsa, buyumlarning barcha turlariga bir xil talab qo'yiladi – shakl va rang, shakl va material, shakl va keraklilik darajasi va hokazo.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining chiroqli, go'zal predmetlar, buyumlar bilan doimiy aloqasi, ularda estetik tab va estetik madaniyat, nafosat va go'zallikka qiziqishini oshiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchisining shakllanish jarayonida, uning nafaqat bilim, ko'nikma, malakasi oshadi, balki uning shaxs sifatidagi sifatлари ham rivojlanadi, takomillashadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ta'lim-tarbiya jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari har tomonlama rivojlanadi, uning ruhiyatida o'zgarishlar sodir bo'ladi, ancha murakkab harakatlarni bajarish qobiliyati oshadi, shu tariqa uning qiziqish va motivlari shakllanib boradi.

Bundan tashqari, ta'lim-tarbiya jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ko'rish xotirasi, «ko'rish tajribasi», ko'rgan narsani baholash taassurotlari rivojlanib boradi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshligidan boshlab:

1. Badiiy xayol surish.
2. Ko'rish idroki, ko'rish xotirasi (ya'ni ko'rib idrok qilish, ko'rib xotirada saqlash).
3. Bir maqsadga yo'nalganlik, uni maqsad o'zgarishiga qarab o'zgartirish qobiliyati.
4. Mavhum va aniq bilimlarni tahlil qila bilishi kabi shaxs sifatlarini rivojlantirib borish kerak.

Shaxsning shu kabi xususiyatlarini ta'lim-tarbiya jarayonida shakllantirish boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy loyihalash bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantiradi, ularning atrof-muhitga bo'lgan munosabatini o'zgartiradi.

O'quvchilar bolalar bog'chasida, umumiy o'rta ta'lim maktablarida atrof-muhitdagi narsa-hodisalarni bilib oladilar, ularning shakl va ranglari to'g'risida tasavvurga ega bo'lib boradi, shu tariqa ularda badiiy loyihalash bilim, ko'nikma va malakalari rivojlanib, takomillashib boradi. Bu bilimlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining rang bilish, loyihalash hamda kompozitsiyalar qurish ko'nikmalarining rivojlanishiga olib keladi⁴⁴.

III BO'LIM. O'QUVCHILARDA DIZAYNERLIK TAFAKKUR ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI VA METODIKASI

3.1. Ta'kidlovchi tajriba boshida o'quvchilarning elementar dizaynerlik tafakkurining shakllanganlik va rivojlanganlik darajasini aniqlash

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ta'kidlovchi tajriba orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining mavjud dizaynerlik tafakkuri darajasi aniqlab olindi. Biz bunda test orqali o'rganishning psixologik-pedagogik metodikasidan foydalandik. Ko'proq T.V.Boshayeva, T.O.Cherednyakova, T.P.Kashina, A.E.Padalko, T.N.Golovinalarning metodikalaridan ijodiy foydalandik. Maqsad – boshlang'ich sinf o'quvchilarining dizaynerlik tafakkurining rivojlanganlik darajasini aniqlash.

Ta'kidlovchi tajriba vazifasiga shunday savollar kiritildiki, ular orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining yangiliklarni tushunib yetishi, badiiy ijodkorlikka qiziqishning mavjudligi, rang to'g'risida bilimga egaligi, shakl, makon munosabatlari, narsalarning maqsadga muvofiqligi, narsaning kerakligi kabi bilim, ko'nikma va malakalari aniqlab olindi.

Tadqiqot maqsadi: umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining dizaynerlik tafakkur elementlarining rivojlanganlik darajasini aniqlash, ularning ranglar to'g'risida bilimga egaligi, makon munosabatlari, texnik estetika elementlarini bilishi, predmetlarning badiiy xususiyatlarini bilishi, narsalarning maqsadga muvofiqligini baholay bilishi, predmetlar foydaliligi va gormoniyasini tushunib yetishi va hokazo.

Metodikaning tashkillashtirish rejasi.

Testning nomi.

Maqsad:

1. Ranglarni ajrata bilish assotsiyativ testi (T.V.Bashayeva metodikasi bo'yicha).

⁴⁴Ushbu bo'limda G.P.Kalinina, I.I.Budnitskaya, N.M.Konishcheva O.D.Kahenka, T.V.Kozlova, L.M.Yefremova, U.A.Voxidova, I.Subanovlarning ishlaridan ijodiy foydalandik.

Rang tuslarini bilishi.

2. Ranglarni ajrata bilish testi (T.V.Cherednyakova metodikasi bo'yicha).

Ranglar jilosi va tusini bilish.

3. Shaki va makon tasavvuri bo'yicha bilimni aniqlash (A.E.Padalko metodikasi bo'yicha). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining geometrik figuralarni bilishi, ularning rang va shaklini bilishi, ulardan bezaklar yasay bilishi.

4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining texnik estetikasi elementlarini bilishi.

5. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dizaynerlik faoliyati xususiyatlari, ularning fikrlash doirasining kengayishi, yo'q narsalarni xayolan tasvirlay bilishi.

6. Predmetlar guruhining badiiy xususiyatlarini bilishi va ularning ansambлга birlashishini tushunishi (masalan, «choy ser-vizi» - Malinovskaya metodikasi bo'yicha).

7. Shaklni (rasmini) to'ldir (T.N.Golovin metodikasi bo'yicha). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining narsalar simmetriyasini bilishi, uni to'ldira bilishi.

Metodika №1.

Maqsad: boshlang'ich sinf o'quvchilarining rang tuslarini bilishini aniqlash.

Jihozlar: o'quvchilarga tanish bo'lgan predmetlarning oq-qora rangdagi rasmi, rangli fishkalar (belgichalar).

Vazifa: har bir predmetning rangiga mos fishkalarni qo'yib chiqing.

- olma
- apelsin
- sabzi
- jo'ja
- uzum
- quyosh
- karam
- qaldirg'och
- banan
- lavlagi.

Natijalar jadvalga osib qo'yiladi.

Xatolar soni.

Olgan ballari:

Olimova Zuhra

Narimanov Karim

Ochilov Olim

Abdullayeva Muhabbat

Meliboyev Anvar

Safarova Saodat

Musurmonov Sarvar

Shukurullayeva Munisa

Shukurullayev Umar

Qo'ldoshev Farxod

Mahmudov Murod

Yusupova Tarmiza

Abdullayeva Ra'no

Sifat tahlili.

1. Yuqori ko'rsatkich - birorta xatosiz.

2. O'rta ko'rsatkich - 1-2 ta xato.

3. Past ko'rsatkich - 3 va undan ortiq xato.

Ushbu sinfda boshlang'ich sinf o'quvchilarining rang bilishi o'rta ko'rsatkichga ega. Asosan - sabzi va lavlagini - qizil deb xato ko'rsatishdi, ular to'q sariq (sabzi) va to'q qizil (lavlagi) edi.

Demak, yuqori ko'rsatkich - 1 bola - 8%

O'rta ko'rsatkich - 7 bola - 54%

Past ko'rsatkich - 5 bola - 38%

Tahlillar ko'rsatishicha boshlang'ich sinf o'quvchilari ranglar-niing tusida xato qilishadi, demak, mana shu yo'nalishda mashqlar bajarish lozim bo'ladi.

Metodika №2.

Rangni ajrata bilish testi (T.V.Cherednyakova metodikasi bo'yicha).

Maqsad: boshlang'ich sinf o'quvchilarining rang to'yanganligini, rang tusini aniqlashi.

Jihozlar: boshlang'ich sinf o'quvchilariga 8 tadan bir rangdagi kartochka beriladi, ular tus bilan farqlanadi.

Topshiriq:

1. Kartochkalarni yorqinlashib borishi bo'yicha joylab chiq. (ikki rang – yashil va qizil).
2. 10 ta kartochka orasidan faqat 5 ta yashil tuslarni ajratib ol (5ta tus).

Natijalar jadvalga kiritib, osib qo'yiladi.

– qizil
– yashil
– har xil

Xatolarning umumiy soni.

Mamarajabov Olim

Xolbo'tayev Erkin

Murodova Zulayho

Nazarov Sohib

Qosimova Zuhra

Begimqulov Qosim

Odilova Barno

Tursunova Umida

Shodmonova Sharofat

Saidov Zokir

Qurbonov Qodir

Xolmo'minova Said

Son tahlil:

Yuqori ko'rsatkich (3 ball) – xato yo'q.

O'rta ko'rsatkich (2 ball) – 1-2 xato

Past ko'rsatkich (1 ball) – 3 va undan ko'p xato.

Sifat tahlil:

Yuqori – 1 kishi - 7,7%;

O'rta – 2 kishi - 15%;

Past – 9 kishi - 69%;

Ranglarni ajratish bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlash tavsiya qilinadi.

Metodika №3

Maqsad: boshlang'ich sinf o'quvchilarining geometrik figuralarni, ranglarni bilishi va ulardan bezak yasay olishi.

Vazifa: geometrik figuralardan choynak bezagini ajratib va choynakni bezang, ranglar hamohangligi va chiroyliligiga e'tibor berib.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimni sinash uchun savollar:

1. Qanday geometrik figuralardan foydalandingiz?
2. Shakllar joylashuvi qanday (simmetrik yoki har xil)?
3. Qanday ranglarda foydalandingiz (kontrast, sovuq, issiq)?
4. Ranglar hamohangmi?

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim darajasi:

Past (1 ball) – boshlang'ich sinf o'quvchilari geometrik figuralarni farqlaydi, ranglarni ajratadi, lekin ularni kompozitsiyada uyg'unlashtira olmaydi, naqsh, bezaklar tuzishda ranglar hamohangligini adashtiradi, bu yo'nalishda o'quvchining sezgisi rivojlanmagan.

O'rta (2 ball) – o'quvchilar geometrik figuralarni farqlaydi, ranglarni ajratadi, ranglar bog'lanishini (hamohanligini) bilmaydi, ularni intuitiv yaxshi sezadi va to'g'ri qo'llaydi.

Yuqori (3 ball) – boshlang'ich sinf o'quvchilari shakl va rang xususiyatlarini tushungan holda ishlatadi, ularni kompozitsiya shakllantirishda to'g'ri foydalanadi va tushuntirib bera oladi.

Natijalar tahlili.

Past darajada – 9 kishi – 70%;

O'rta daraja – 2 kishi – 15%;

Yuqori daraja – 2 kishi – 15%.

Umumiy natija yomon. Bu sinf bilan qo'shimcha ishlash kerak.

Metodika №4.

Texnik estetika elementlarini topish.

Maqsad: o'quvchi e'tibor qaratadigan texnik estetika elementlarini topish.

Tadqiqot metodi sifatida – suhbat tanlandi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga quyidagi savollar bilan murojaat qilindi:

1. O'zingiz sevgan o'yinchoqlarni ayting. Nima uchun ular sizga yoqadi?

2. Sizning uyingizda qanday foydali narsalar bor. Ular nimasi bilan chiroyli?

3. Senga hovli yoqadimi? Hovlining nimasi ko'proq yoqadi?

4. Ko'chadagi qanday texnikalar senga yoqadi? Nimasi bilan?

Uch daraja aniqlandi:

Yuqori (3 ball) – boshlang'ich sinf o'quvchilari narsalarning foydali tomonlari, qulayligi, shakl go'zalligiga e'tibor qaratganlar.

O'rta (2 ball) – o'quvchilar narsaning faqat go'zalligiga e'tibor qaratgan.

Past (1 ball) – o'quvchilar o'z javoblarini tushuntirib bera olmadi, uning foydasi, qulayligi, go'zalligini tushunmaydi.

Son tahlil:

Past daraja – 7 kishi – 54%;

O'rta daraja – 4 kishi – 30%;

Yuqori daraja – 2 kishi – 16%.

Javoblar tahlilining ko'rsatishiga, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yarmi o'yinchoqlarni predmetga o'xshatgan, ya'ni uning foydali tomonini ko'rsatib bergan. Ikkinchi yarmi – o'yinchoqlarning chiroyliligiga e'tibor berishdi. Ikki o'quvchi o'yinchoqning qulayligiga e'tibor qaratgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari javoblarining tahlili shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar o'zlari yashayotgan kvartira interyerida narsalarning chiroyiga, hovlida va ko'chadagi narsalarning foydali tomoniga e'tiborini qaratishgan (tez yordam mashinasi odamlarni davolaydi, tratuar odamlarning loy-changdan saqlaydi, svetafor ko'chadan o'tishga yordam beradi).

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilari texnik-estetik bilimlarning ma'lum zaxirasiga ega, lekin ular narsalarning foydailigi va chiroyliligiga e'tibor bermaydilar.

Metodika №5

«Kelajak partasi».

Maqsad: boshlang'ich sinf o'quvchilarining dizayner ijodkorlik qobiliyatini aniqlash, ularda predmetning xayoliy obrazini yaratish.

Vazifa: kelajak partasini loyihalash mumkin, u kelajakda paydo bo'lib qolar. Shunday parta yasashi lozimki, u juda foydali va juda chiroyli va qulay bo'lsin. Bu vazifa orqali boshlang'ich sinf

o'quvchilarining tafakkur ijodkorligi rivoj topadi. Vazifa uch ball bilan quyidagi ko'rsatkichlar bo'yicha baholanadi:

– maqsadga muvofiqligi;

– oqilona, to'g'ri;

– yangi va original;

– oxirigacha ishlov berilgan.

Maqsadga muvofiqligi – qo'yilgan maqsadga erishishi, maqsadga erishishda o'z mo'ljali bilan bog'lash qobiliyatini rivojlantirish.

Agar o'zining harakati, mo'ljali qo'yilgan vazifaga to'g'ri kelmasa, maqsadga erishib bo'lmaydi.

Aqlilik (ratsionallik) – maqsadga erishishning to'g'ri yo'li, qulay ijro, ijodiy faoliyatni amaliyotga joriy etish yo'li, imkoniyati.

Ixtiro o'zining go'zalligi va foydaliligi bilan tavsiflanadi.

Yangilik va originallik – masala yechimini topishning nostandart shakli, metodlari, yo'llari.

Ishlanganlik – shakl tugallanganligi, mo'ljal olingan ijodiy faoliyatdan emotsional qoniqish omili. Agarda ish ham shaklan, ham mazmuni bo'yicha tugallanmasa, emotsional qoniqish hosil bo'lmaydi.

Ish tugallangan, lekin shakllantirishda kamchiliklar bor, emotsional qoniqish to'liq bo'lmaydi.

Agar ijodiy ish ham shaklan, ham mazmunan tugallangan bo'lsa, emotsional qoniqish hosil bo'ladi.

Darajalari:

Past – 1-4 ball – 8 kishi – 62%;

O'rta – 5-8 ball – 5 kishi – 38%;

Yuqori – 9-12 ball – 0%.

Sifat tahlil: ushbu topshiriq yangilik va originallik, maqsadga muvofiqlik va foydalilik darajasining pastligi bilan tavsiflanadi, chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari oldiga qo'yilgan vazifa qiyinligi bilan ajralib turadi. Shunga qaramasdan o'quvchilarning bu vazifalarni bajarishga harakat qilishlari, ularning dizaynerlik tafakkurini rivojlantirish uchun badiiy imkoniyatining borligidan darak beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan bajarilgan ishning yangilik va originalligi past darajada bo'lsada, ular tomonidan bajarilgan ishini shartli ijodiy, deb baholash imkonini beradi, chunki o'quvchilar ilgari bunga o'xshash vazifalarni bajarishmagan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari qog'ozda yasagan (rasmini chizgan) partalar bir xil, ko'pchilik partalar to'g'ri burchakli shaklda (ya'ni ular hozirda real bor partalarga o'xshash).

Yangilik sifatida parta atrofidagi turli qulayliklarning qo'shilganligini ko'rish mumkin. O'quvchilar partaga yangilik sifatida kompyuter, kitoblar javoni, yoritish tizimi va partaning yig'ib qo'yilishi mumkinligini kiritishgan.

Ratsionallik darajasi past yoki o'rta, foydalliligi, qulayligi, estetikasi juda past darajada ifodalangan. O'quvchilar intuitiv (ichki sezgi) darajasida go'zallik hamda chizilgan narsaning garmoniyasini his qiladilar.

Shunday qilib, tajribalarimizning ko'rsatishicha, boshlang'ich sinf o'quvchilari bunday vazifalarni bajarishga, ya'ni mustaqil fikrlash, fantaziya yuritish, mavhum tafakkuri rivojlanmagan va unga tayyor emas, ularning xotirasida shunga o'xshash ishlar bajarilganligi to'g'risida ma'lumot yo'q. Bunday tajribaga ega bo'lganligi hamda ularga shunga o'xshash bilimlar berilmaganligi uchun ushbu topshiriqni bajara olishmadi. Demak, qo'shimcha mashqlar berish, bilim darajasini kengaytirish ustida ishlash lozim bo'ladi.

Metodika №6.

«Choy servizi».

Maqsad: ansambлга yig'ilgan (bir butun) predmetlar guruhlarining badiiy xususiyatlarini tushunib yetishlarini aniqlash.

Vazifa: choynakka uning rangi va shakliga mos keladigan piyola va baldoqli piyolalarni tanlash.

Ish 3 balli tizimda baholandi.

O'quvchilarning bilim darajasi:

Past (1 ball) – predmetlarning badiiy xususiyatlarini tushunishmaydi, tanlagan predmeti shakl va rang jihatidan to'g'ri kelmaydi. O'quvchida bu yo'nalishda intuitsiya rivojlanmagan.

O'rta (2 ball) – predmetlararo aloqani qisman tushunadi, predmetlarning yoki rangiga, yoki shakliga, yoki ornamentiga qarab ajratgan, chunki ushbu predmetlarning ansambliga tegishli ekanligini ichdan his qiladi.

Yuqori (3 ball) – predmetlarni biladi va ularni rangi, shakli, ornamentiga qarab tez ajratadi. Umumiylik xususiyatlarini ongli ajratadi.

Past darajada – 8 bola – 62%,
O'rta – 3 bola – 23%;

Yuqori – 2 bola – 15%.

Metodika №7.

«Chizishni davom ettir (to'ldir)».

Maqsad: boshlang'ich sinf o'quvchilarning predmetlar simmetriyasi to'g'risidagi tasavvurlari darajasini aniqlash, tugallanmagan figuralarni tugatish.

Vazifa: uchttadan qog'oz (21x30) beriladi va undagi tugallanmagan figuralarni (rasmlarni) to'ldirish tavsiya etiladi (kvadratlar, aylanalar, baliq, ninachi shakllari).

O'quvchilarning ko'pchiligi bu vazifani yaxshi bajarishdi.

Tahlil:

yuqori daraja – 9 kishi – 70%.

o'rta darajada – 2 – 15%,

past darajada – 2 – 15%.

Son tahlili: o'quvchilar asosan o'rta darajada, ular simmetriya to'g'risida bilimlari shadi, shaklga e'tibor beradi, gohida kichik xatoga yo'l qo'yishadi.

Shunday qilib, bilimlar darajasi tasnifiga o'tamiz:

Yuqori daraja – ranglar, uning tuslarini tanlashda xato qilmaydi. Tushunilgan holda shakl va rang xususiyatlarini aniqlaydi, ulardan to'g'ri hamohang kompozitsiya tuzadi hamda to'g'ri tushuntirib bera oladi. Predmetlarning foydallilik, go'zallik, qulayligini tushunadi. Ijodiy topshiriqlarni to'g'ri bajaradi. Ixtiro foydallilik va go'zallik birligida ifodalanadi. Faoliyatida original materiallar, yorqin vositalardan foydalanadi. Ansambli obyektlarning joyini tez aniqlaydi, predmet badiiy xususiyatlarini tushunadi, ularning rang, shakl, ornament birligini biladi. Predmet simmetriyasini sezadi va

uni buzmaslikka harakat qiladi. Bajargan ishidan emotsional qoniqadi.

O'rta daraja: rang tanlashda 1-2 xatoga yo'l qo'yadi, geometrik figuralarni ajratib oladi, lekin rang va shakl bog'liqligida xato qiladi, predmetlarni baholashda faqat go'zallikni ko'rsatadi va uning yoqishini aytadi. Ijodiy ishlarni to'g'ri bajaradi, gohida o'z faoliyatini nazorat qila olmaydi. Ixtirochi chiroyli va qulay bo'lmagan masada, lekin foydali. Ixtiroda standartlardan, shakllardan foydalana biladi, lekin yangi elementlar kirita bilmaydi. Predmetlar aloqasini biladi, predmetlarni bitta belgi bo'yicha birlashtira oladi (rang, shakl, ornament). Predmetlar, rasmlarda assimmetriyaga yo'l qo'yadi. Bajargan ishidan to'liq emotsional qoniqmaydi.

Past daraja: rang tanlashda 2 tadan ziyod xatoga yo'l qo'yadi. Geometrik figuralarni bilsada, ularni kompozitsiyada to'g'ri shakllantira olmaydi. Intuitsiyasi rivojlanmagan. Predmetlarning go'zallik, foydallilik, qulaylik tomonlarini ajrata bilmaydi. Ijodiy ishlarni yaratishda o'z harakatlarini nazorat qila olmaydi. Tasvirlarda go'zallik va garmoniyaga e'tibor bermaydi. Standart shakllardan foydalanadi, yangi yechimlarni izlamaydi va istamaydi. Ansambldagi predmetlar xususiyatlarini tushunmaydi. Predmetlarni tasodifan tanlaydi, na shakli, na rangi, na ornamentiga e'tibor bermaydi. Tayyor rasimga qo'shimcha kiritishda konturlarni buzib qo'yadi.

Ta'kidlovchi tadqiqot jarayonida qator nazariy holatlar o'z tasdig'ini topdi.

3.2. Tajribaning shakllantiruvchi bosqichida dizaynerlik tafakkur elementlarini shakllantirish tizimi

Tajriba ishinin vazifalari:

- atrof-muhit estetikasining boshlang'ich sinf o'quvchilarining fiziologiyasi, psixikasi, intellektiga ta'sirini tadqiq qilish;
- shakllantiruvchi tajriba jarayonida o'quv-tarbiya faoliyati uchun estetik va pedagogik shart-sharoitni yaratish;
- boshlang'ich sinf o'quvchilarining dizayn tafakkurini badiiy loyihalash materiallari asosida rivojlantiruvchi ijodiy faoliyatni tashkillashtirish;

– ijodiy tajriba faoliyati natijalarini son va sifat jihatdan tahlil qilish;

– boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy dzaynerlik tafakkurini rivojlantirishda badiiy-loyihalash hamda estetik-pedagogik shart-sharoitlarining o'rni va ahamiyatini oldindan aytib berish;

– dizaynerlik tafakkuri elementlarini rivojlantirishga doir metodik tavsiya va masalalar (mashqlar) ishlab chiqish.

Shakllantiruvchi tajriba tadqiqoti dizaynerlik tafakkuri elementlarini rivojlantirishga imkon beradi. Ish badiiy-loyihalash materiallari negizida bajarildi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dizaynerlik tafakkuri elementlarini shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi nazariy ma'lumotlar aniqlab olindi.

Bu ma'lumotlar quyidagilar:

- shakl va funksiya birligi;
- shakl va material mosligi;
- shakl va rang mosligi;
- garmoniya vositalari bo'yicha bilimlar: nisbat va mutanosiblik, ko'lam va ko'lamlilik, simmetriya va asimmetriya, kontrast va nyuans, ranglar garmoniyasi.

Predmetlarning yangi estetik jihatlarini bilib borish, o'qituvchilardan maxsus bilim va ko'nikma talab qiladi, ularsiz o'qituvchi pedagogik faoliyatini muvaffaqiyatli olib bora olmaydi. Shular jumlasiga, predmet yoki predmetlar guruhida badiiylikni ko'rish, texnik estetika to'g'risidagi bilimga ega bo'lish, ularning ifodalanish vositalari, boshlang'ich sinf o'quvchilarda predmetning konstruktiv tuzilishini shakllantirish, shakl va material mosligini mahsulotda ifodalay bilishga o'rgatish va rivojlantirishni bilish lozim.

Mehnat ta'limi o'quv rejasiga quyidagi bilimlarni kiritish lozim:

1-sinf.

Rang. Asosiy va qo'shimcha ranglar.

Xromatik va axromatik ranglar. Ranglar doirasi. Ranglarning nyuansli va kontrastli bog'lanishlari. Issiq va sovuq ranglar. Turli kompozitsiyalar yasashda ranglarning bir-biriga ta'sirini

inobatga olish zarur. Buning uchun esa ranglar garmoniyasi xususiyatlarini bilish kerak.

Ranglar garmoniyasini terish uchun asos sifatida ranglar doirasi olindi. Ranglar doirasini ikki qismga ajratib, bir tomonga - qizil, to'q sariq, sariq va sariq-yashil ranglar, ikkinchi tomoniga - havorang-yashil, havorang, ko'k, ko'k-siyohranglar ajratiladi. Birinchi tomondagi ranglar va ularning tustlari (qizil, to'q sariq, sariq, sariq-yashil) **issiq ranglar** deyiladi. Ikkinchi tomondagi ranglar (havorang-yashil, havorang, ko'k, ko'k-siyohrang) va ularning tustlari **sovuq ranglar** deyiladi.

Har qanday rang o'zining - tusiga, och-to'qligiga, yorug'ligiga, to'yinganligiga ega.

Yorug'lik - rangning oq rangga yaqinlashganlik darajasi. Shuning uchun eng yorug' ranglar bu oq rangga yaqin ranglardir.

To'yinganlik - ranglarning ma'lum darajadagi (quyug'i) to'qi, to'yigani.

Xromatik ranglar - spektordagi barcha ranglar va ularning tustlari.

Axromatik ranglar - oq, kulrang, qora ranglar.

Ranglar darajasidagi qo'shimcha ranglar asosiy ranglarga qarama-qarshi joylashgan. Shuning uchun ularni kontrast ranglar, deb yuritishadi. Agarda qo'shimcha ranglar turli miqdorda bir-biriga qo'shilsa, ular bir-birini rangsizlantiradi. Qo'shimcha ranglar yonma-yon tursa ularning to'yimligi oshadi, shuning uchun qo'shimcha ranglarni bir xil miqdorda qo'shib bo'lmaydi, qaysidir bir rang asosiy rang bo'lishi kerak, qolganlari qo'shimcha ranglar bo'ladi.

Har qanday rang to'q (qoramtir) ranglar orasida och ko'rinadi, och ranglar orasida - to'q ko'rinadi.

Ranglarning garmonik birligini bir xil ranglar tustlari orqali olish mumkin (eng yaxshi birikuv bu - 1/4). Bunday ranglar birikuviga **nyuans birikuvi** deyiladi. Chiroyli birikuvi qo'shimcha ranglar orqali olish mumkin - bu **kontrast birikuv** deyiladi.

Axromatik ranglar bir-biriga yaxshi qo'shiladi: oq qora bilan, qora kulrang va oq bilan. Bu ranglar har qanday rang bilan yaxshi qo'shiladi.

Endi «shakl», «material» tushunchalariga e'tiborimizni qaratamiz.

Shakl. Yassi va hajmli shakl.

Xususiyati: serqirralik, yumaloqlik, yangilik, simmetriklik, proporsionallik, ritimlilik. Oddiy va murakkab shakl.

Tadqiqotchi G.P.Kalinina quyidagi qisqacha tasnifni beradi:⁴⁵ har qanday shakl ikki tomonlama qaralishi mumkin: geometrik shakl, garmonik shakl. Shuning uchun shakl turli tasnifga ega.

Geometrik nuqtayi nazaridan shakl - bu bizga ma'lum bo'lgan geometrik figuralarning tekislik va makon (fazoda)da joylashuvi: aylana, kvadrat, uch burchak, silindr, shar va boshqa shakllarda. Ikki va undan ortiq oddiy shakllarni birlashtirish natijasida murakkab shakllar yasaladi.

Har qanday geometrik figura quyidagi tasnifga ega:

- simmetriya - asimetriya;

- o'zaro bog'lanish (kontrast-nyuans);

- hajmli-fazoviy qurilish (predmet uzunlik, kenglik va balandlikka ega).

Garmonik shakl tasnifiga o'tamiz:

- tashqi shaklning chegaralanganlik va butunligi;

- proporsionallik va ritm;

- ko'lamlilik (masshtablik);

- eguluvchanlik (burchakli va silliqilik, yumaloqlik);

- yengillik va salmoqlik.

Kompozitsiya yasashda ham geometrik, ham garmonik shakl inobatga olinishi lozim.

Material. Material turlari va ularning xususiyatlari: tuzilishi, fakturasi, mustahkamligi, suvga chidamliligi, bo'yalishga munosabati, egiluvchanligi.

Turli materiallardan mahsulot tayyorlash, uning birikish xususiyati⁴⁶.

⁴⁵ Эстетическое воспитание младших школьников на уроках трудового обучения средствами художественного конструирования (сост. Калинина Г.П.). - Свердловск, 1984, 19 с.

⁴⁶ Эстетическое воспитание младших школьников на уроках трудового обучения средствами художественного конструирования (сост. Калинина Г.П.). - Свердловск, 1984, 22 с.

Ushbu bilimlar turkumining birinchi sinfda mehnat ta'limi darslarida foydalanish mumkin. Ikkinchi sinfda olingan bilimlar mustahkamlanib boriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari materiallarning dekorativ, texnologik xususiyatlari bilan tashishni davom etadilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari badiiy mo'ljal to'g'risida ma'lum axborotlarni olib borishadi, ularni qanday yo'llar bilan o'zgartirish, ishlov berish mumkinligi – shaklni modellashirish, kompozitsiya ritmi orqali ishlov berish mumkinligini bilib olishadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dizaynerlik tafakkurini yangi yil, 8-mart, navro'z bayrami o'yinchoqlarini tayyorlash jarayonida ham rivojlantirib borsa bo'ladi. Ular o'zi yasagan narsalarni dizayn mahsuloti, deb atamasalarda, lekin ular turli materiallardan hayotning turli jabhalari uchun turli chiroyli narsalar tayyorlash mumkinligini bilib oladilar.

Dars jarayonida bolalar go'zal narsalarni inson hayotining turli jabhalari uchun tayyorlash mumkinligini – qurilish ishlarida, fan va texnika, san'atda – bilib oladilar.

Ular yana shu narsani bilib oladilarki, tayyorlangan narsa, mahsulotda kiritilgan yangiliklar alohida qadri bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari dars jarayonida kompozitsiya tuzish qoidalarini, rang tanlash mahoratini, narsalar, predmetlar garmoniyasini (hamohangligini), ya'ni go'zallik qonun va qonuniyatlarini bilib oladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'zi mustaqil shakl va rang tanlash, ulardan chiroyli kompozitsiyalar tuzish uchun imkoniyat, shart-sharoit yaratib berish kerak. O'quvchilar tabiatdagi go'zal narsalar, holatlarni kuzatib borishlari uchun ularning kuzatuvchanligini ham rivojlantirib borish lozim. Kuzatish obyekti bo'lib predmetlar, narsalar, binolar, transport vositalari, magazin vitrinlari, muzey eksponatlari hamda tabiat hodisalari bo'lishi mumkin.

Shu maqsadlarda quyidagi ta'lim topshiriqlari shakllantiriladi.

Vazifalar:

- dizaynerlik kasbi bilan tanishuv;
- atrof-muhit, predmetlar olami bilan tanishuv, ular yangi g'oyalarga manba vazifasini o'taydi;

- kompozitsiya yaratish, turli shakllar yaratish, rang tanlash asoslari bilan tanishuv;

- faol dizaynerlik tafakkur elementlarini shakllantirish, shuningdek, o'z fikr-g'oyalarini eskizlar, rasmlar, loyihalar orqali ifodalashga o'rgatish;

- turli materiallar bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirish;

- badiiy didni rivojlantirish.

Dars jarayonida san'at va dizayn tarixi to'g'risida suhbat, atrof-muhitni o'rganish va kuzatuvchanlikni rivojlantirish maqsadlarida ko'chaga, muzeyga, maydonchaga, bog'ga sayohat va unda shakl hamda rang birligi, material va shakl uyg'unligi o'rganiladi, shuningdek, musiqiy asarlar bilan tanishtirib boriladi. Bundan tashqari kinofilmlar, diapozitivlar ko'rsatib boriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga tushunarli tarzda quyidagi ma'lumotlar berib borish lozim:

- predmetning serqirraligi ranglar birikuvi, hamohangligini pasaytiradi, kontrastlikni kuchaytiradi;

- egiluvchanglik ranglar hamohangligini kuchaytiradi, oshiradi, kontrastlikni pasaytiradi;

- shakl yengilligi ranglar tusi birligini oshiradi, kontrastlik pasayadi;

- shakl salmoqligi kontrakt ranglar hamohangligini kuchaytiradi, to'q ranglar ranglar nyuansini, ya'ni bog'liqligini pasaytiradi;

- yengil va salmoqli shakllar birligi narsa, predmetni – mahsulotni, buyumni chiroyli ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga shu kabi nazariy bilimlar o'rgatilgach, ularga qator mashqlar tizimi beriladi, ular o'quvchilarning dizaynerlik tafakkurining rivojlanishiga imkon tug'diradi.

Bajariladigan mashqlarning asosini quyidagi ma'lumotlar egallashi lozim:

1. Har qanday shaklni shartli geometrik figuralarga bo'lib chiqish mumkin.

2. Olamdagi barcha predmetlar ma'lum materialdan yasalgan, bunyod bo'lgan. Shakl tanlash materialga bog'liq.

3. Barcha predmetlar o'z rangiga ega. Ranglar zarurati.

Darsning boshida predmet shakli ustida ishlash lozim: umumiy konfiguratsiyali buyumni geometrik figuralarga ajratib tahlil qilish, oddiy shakllardan murakkab shakllar yasash hamda ranglarni va ularning tuslarini ajrata bilish va boshqalar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga bilim suhbat, axborot, ular oldiga vazifa qo'yish orqali berib boriladi va ijodiy harakatlardagi amaliy ishlarni bajarish orqali mustahkamlanadi.

Savol va vazifalar avval oddiy bo'lib, keyinchalik murakablashib boradi va ijodiy izlanish darajasiga yetkaziladi hamda ma'lum dizaynerlik muammolari yechiladi.

Jumladan, maqsadga muvofiq tushunchasini bilish maqsadida boshlang'ich sinf o'quvchilariga turli qishki kiyimlarni kuzatish tavsiya qilinadi. O'quvchilar kiyimlar ichidan keraklarini ajratib oladi va savol mazmunidan kelib chiqib tushuntirib beradi.

Maqsadga muvofiqlikni quyidagi savollar orqali aniqlashtirish mumkin:

- nega pichoq, bolta shunday shaklda?
- iganing bunday shaklda ekanligini tushuntiring?
- nega qishda biz qo'lqop kiyamiz? va boshqalar.

Yoki keraksizini chiqarib tashla:

- komplekt predmetlar ko'rsatiladi: kostyum, galstuk, ketalar, sport kostyumi;
- xonadan ortiqcha mebelni chiqarib tashla;
- nega ot-arava to'g'ri burchakli shaklga ega? Unda suyitilgan yoki shaklning kam qarshilikka uchraydigan bo'lishi kerakmi, bunday shaklni yasash osonmi? Uni yog'ochdan yasasa ham bo'ladimi?

Olingan bilimlari orasida biz boshlang'ich sinf o'quvchilarining uslubga oid sezgirlikiga, his qila bilishiga e'tiborni kuchaytiramiz va ularda badiiy loyihalash xususiyatining shakllanishiga e'tiborini qaratamiz.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining loyihalash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ularda quyidagi ko'nikmalarni hosil qilish lozim:

- tayyorlanadigan buyumni oldindan ko'ra bilish;

- uni boshqalar ham tushunadigan, o'qiydigan qilib tayyorlash (chertyoj, rasm);

- mahsulot maketini ko'rgazma uchun tayyorlash.

Loyiha, loyihalash – hali o'zi yo'q narsani tasavvurda yasash, demakdir. Masalan, uy loyihasi – bu o'ylangan, rasmi chizilgan uy, uyni o'zi aslida yo'q narsa. Uyni qurishdan oldin uni xayolan o'ylash va loyihasini chizish lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda maxsus dars – o'yin darslar tashkillashtirish va unda loyihalashning nazariy elementlarini kiritish mumkin. Jumladan:

- gulzorning reja-loyihasini o'qi;
- uyni chertyoji bilan bitmagan uyni taqqosla;
- yana nima qurish lozim?
- Quyuncha, Zumrad va Qimmat uchun uy loyihasini chiz va boshqalar.

Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining sezgirlikni rivojlantiruvchi mashqlar bajariladi:

- qo'g'irchog'ingga paypoq tanla;
- paypoqni tugmacha, gul bilan beza;
- bolachaning kostyumiga galstuk tanla;
- kostyumdan keraksiz narsalarni olib tashla.

Mehnat darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini rang tanlash san'atiga ham o'rgatib borish lozim.

1. Ranglarni aniqlash va tayyorlash.

Mehnat darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilari rangli qog'ozlardan o'qituvchi aytgan rangli qog'ozni ajratib oladi. O'quvchilar undan naqsh yasash uchun turli geometrik hamda o'limliklarga oid ranglarni kesib olib, bezak yasashadi.

2. Asosiy va qo'shimcha ranglar.

Maxsus jadval orqali boshlang'ich sinf o'quvchilariga asosiy ranglar – ko'k, qizil, sariq ranglar – bu ranglarni boshqa ranglardan hosil qilib bo'lmaydi, shuning uchun ular **asosiy ranglar** deyiladi. Asosiy ranglarni bir-biriga qo'shib qo'shimcha ranglar hosil qilinadi.

3. Ranglar yorug'ligi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari tabiatni, turli kartinlarni maxsus kuzatuvlari jarayonida ranglarning yorug'

va qorong'u tushlari borligini bilib oladilar. Dars jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari rangli materiallarning asosiy rangi va tushlarini ajrata bilishga o'rganadilar.

4. Iliq va sovuq ranglar, ularning tushlari. Dars jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari barglardan «kuzgi gilam» yasashdi (iliq ranglar) hamda «Qor odam» (Черовик) yasashdi (sovuq ranglar).

5. Ranglar doirasi. Qo'shimcha ranglar.

O'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilarini ranglar doirasi bilan tanishtiradi. Sxemada ranglar ketma-ketligida ko'rsatilgan: qizil, to'q sariq, sariq, yashil, havorang, ko'k, siyohrang. O'quvchilar ularga ma'lum bo'lgan asosiy va qo'shimcha, iliq va sovuq ranglarni aytib berishadi. Shundan keyin boshlang'ich sinf o'quvchilari doiradagi qarama-qarshi ranglar spektriga e'tibor berishdi: qizil-yashil, ko'k-to'q sariq, sariq-siyohrang. Bu ranglar **qo'shimcha ranglar** deyiladi.

Shuningdek, o'quvchilar qo'shimcha ranglar (qarama-qarshi turga) birgalikda yorug' kontrast rangga aylanishiga ham e'tibor berishdi va bu tajribalardan dekorativ narsalar yasashda foydalaniladi.

Gohida darslar uzviyligiga e'tibor qaratildi, ya'ni tasviriy san'at darsida berilgan vazifa – topshiriqlar mehnat darslarida davom ettiriladi. Bu o'z navbatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining elementar dizaynerlik tafakkurining rivojlanishiga sharoit yaratadi.

Badiiy loyihalash ko'nikmalarini shakllantirishning mashqlar tizimi.

Mashq va vazifalar quyidagi talablar asosida tuzildi:

– mehnat ta'limi maqsad va vazifalari hamda reja mazmuni asosida;

– mashq va vazifalarning ketma-ket murakkablashib borishi asosida;

– vazifalar quyidagilarga e'tiborni qaratishni talab qiladi – kompozitsion birlik, funksional rang, shakl, metallning mahsulotga moslik darajasi, texnologiyasi (konstruksiya - qurilmaning mantiqiyli, faoliyat yo'llarining mosligi) predmet va muhit birligi (stil);

– ta'limni tashkil qilishda metod va usullar turli-tumanligi.

Ikkinchi sinfda quyidagi mashqlar tizimi tavsiya qilinadi:

1. Ranglar doirasi bilan tanishish. Asosiy ranglar.

2. Bir, ikki shakl asosida kompozitsiya yasash.

3. Turli shakl va ranglar asosida o'zining shaxsiy kompozitsiyasini yaratish.

4. Bir, ikki shakl hamda 1-2 rang asosida o'zining shaxsiy kompozitsiyasini yaratish.

5. Mahsulot tayyorlashda ranglar kontrastligi bo'yicha bilimdan foydalanish.

6. Applikatsiyalar (qog'oz yopishtirish) tayyorlashda «simmetriya», «asimmetriya» tushunchalarini qaytarish.

7. Narsalarni ma'lum kayfiyat uchun yasash (Yangi yil, Navro'z bayrami).

8. Umumiy konfiguratsiyani turli geometrik figuralarga ajratish bo'yicha mashqlar.

9. «Maqsadga muvofiq»lik tushunchasi. Mashqlar.

10. Loyihalash. Kelajak buyumlarini loyihalash, hali yo'q buyumlarni loyihalash.

11. «Uslub», «uslub birligi» tushunchasi.

12. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining shakl, rang, ularning xususiyatlari bo'yicha bilim, ko'nikmalarini sinovdan o'tkazish (kompleks mustaqil ish).

Shakllantiruvchi tajribaning yo'nalishlaridan biri estetik, pedagogik sharoitlarning ketma-ket tashkillashtirilishi hamda boshlang'ich sinf o'quvchilari tafakkur ijodkorligining rivojlanishi.

Estetik-pedagogik sharoitlar o'quv-dizaynerlik faoliyatini yaratishdan boshlanadi va u boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkur ijodkorligini rivojlantiradi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, maktabda amaliy faoliyatni tashkil etish uchun psixologik-fiziologik hamda ergonomik talablar bajarilishi lozim. Maktab o'quv-dizaynerlik faoliyatini tashkil qilishda boshlang'ich sinf o'quvchilari quyidagi yo'nalishlarda ishtirok etishlari mumkin:

– fan sinflari interyerini shakllantirishda;

– bayramga kostyum va dekoratsiyalarni tayyorlashda.

Ijtimoiy-emotsional sharoitlar boshlang'ich sinf o'quvchilari hamda o'qituvchilar jamoalari orasidagi o'zaro munosabatlarga bog'liq. Bu yerda bosh rolni o'qituvchi o'ynaydi va uning mehribonligi, odobi, axloqi, estetikasi, tabii, intellekti, artistligi, tafakkur ijodkorligiga bog'liq.

Shuningdek, o'qituvchi muloqotning demokratik uslubini o'rnatadi, ya'ni ona va bola muloqotiga yaqin muloqot. Bunday muloqot o'zaro mehr, o'zaro ishonch, bir-birini tushunishga asoslanadi. Bunday sharoitning, muhitning yaratilishi boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun ma'lum qulaylik tug'diradi, u o'zini himoyalangan sezadi, o'ziga ishonch paydo bo'ladi, ijodiy erkinlik muhiti vujudga keladi.

Ijtimoiy emotsional muhit boshlang'ich sinf o'quvchilari jamoasida qarama-qarshiliklar, konfliktli vaziyatlar, tajovuzkorlik kabi holatlarning oldini oladi va sinfda, maktabda o'zaro va pedagoglar bilan do'stona muhitni yaratadi.

Ijtimoiy-emotsional muhit evristik-didaktik jarayonlarini tashkillashtirishda vujudga keladi va bu pedagogik faoliyatda turli ijodiy shakl va metodlardan foydalanishni taqozo qiladi.

Shakllantiruvchi tajriba bo'yicha xulosalar.

Shakllantiruvchi tajriba jarayonida kompleks estetik-pedagogik shart-sharoitlar (o'quv-dizaynerlik, ijtimoiy-emotsional, didaktik-evristik individual-ijodiy) yaratiladi, ular faoliyat va jarayonlar hamda tafakkur ijodkorligining rivojlanishiga imkoniyat yaratadi.

Kuzatishlarimizning ko'rsatishicha, agarda ta'kidlovchi tajriba jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ishlarida yangilik va originallik juda kamchilikni tashkil qilgan bo'lsa, shakllantiruvchi tajriba jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining faolligi oshadi, ularning ishlarida yangilik, originallik, ilg'or metod va shakllardan foydalanish kabi siljishlar kuzatildi.

Ijodiy ishlarni bajarishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ishlari ko'zga tashlandi. O'quvchilar yangi g'ayrat bilan yangi-yangi buyumlar tayyorlashdi. Darslarning barchasi o'yin tarzda o'tdi. O'yinlardan vazifaga chuqurroq kirish mexanizmi sifatida foydalaniladi. Bu mexanizm (o'yin) boshlang'ich sinf

o'quvchilariga murakkab va qiyin vazifalarni qiziq va tushunarli qilib yetkazishga xizmat qiladi, qiyin va murakkab vazifalarni yoritadi. Sinfda o'zaro hamkorlik, o'zaro yordam muhiti hukm surdi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari juft-juft bo'lib, guruh bo'lib, jamoa bo'lib ishlashga o'rganib bordi.

O'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilarini jamoaviy ishlashga asta-sekinlik bilan o'rgatib bordi va bu juda qiyin vazifani uddalay oldi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi vazifalarni yechish rejalashtirilib borildi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining sezgi tajribasini o'ttirib borish. Chunki ijodiy muvaffaqiyat boshlang'ich sinf o'quvchilarining tajriba va taassurot zaxirasiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Ko'rib idrok qilish – rejamizning muhim komponenti edi.

Qator darslar «Yangi yilga tayyorlanayapmiz!» shiori ostida tashkillashtirildi. Bundan maqsad boshlang'ich sinf o'quvchilarining dizaynerlik g'oyalarni faollashtirish edi. Ancha qiyin va murakkab vazifalarni yechish esa o'quvchilarda dizayner ijodkorligi elementlarining shakllanib va rivojlanib borayotganligidan dalolat beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faollik darajasini ko'tarishga o'rgatish lozim. Ijodiy faollikka o'rgatish nafaqat boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy dizaynerlik faoliyatini faollashtiradi, balki ularning umumiy madaniyatini ham oshiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dizaynerlik tafakkuri elementlarini shakllantirish qisqa muddatli jarayon emas, balki bu sohada ko'p bosqichli dastur ishlab chiqilishi va o'quvchilarning maktabdagi faoliyatini to'liq qamrab olishi lozim.

Mehnat ta'limi bo'yicha tayyorlanadigan dastur (dizayn ta'limi asoslari) quyidagi tuzilish tamoyillariga asoslanishi lozim.

Dasturning tuzilish tamoyillari.

1. Umummadaniy (dunyoqarashli, axloqiy) yo'nalish tamoyili. Bu tamoyil o'quvchilarda amaliy bilimlar tizimini shakllantirishni taqozo qiladi: unda inson va u yaratgan madaniy muhitning tabiat va uning hodisalari bilan bog'liqligi, narsalar olamining ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-tarixiy jarayonlar bilan bog'liqligini bildiradi.

Kurs mazmuni, shuningdek, shaxsning badiiy-estetik bilimlarini kengaytirish, uning yaratuvchanlik imkoniyatlarini shakllantirishga qaratilishi lozim.

2. Umumiydan xususiyga (axloqiy sifatlarini shakllantirish), xususiyydan umumiyga (konkret bilim va ishlash tartibini shakllantirish).

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tabiat va san'atning emotsional ta'siriga juda chanqoq, shuning uchun ham ular dizaynerlik tafakkuri asoslarida yotgan murakkab falsafiy g'oyalarning ichiga chuqurroq kirib borishga ham qodirlar.

Shuning uchun dastur dizaynerlik masalalarini ko'rishda (estetik va funksional sifatlarining konstruksiyada birlikda ifodalanishi, faoliyat texnologiyasi, rang va shakl birligi, materialning shaklga mosligi, kompozitsiyada turli shakllarning mavjudligi) umumfalsafiy yondashuv asosida «Tabiat – Inson – Predmetlar olami» muammosini hal qilish ko'zda tutilishi kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qo'l ishlari, ularning psixologiyasidan kelib chiqqan holda oddiydan murakkabga, xususiyydan umumiyga tamoyili asosida bajarilishi rejalashtirilishi lozim.

3. Dizaynerlik tafakkurini shakllantirishda yaxlitlik.

Shaxs yakka, inson faoliyatining katta qismi ham yaxlit, ya'ni bir vaqtning o'zida turli komponentlarini qamrab oladi. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarida konkret dizaynerlik tafakkurini bir-biridan ajratilmagan yaxlitlikda, kompleks holda shakllantirish lozim, chunki o'quvchi predmetni yasashda u yoki bu predmetga umumiyning bir bo'laki sifatida qaraydi va unda (umumiyda) estetik, ijtimoiy-psixologik va boshqa o'zaro aloqalarni yaxlitlikda ko'radi.

4. Mazmun variativligi, mahsulot turli-tumanligi, o'qituvchi ijodi. Dastur maqsad va tamoyillar birligini inobatga olgan holda darsning konkret mazmunini ifodalash mumkin, unda regional, ijtimoiy-madaniy, aniq joy xususiyyatlarini e'tiborga olgan holda tashkillashtirish tavsiya etiladi. Darslar soni ham o'zgartirilishi mumkin.

Bizning tadqiqotlarimizdan kelib chiqqan holda quyidagi tematik reja taklif etiladi.

«Badiiy loyihalash» bo'limining tematik reja.

1-sinf.

Dars mavzusi.

Nazariy ma'lumotlar.

Amaliy faoliyat: qog'ozning tur va xususiyyatlari to'g'risida laboratoriya mashg'uloti.

Qog'oz. Qog'oz turlari. Xususiyyatlari: rang, rang olish xususiyyati, suv yutish xususiyyati, qattiqligi, egiluvchanligi, yaltiroqligi.

– qog'oz xususiyyatini bilish bo'yicha tajriba;

– qog'oz kolleksiyasini tayyorlash.

2. **Shakl berish va kompozitsiya asoslari.**

Shakl-kartinalardan «quvnoq» narsalar yasash. Oddiy shakl.

Yassi va qalin shakl. Detallar, bezash.

– qog'ozlarni yelimlash orqali turli narsalar tayyorlash.

3. **Shakl.** Yassi qog'ozni hajimli figuraga aylantirish.

– o'yinchoqlarni qog'ozni egish, buklash va hokazolar orqali yasash.

4. **Ritm. Ornament.**

– geometrik elementlarda naqsh (gul).

5. **Ritm.** Geometrik figuralardan kompozitsiya yasash. Kompozitsiya, model, silueti (sharpasi, ko'rinishi).

– kartondan «geometrik konstruktor» tayyorlash.

6. **Simmetriya.** Simmetrik detallardan rasm yasash.

Tabiatda simmetriya. Kompozitsiya.

– simmetriya detallardan applikasiya – rasm tayyorlash.

7. **Asimmetriya.** Qirqlangan qog'oz bo'laklaridan kartina tayyorlash.

Tabiatda asimmetriya. Kompozitsiya.

– asimmetrik detallardan kompozitsiya yasash.

8. **Rang ifodalilik vositasi. Mozaika.**

Axromatik va xromatik ranglar.

– xromatik va axromatik ranglardan mozaik applikasiyalar tayyorlash.

9. **Bir rangning iliq va sovuq tushlari.**

– iliq tushlardan «Kuzgi buket» tayyorlash.

– sovuq tushlardan «Qor odam» (Snegovik) tayyorlash.

10. Hajmli o'yinchoqlar hamda fazoviy kompozitsiyalar tayyorlash. Qish obrazlari.

Asimmetriyalik, egiluvchanlik, yengillik, rivojlanuvchanlik, atalganligi, mahsulot xarakteri. Shaklni modellashtirish.

– xonani jihozlash. Osilgan bezak – burama.

11. Qog'ozlar qatlamidan narsa yasash. Simmetriya, arxomatik ranglar, ranglarning garmonik birikuvi, shakllar birligi. Ritm, kompozitsiya.

– qog'ozlar qatlamidan (oq va och ko'k) qor uchqunini yasash.

12. Qog'ozdan o'yinchoqlar, hayvonchalar yasash.

– murakkab fonarni yasash.

13. To'g'ri burchakli qir qilgan «Fonarni» yasash.

– archa fonarni yasash.

14. Archa o'yinchog'i «Qorbobo».

– qog'oz va paxtadan «Qorbobo» yasash.

2-sinf.

Dars mavzusi.

Nazariy ma'lumotlar.

Amaliy faoliyat.

1. Badiiy loyihalash (dizayn) to'g'risida dastlabki ma'lumotlar. Simmetrik detallar applikasiyasi. Badiiy loyihalash tushunchasi dizaynerlik mutaxassisligi (rejalashtirish, loyihalash, fikr-g'oyani buyumga ko'chirish). Simmetrik figuralar tushunchasi.

– tabiatdagi simmetrik predmetlarni kuzatish va tahlil qilish; to'g'ri geometrik figuralarni tahlil qilish;

– qog'ozdan simmetrik sudralib yuruvchilarni yasash.

2. Shakl yasash va kompozitsiya asoslari. Qovoq o'yinchoqlar.

Kontr, siluet. Garmoniya shakllar tengligi, mosligi: ko'pqirralik, egiluvchanlik.

– kartondan kovak o'yinchoqlar yasash, suvinirlar yasash.

3. O'z g'oyasi bo'yicha kompozitsiya yasash. Kompozitsiya.

Elementlar qaytaruvchi, ritim, simmetriya, asimmetriya.

– erkin mavzuda turli shakllardan foydalangan holda kompozitsiya tayyorlash.

4. Ertak qahramonlarga uycha loyihalash. Loyiha. Loyihalash,

eskiz, rasm. Predmetning badiiy ifodalaniganligi, interyer.

– kelajakka mahsulot, narsalarning loyihasi. Yo'q narsalarning loyihasi.

Rang badiiy loyihaning ifodalaniganlik vositasi sifatida. Materiallar to'plami (kollaj). Ranglar doirasi. Asosiy va qo'shimcha ranglar. Rangli fon. Garmonik birikuv. Kontrast birikuv.

– garmonik ranglarni material qoldig'idan tanlash bo'yicha mashqlar;

– materiallar to'plami (kollaj).

6. «Ko'cha vitrinallari» applikasiyasi.

Vitrina, vitrina bezalishi, tashqi ko'rinishning ko'cha va binoga mosligi. Simmetriya, harakat, ritm, kompozitsiya.

– magazin vitrinasi loyihasini ishlab chiqish.

7. Nyuans (bilinar-bilinmas farq). Rang tushlari applikasiyasi.

Nyuans ranglar birlashuvi, harakat, ritm;

– «Kuzgi gilam» applikasiyasi (barglardan jamoaviy ish).

8. Oshxona uchun komplekt. Choy isitkich, ushlagich, choy qalpoq.

Uslub. Uslub birligi, narsalar kayfiyati, ranglar garmonik bog'liqligi.

– bir uslubdagi (stildagi) komplekt (materiallardan) yasash.

9. Hajmli o'yinchoqlar kompozitsiyasini tayyorlash.

Shakl, tenglik, ertak obrazi yaratishda ranglar.

– mustaqil tayyorlangan o'yinchoqlarga karton yashik yasash.

10. Interyerlar maketlari.

Interyerning xizmat va estetik xususiyatlari. Interyer. Ixchamlashtirish.

– interyer maketi va mebelni yasash;

– oshxona kiymini tayyorlash. Loyiha eskizi (jamoaviy ish).

11. «Qish obrazi», «Oltin kuz» - otkritika yasash.

Detallar va fon birligi, rang tanlash, shakllantirish, bezash.

– rangli qog'ozdan bayram otkritikalari yasash.

12. Yangi yil maskalari.

Eskiz, ranglar bog'liqligi, narsalar harakatlari, obrazlarning detallar vositasida ifodalanishi.

– yangi yil kostyumiga maska detallarini tayyorlash.

13. Yangi yil kostyumi detallari.

7. Kichik hajmdagi o'yinchoqlar tayyorlash.
O'yinchoqlarning badiiy-dekorativ shakllantirish. Hajmning mosligi, ritmi, nyuansi, kontrasti, kompozitsiyasi, egiluvchanligi.
– o'yinchoq-suvinirlar tayyorlash texnikasi.
8. Kichik shakllar tayyorlash. Material, material xossasi. Kompozitsiya syujeti, yaxlit ansambl.
– ranglar garmoniyasi asosida xonaning poli, devorlari, potologi eskizini tayyorlash.
O'quvchining badiiy dizaynerlik faoliyatini tashkillashtirishda o'qituvchiga quyidagi tavsiyalar beriladi.
4-sinf.

Birinchi dars.

Qog'oz bilan ishlash.

Mavzu: kompozitsiyada simmetriya va asimmetriya.

Maqsad: simmetrik va asimmetrik kompozitsiyalarni tayyorlashga o'rgatish.

Vazifalar:

- «simmetriya», «asimmetriya» tushunchalari bilan tanishuv;
- simmetrik va asimmetrik shakllarni kesishni o'rgatish;
- detallar kayfiyatini uning badiiyligi orqali ko'rsatishga o'rgatish;
- kuzatuvchanlik, intizomlilik, tartiblilikni tarbiyalash.

Nazariy ma'lumotlar: simmetrik figuralar va harakatini (dinamichnost) va harakatsizlikni ko'rsatish yo'llari.

Darsning borishi:

1. Erkin suhbat:

- simmetriya nima? Kapalak qanotlariga qara, ular bir-birining aksi. Bunday figuralar simmetrik figuralar deyiladi;
 - simmetrik figuralarni qirqishni o'rganamiz;
 - oddiy qog'ozdan boshlaymiz (rangli qog'ozdan foydalanish).
2. Reja tuzish:

- uncha katta bo'lmagan simmetrik figuralardan applikasiyalar yasash (gullar, barglar va boshqalar);
- namunalarga qarash;
- Zumrad o'z uyiga qaysi kartinani olgan bo'lar edi? Nima uchun?

Badiiy ifoda vositalari – chiziq va rang detallari.

– kostyum detallarini tayyorlash.

14. Archa o'yinchoqlarini tayyorlash. Ranglar garmoniyasi, kontrast, nyuans, ritm.
– archa bezaklarini tayyorlash. Yig'iluvchi rang-barang o'yinchoq.

3-sinf.

Dars mavzusi.

Nazariy mashg'ulotlar.

Amaliy faoliyat.

1. Kompozitsiya va shakllantirish asoslari. Kompozitsiya, shakl – hajmli, yassi materialning masshtabligi. Rivojlantiruvchanlik, yengillik faktori.

Ranglar kontrasti, ma'nodorlik. Sovuq va iliq ranglar.

– «Shahar ko'chalari» kompozitsiyasini tayyorlash, ommaviy applikasiya.

2. Kvartira (uy) interyeri.

Interyer. Interyerni shakllantirish tamoyil va qoidalari. Yashash xonalarini jihozlashga estetik va sanitariya-gigiyenik talablar.

– ertak qahramoni uchun xona loyihasini ishlab chiqish.

3. Xonani mebel bilan jihozlash.

Mebel to'g'risida umumiy ma'lumot. Mebel turlari va uning funksional vazifasi. Xonaga mebel tanlashga talablar. Xonalarga mebel tanlash, ularni loyihalash va joylashtirish.

– ertak qahramonining xonasiga mebellarni loyihalash.

4. Uyning rangini tanlash.

Ranglar kontrasti, nyuans. Rangning inson psixikasiga ta'siri. Ranglar qo'shilishi.

– xona potologi, devorlari va poli eskizini tayyorlash. Xona interyerini rangli qog'ozlardan yoki matodan tayyorlash.

5. Kitobga g'ilof tayyorlash.

Kompozitsiya, detallar yig'ilmasi (kompanovka).

– ertak kitobga g'ilof tayyorlash (ixtyoriy).

6. Bayram sovg'alari.

Predmetning bayram «kayfiyati».

– bayram sovg'alarini tayyorlash.

- simmetriyali qo'yilgan predmetlar sovuq ko'rinishni hosil qiladi. Bunday holat qaysi ertak qahramoniga yiqqan bo'lar edi?
- simmetriyadan ozgina og'ishish esa predmetlarga harakat ruhini beradi, kartinani hayotiy ko'rsatadi;
- bir qancha simmetriyali detallarni qirqib ko'rsatish (amaliy faoliyat);
- endi qirqilgan detallarda o'z qahramonimizga kartina tayyorlaymiz. Kim u?
- nima uchun shu qahramonga ushbu kartina yiqadi, deb hisoblaysiz?

3. Mustaqil ijodiy faoliyat.

4. Tayyorlangan ishlar tahlili. Natijalar. Ko'rgazma.

Ikkinchi mashg'ulot.

Mavzu: qog'oz bilan ishlash. «Ertak qahramonining uyi».

Hajmli kompozitsiya.

Maqsad: o'quvchilarni ertak qahramonlari uchun uy loyihasini tayyorlashga o'rgatish.

Vazifalar:

- «loyihalash» tushunchasi bilan tanishtirish;
- predmetlar harakatlarini uning kompozitsiyasi va ranggi orqali ifodalashga o'rgatish;
- rang tanlashga, ularning garmoniyasini tayyorlashga o'rgatish;
- o'quvchilarda estetik didni tarbiyalash.

Nazariy ma'lumotlar: proyekt-loyiha, loyihalash predmetning badiiy ifodalanishi, xonaning rangini tanlab loyihalash xususiyatlari, ranglar birikuvi tablitasi.

Suhbatning borishi:

1. Erkin suhbat.

- sening nazarimga Zumradning uyi qanday bo'lishi kerak? Aytib ber.

- Qimmatning uyichi?

- nega yalmog'iz kampir bir oyoqli tovuq uyda o'zini yaxshi his qiladi?

- shunday uyda Zumrad yashay olarmidi? Qimmatchi?

- endi ertak qahramoni uchun uy loyihasini chizamiz.

Material sifatida gugurt qutisi, choy karobkasi, tish pastasi karobkalari bo'lishi mumkin.

2. Bir xil usulda yasalgan namunalar tahlili.

Variantlari:

- bir derazali, turli ranglardagi bir xil kattalikdagi uychalar (bolalar rang tanlashadi);
- har xil rangdagi va kattalikdagi uychalar (bolalar rang uchun to'g'ri burchakli figuralarni tanlashadi);
- turli balandlikdagi va kenglikdagi uychalar (bolalar tanlashadi).

Ish rejasini tuzish:

1. Ishlash uchun kerakli karobkalarni tanlaymiz.

Bu karobkalardan qanday uylar qurish mumkinligini o'ylab ko'ramiz.

2. Qog'ozdan uy devorlarini yelim yordamida tayyorlaymiz.

- trubkali qat-qat qog'ozlardan yog'och xoda tayyorlaymiz;

- rangli g'og'ozdan devor tayyorlaymiz.

3. Tayyorlangan karobkalarni bir-biriga yopishtirib uycha yasaymiz.

- uy yasashda hajmli va yassi detallardan foydalanamiz. Faqat ularning shakl va rangini puxta o'ylash lozim.

- eshik va derazalar ochiladigan bo'lishi mumkin;

- ijobiy qahramonning uyini chiroyli ranglar bilan bezash lozim;

- yolmog'iz kampirning uyi esa boshqa ranglarda;

- sababini aytib bering.

Uyga qarab ertak qahramonini xarakterini bilib olishimiz lozim.

Rang berish: xatoga yo'l qo'ymaslik uchun ranglar kompozitsiyasini o'ylab ko'rish kerak. Turli rangli qog'ozlar orqali modelni yasash, ranglar birikuvi e'tibor berish, shundan so'ng to'liq rang berib chiqish mumkin.

Tavsiyalar: har bir o'quvchi uyni egasini o'zi tanlaydi, shuning uchun ham tayyorlangan detallar turlicha. Umumiy bir xillikni talab qiladigan detallarni ko'rsatish – bu narvon, kolonalar, konus-bashnya va boshqalar.

4. Amaliy ijodiy ish.

5. Xulosalash. Ko'rgazma – ertaklar shahri.

Uchinchi dars.

Mavzu: Qog'oz bilan ishlash. Tabrik otkritikasi.

Maqsad: narsalarga rang va kompozitsiya tanlash orqali kayfiyat berishga o'rgatish.

Vazifalar:

– dizaynning asosiy qoidasi bilan «foйда + go'zallik» tanish-tirish;

– yangi tushunchalar «dizayner», «narsalar xarakteri» bilan tanishtirish;

– yasalgan narsalarga yaxshi kayfiyat berish ko'nikmasini shakllantirish;

– bolalarni do'stlarni, og'a-inilarni, qarindoshlarni hurmat qilishga o'rgatish.

Nazariy ma'lumotlar: narsalarning maqsadga muvofiqligi, dizayner, narsaning xarakter va kayfiyati.

Suhbatning borishi:

1. Kirish suhbat:

– biz uy yasash uchun ko'p narsa tayyorladik. Ular bir qoidaga bo'ysinish lozim: foyda + go'zallik;

– bu qoidani sen qanday tushunasan, aytib ber;

– buni bir predmet misolida ko'rsatib ber;

– bu rassomlarning asosiy qoidasi. Ularni **dizaynerlar** deyishadi. Agar narsa, predmet haqiqiy usta tomonidan yaratilsa, u odamlarga quvunch bag'ishlaydi, ko'nglini ko'taradi. Bunday narsa-predmetlar o'z xarakteriga ega, deyishadi;

– bu nima degani. Keling narsalarga e'tibor berib qaraylik. Ularga o'zimiz baho berib ko'raylik;

– otkritkaning xarakteri qanday? (turlicha);

– unda maktabga chorlov bo'lishi mumkin va boshqalar.

2. Ko'rsatma (instruktaj). Otkritkalarni turli ranglar bilan turlicha, qiziqarli, chiroyli qilib yasash mumkin. Bir necha misollar keltiriladi.

3. Bajrilgan ishlar tahlili.

– otkritkalar nima uchun kerak?

To'rtinchi mashg'ulot.

Mavzu: Qog'oz bilan ishlash. Applikatsiya. «Ko'cha vitrinarlari».

Maqsad: vitrinalar loyihasini tayyorlash.

Vazifalar:

– vitrinaning magazin profili, binoning tashqi ko'rinishiga bog'liqligini ko'rsatish;

– hajmli narsalarni loyihalash qonuniyatlarini o'rganish orqali ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish;

– guruhda ishlashga o'rgatish.

Nazariy ma'lumotlar: vitrinalar, vitrinalarni bezash, vitrinaning bino va ko'cha ko'rinishiga moslash.

Suhbatning borishi:

1. Kirish suhbat:

– vitrinalar – zamonaviy ko'chalarning kerakli detali sanaladi; vitrinalarning bezalishi nafaqat narsalarni sotish, balki shaharsozlik madaniyati ham hisoblanadi;

– vitrinalar nafaqat narsalarni namoyish qilish uchun, balki ko'chalarni bezash maqsadlarida bezaladi, shuning uchun vitrinalar yorug', bayramona kayfiyat, yorqin rang, chiroyli kompozitsiyaga ega bo'lishi lozim;

– vitrinalarni **rassom-dizaynerlar** bezashadi, chunki vitrina bino va ko'cha uslubiga (stiliga) mos tushishi lozim.

– o'zingizni **rassom-dizayner** rolida ko'ring va shaharni chiroyli qilishga o'z hissangizni qo'shing.

Vitrina so'zi (fransuz tilidan olingan) – yashik, shkaf yoki deraza ma'nosini berib, u turli narsa-predmetlarni namoyish qilishga mo'ljallangan. Vitrina koridorlarni o'ziga jalb qilishi, shuningdek, nima bilan savdo qilishiga ham ishora qilishi kerak.

2. Ko'rsatma (instruktaj).

– bugun biz turli magazinlar uchun vitrina loyihasini tayyorlaymiz. Buning uchun bizga qaychi, rangli qog'ozlar, rangli mato bo'lakchalari, yelim, karton kerak bo'ladi (jamoaviy ish).

Vitrinani yaratish tamoyillari: predmetlarni guruhlab chiqish, turli rang va kattalikdagi narsalar birlashuvi (kompozitsiya shaklini ko'rsatish);

– umumiy ko‘rinishini o‘ylash, vositalarni topish (ritm, rang).
Ishni boshlaymiz:

1. Vitrina to‘g‘ri burchaklarini chizib olish.
2. Vitrina eskizini chizib olish. Eskiz bo‘yicha magazinda nima sotilishi ma‘lum bo‘lsin. Ranglar garmoniyasiga e‘tibor bering. 2-3 xil ranglar bilan chegaralanish.

3. Qiyma (qirqlib tayyorlangan) materiallarni tayyorlash.

4. Komponovka (biriktiruv):

– detallarni birlashtirib (yelimlab) kompozitsiyalash.

5. Mustaqil ijodiy ish.

6. Tayyorlangan mahsulot tahlili. Natijalar.

Beshinchi mashg‘ulot.

Mavzu: qog‘oz bilan ishlash. Applikatsiya. «Kuzgi gilam» (jamoaviy ish).

Maqsad: kompozitsiya va rang xususiyatlarini inobatga olgan holda kompozitsiya tuzish.

Vazifalar:

– ritm, harakat tushunchalari bilan tanishtirish.

– tabiat hodisalari – ritm, harakatning ifodalanishini o‘rgatish jarayoni;

– estetik did va rang tanlashga o‘rgatish.

Nazariy ma‘lumotlar: fon rangi, nyuans, kontrast, harakat, ritm.

Subbatning borishi:

1. Kirish suhbat:

– kuz fasliga qanday ranglar xos?

– osmon qanday rangda?

– o‘tlar qanday rangda?

– daraxtlarning barglari qanday rangda?

Daraxtlarda barglar to‘kilishini ifodalashga harakat qilamiz, rangli qog‘ozlarni rangli fonga yopishtiramiz (bolalarning o‘zlari tayyorlashadi).

2. Ish rejasini tuzish:

– turli razmer va rangdagi qog‘oz bo‘lakchalarini tayyorlash, ular xuddi turli daraxtlarnikidek ko‘rinsin;

– esla, sokin, shamolsiz kunda barglar qanday to‘kiladi;

– ular to‘kilishda qanday aylanishadi (e‘tibor uning harakat ritmiga qaratiladi);

– avvaliga barglarni qo‘yib chiq keyin yelimla;

– kerakli fon rangini tanlashni unutma;

– nima eslamog‘chisan – toza, musaffo osmonmi yoki yernimi? Sen yaratgan ijodni nomlaymiz.

3. **Mustaqil ijodiy ish.**

4. Yaratilgan predmet tahlili. Xulosalar.

Shu tariqa 1–2-sinflarda bajarilgan ishlar murakkablashtirilgan holda mashg‘ulotlar jarayonida qaytarilib, takrorlanib boradi, bu ularda ma‘lum ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Shu tariqa biz o‘quvchilarning ijodkorlik tafakkurini shakllantirib va rivojlantirib boramiz.

Tadqiqotchi A.Osborn ijodiy fikrlashni faollashtirishning uch metodini taklif qiladi:

– tanqidni inkor qilish, har qanday fikr erkinligi;

– tiyib bo‘lmaydigan, to‘polonchini rag‘batlantirish;

– g‘oyalar sonini ko‘paytirish.

Tadqiqotchi Dj.Kagan bolalar tafakkuri ijodkorligini rivojlantirishning quyidagi tavsiyalarini beradi:

– dars jarayoniga o‘quvchining qiziqishini oshirish;

– o‘quvchining intellektual intilishini rivojlantirish;

– o‘quvchining o‘z kuchiga ishonchini oshirish;

– ma‘lum mustaqil qarashlarini tarbiyalash.

Tadqiqotchi D.Treffinger o‘quvchilar ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish bo‘yicha quyidagi tavsiyalarni beradi («Qobiliyatli bolalar» kitobi bo‘yicha):

– o‘quvchilarga mustaqil faoliyat yuritishga imkon bering. Ularga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatmalar bermang, ular mustaqillikka o‘rgansin;

– kuzatishlar asosida o‘quvchining kuchli va nozik tomonlarini aniqlang, o‘quvchilar ma‘lum bilim va ko‘nikmaga ega bo‘ladi, degan aldamchi xayolga bormang;

– o‘quvchilar tashabbusini bo‘g‘mang, ular uchun siz bajar-mang, ular o‘zlari mustaqil bajarsin;

– hukm chiqarishga shoshilmang;

- o'quvchilarga predmetlararo aloqani o'rgatish;
- o'quvchilarni muammoni mustaqil hal qilishga, vaziyatni tahlil qilishga o'rgatish;
- qiyin vaziyatlardan foydalanish. O'quvchining maktabda, uyda, ko'chada vaziyatga tushganda, undan chiqish ko'nikmalarini shakllantirish;
- o'quvchilarni bilim olish jarayonini boshqarishga o'rgatish;
- barcha holatlarga ijodiy yondashish.

Ushbu nuqtayi nazar shunisi bilan qadrligi, unda mualliflar o'quvchilarning tafakkur ijodkorligini rivojlantirishda ularning yoshi va ruhiyati xususiyatlarini inobatga olib, o'z metodikalarini taklif qilishgan. Shuning uchun biz ham tadqiqotimizning shakllan-tiruvchi tajriba qismida ushbu metodikadan ijodiy foydalandik va natijalar tanlov to'g'riligini tasdiqladi⁴⁷.

XULOSALAR

Tadqiqotimizda maqsadga muvofiq ish olib borilsa o'quvchilarda o'ziga xos tafakkur elementlarini shakllantirish mumkinligini biz dizaynerlik tafakkurlari, deb atadik va uni predmetlar garmoniyasi (estetik va maqsadga muvofiqligi), sezgirlik, narsalar, predmetlarga estetik munosabatda bo'lish orqali shakllantirish mumkinligini bilib oldik. Biz yana shunga amin bo'ldikki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tafakkur ijodkorligi elementlari ma'lum estetik-pedagogik shart-sharoitlarda, ya'ni o'quv-dizaynerlik, ijtimoiy-emotsional, evristik-didaktik, individual-ijodiy shart-sharoitlarda yaxshi shakllanadi.

Muammoli dizaynerlik vaziyatlarning yaratilishi, boshlang'ich sinf o'quvchilarning dizaynerligini oshiradi, ularning ijodiy tafakkurini faollashtiradi, muammo yechimida ular algoritmik yechimdan evristik yo'l bilan yechishga o'tishdi, ya'ni tafakkur ijodkorligi elementlari rivojlanib bordi.

Tadqiqotimizning ko'rsatishicha, boshlang'ich sinf o'quvchilariga ularning yoshiga yarasha kompozitsiya, rang elementlari, predmet shakllarini chizish, geometrik figuralarni turli yuzalarda joylashtirishni o'rgatib borish lozim.

Vazifalarni murakkablashtirib borish ham boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijodiy tafakkurining rivojlanishiga olib keladi.

Tadqiqotlar jarayonida qator nazariy holatlar o'z tasdig'ini topdi. Jumladan:

- Psixolog olimlar L.S.Vigotskiy, G.P.Blonskiy, A.Ya.Dudetskiy va boshqalar aytganlaridek, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tafakkur ijodkorligi jarayonlari ko'rgazmali-obrazli tafakkur asosida o'quvchi xayolida, konkret obrazlar shaklida paydo bo'ladi. Bu obrazlar uning hayotiy tajribasida to'planib, xotirada yig'ilib boradi.
- Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijodiy faoliyati mahsuloti ularning talab va qiziqishlarini, emotsional sezgi, emotsional-psixologik faoliyati doirasida shu yoshi davrida faollashadi.
- O'quvchining atrof-muhit va estetik sifatini idrok qilishi shundaki, unda boshlang'ich sinf o'quvchilari estetik obyektlarni to'liq idrok eta olmaydi, ular predmetning bir tomonini, ya'ni uni

⁴⁷Ushbu bobda T.V.Boshayeva, T.O.Cherednyakova, T.P.Kashina, A.E.Padalko, T.N.Golovina, G.P.Kalinina, A.Ya.Dudetskiy, G.P.Blonskiy, T.N.Golovin, D.Treffinger, Dj.Kaganlarning ishlardan ijodiy foydalandik.

qiziqtirgan tomonini yoki rangni, yoki kattaligini, yoki chiroyiligidini idrok qiladi, xolos.

- Boshlang'ich sinf o'quvchilari amaliyotda turli ranglardan foydalanadi, lekin ular bu ranglarni tushunmasdan foydalanadilar, chunki ularda kerakli nazariy asoslar shakllantirilmagan.

- Boshlang'ich sinf o'quvchilari atrof-muhitdagi predmetlarni estetik baholashda, uning ratsionalligi, maqsadga muvofiqligi, qulayligi, chiroyiligi kabi tomonlariga e'tibor berishmaydi.

- Boshlang'ich sinf o'quvchilari ijodkorlikning boshlang'ich pog'anasida turadi. Ularning texnik estetikadan ozgina xaxirasi bor, uni amaliyotda qo'llashga harakat qilishadi, lekin ular asosan ko'rganidan nusxa olishadi, ko'rgan harakatini qaytarishga harakat qilishadi.

- Mehnat ta'limi o'quv rejalariga dizayn elementlarini kiritish va undan topshiriq, vazifalarning ijodiy yechimida foydalanish lozim.

Tadqiqot avvalidagi farazlarimizning to'g'riligini tadqiqot tajribalari tasdiqladi.

Tadqiqotimiz biz tanlagan metodikaning to'g'riligini tasdiqladi. O'quvchilarning tafakkur ijodkorligi elementlarini boshlang'ich sinflardan boshlash lozim ekan.

Kelgusida yechilishi lozim bo'lgan muammolar, nazarimizda, quyidagilardan iborat:

- dizaynerlik tafakkur elementlarini ta'limning navbatdagi bosqichlarida shakllantirish tizimi;

- dizaynerlik tafakkur elementlarini shakllantirish ishlarining o'quvchi shaxsi rivojlanishiga ta'siri;

- o'quvchilarni boshlang'ich sinf o'quvchilarining dizaynerlik tafakkur elementlarini shakllantirish va rivojlantirishga tayyorlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997. – 64 b.

2. Karimov I.A. Yuksak madaniyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.

3. «Xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san'atning yanada rivojlantirishni davlat yo'li bilan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. Toshkent, Toshkent oqshomi, 1997-yil, 2-aprel.

4. Абдуллаев Н. Пейзажная живопись Узбекистана. – Ташкент: Литература и искусство, 1975.

5. Адамар Ж. Исследование психологии процесса изобретения в области математики. – М.: Мысль, 1970.

6. Активизация творческой деятельности детей младшего возраста (сб. статей). – Свердловск, 1983.

7. Александров Л.В., Карпова Н.Н. Методы инженерного творчества. Справочник. – М.: ВНИИПИ, 1993.

8. Алексеев В.Е. Педагогические проблемы развития технического творчества молодежи. – Ташкент: Фан, 1980.

9. Алексеев В.В. Изобразительное искусство в школе. – М.: Просвещение, 1981.

10. Алехин А.Д. О языке изобразительного искусства. – М.: Знание, 1984.

11. Андриянова В.И. О взаимодополняемости собственно мышления человека и дизайнерского мышления // «Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях» (второй выпуск) / под общей редакцией Р.Х.Джурбаева. Отв. редакторы В.И.Андриянова, Ш.К.Мардонов. – Ташкент, 2011, ч.15, 16.

12. Андриянова В.И. Труд – всему отец (о привитии учащимся начальных классов элементарных навыков творческого и дизайнерского мышления при выполнении трудовых операций). Сборник научных трудов: Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях, вып. 3, ч.5. – Ташкент, 2012.

13. Андриянова В.И. Основные психологические особенности современных подростков. Сборник научных трудов: Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях, вып. 3, ч.5. – Ташкент, 2012.
14. Аннамуратова С.К. Художественно-эстетическое воспитание школьников Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1991.
15. Аннамуратова С.К. К проблеме развития дизайнерского творчества учащихся // «Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях» (второй выпуск) / Под общей редакцией Р.Х.Джураева. Отв. редакторы В.И.Андриянова, Ш.К.Мардонов. – Ташкент, 2011, ч.15.
16. Аннамуратова С.К. Инновационные технологии формирования дизайнерского творчества учащихся во внеклассной работе // «Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях» (второй выпуск) / Под общей редакцией Р.Х.Джураева. Отв. редакторы В.И.Андриянова, Ш.К.Мардонов. – Ташкент, 2011, ч.16.
17. Аннамуратова С.К. Дидактические возможности развития дизайнерского творчества учащихся в процессе обучения и воспитания // «Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях» (второй выпуск) / Под общей редакцией Р.Х.Джураева. Отв. редакторы В.И.Андриянова, Ш.К.Мардонов. – Ташкент, 2011, ч.12.
18. Аннамуратова С.К. К проблеме развития дизайнерского творчества учащихся // «Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях» (второй выпуск) / Под общей редакцией Р.Х.Джураева. Отв. редакторы В.И.Андриянова, Ш.К.Мардонов. – Ташкент, 2011, ч.12.
19. Axmedova Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida dizayn elementlari vositasida mustaqil ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish. Сборник научных трудов: Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях, вып. 3, ч.5. – Ташкент, 2012, 190-193 б.
20. Axmedova Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodkorligi. Сборник научных трудов: Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях. – Ташкент, 2012,

- 73-79 б.
21. Башаева Т.В. Развитие восприятия у детей. Форма, цвет, звук. – Ярославль: Академия развития, 1997.
22. Беда Г.В. Живопись и ее изобразительные средства. – М.: Искусство, 1988.
23. Богатеева З.А. Чудесные поделки из бумаги. – М.: Просвещение, 1992.
24. Bulatov S.S., Salimov S.S., Muxtorov A.T. Sherdord madrasasi bezaklarining sirli olami. – Toshkent: Talqin, 2007.
25. Bulatov S.S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. – Toshkent: Mehnat, 1991. – 384 b.
26. Гагарин Б.Г. Конструирование из бумаги. – Ташкент, 1988.
27. Геронимус Т.М. Урок труда (комплект для начальной школы). – М.: Просвещение, 1997.
28. Грейс Иайкл. Дизайн. – Издательство «Фалькин», 1996.
29. Григорович Л. Формирование элементов творческого системного мышления на начальном этапе становления личности // Школа, 1997, № 2.
30. Головина Т.Н. Изобразительная деятельность учащихся вспомогательной школы. – М.: Просвещение, 1974.
31. Горина Г.С. Народные традиции в моделировании одежды. – М.: Просвещение, 1974.
32. Давидчук А.Н. Развитие у дошкольников конструктивного творчества. – М.: Педагогика, 1976.
33. Djuraev R.X., Tolipov O'Q., Sharipov Sh.S. Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan, 2004.
34. Jabbarova O.M., Xolmurodov T.N., O'quvchilarning texnik tayyorgarligini oshirishda o'lchash ko'nikmalarining tutgan o'rni. Uslubiy qo'llanma. – Toshkent, 2008.
35. Jabbarova O.M. Badiiy idrokni shakllantirishda shakl, metod va uslublar // Xalq ta'limi, № 4. – Toshkent, 2011.
36. Jabbarova O.M. Bo'lajak o'qituvchilar idrokini shakllantirish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.

55. Конран Т. Современный дом: искусство дизайна. – М.: «Меджибок» и «Русские словари», 1997.
56. Коблякова Е.Б. Основы проектирования рациональных размеров и формы одежды. – М.: ЛП, 1984.
57. Корбюзье Ле. Архитектура XX века. – М.: Прогресс, 1970.
58. Куликов П.В. Введение в психологическое исследование. – Санкт-Петербург, 1994.
59. Лук А.Н. Мышление и творчество. – М.: Политиздат, 1994.
60. Любимова Т.Г. Учить не только мыслить, но и чувствовать. – Чебоксары: Клио, 1994.
61. Малиновская Л.П. Вопросы формирования дизайнерского мышления на уроках изобразительного искусства в начальных классах. – М., 1994.
62. Моляко В.А. Техническое творчество и трудовое воспитание. – М.: Знание, 1985.
63. Макарова Е.В. Программа студии дизайна // Внешкольник, 1997, № 2. – Ижевск, 1997.
64. Mardonov Sh.Q. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida badiiy idrokni shakllantirish mazmuni // Uzluksiz ta'lim, №2, Toshkent, 2011.
65. Mardonov Sh.Q. Rangtasvirda mazmun va shakl yaxlitligi. Сборник научных трудов: Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях, ч.1, вып. 2. – Ташкент, 2011.
66. Мардонов Ш.Қ. Системно-технический подход к духовно-эстетическому воспитанию будущих педагогов // Халқ таълими, № 4, – Т.: 2011.
67. Mardonov Sh.Q. Maktab o'quvchilarini dizaynerlikka qiziqitirish // В кн.: Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях, том 12. – Ташкент, 2011.
68. Mardonov Sh.Q. Tafakkur rivojining psixologik-pedagogik jihatlari // Xalq ta'limi, № 2, – Tashkent, 2012.
69. Мардонов Ш.Қ. Повышение приоритета психологии личности // «O'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda

37. Ефремова Л.М. И модно и красиво // Эстетика поведения // М.: Искусство, 1985.
38. Евдокимова Л.Н. Эстетико-педагогические условия развития творческого мышления младших школьников. – Екатеринбург, 1988.
39. Зеленина Е.Л. Играем, познаём, рисуем. – М.: Просвещение, 1996.
40. Игнатьев Е.И. Воображение и его развитие в творческой деятельности. – М.: Просвещение, 1985.
41. Изобразительное искусство и художественный труд (сост. Неменский Б.М.). – М.: Просвещение, 1991.
42. Калмыкова З.И. Продуктивное мышление как основа обучаемости. – М.: Педагогика, 1981.
43. Казакевич В.М. Учебные комплекты «Хозяин дома» // Школа и производство, 1996, № 6.
44. Казаринова В. О красоте предметов. – Москва, 1967.
45. Каган М.С. Человеческая деятельность. – М.: ПЛ, 1974.
46. Калмыкова З.И. Особенности продуктивного мышления // Вопросы психологии., 1978, №3.
47. Калинина Г.П. Использование элементов дизайна на уроках труда // Начальная школа, 1989, №9.
48. Казаринова Т.М. Красота, вкус, экономика. – М.: Экономика, 1986.
49. Кашенко О.Д., Козлова Т.В. Покупателю об одежде и моде. – М.: Экономика, 1985.
50. Конышева Н.М. Секреты мастерства. – М.: Линка-Пресс, 1997.
51. Конышева Н.М. Наш рукотворный мир. – М.: Линка-Пресс, 1997.
52. Конышева Н.М. Чудесная мастерская. – М.: Линка-Пресс, 1997.
53. Конышева Н.М. Художественный труд (программа дизайнообразования) // Начальная школа, 1998, № 10.
54. Конышев А.Н. Методика трудового обучения младших школьников: Основы дизайнообразования: Учебное пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 1999.

innovatsiya texnologiyalarining ahamiyati» mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari. – Toshkent, 2012.

70. Mardonov Sh.Q. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodkorligi. Сборник научных трудов: Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях. – Ташкент, 2012.

71. Mardonov Sh.Q. Talabalarni estetik tarbiyalash. Сборник научных трудов: Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях, вып. 3, ч.8. – Ташкент, 2012.

72. Мардонов Ш.Қ. Духовно-эстетическое воспитание в процессе изучения педагогических дисциплин. Сборник научных трудов: Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях, вып. 3, ч.5. – Ташкент, 2012.

73. Mardonov Sh.Q. Tafakkurning garmonik rivojlanishi. Сборник научных трудов: Формирование гармонично развитого поколения в современных условиях, вып. 3, ч.4. – Ташкент, 2012.

74. Mardonov Sh.Q. va b. O'quvchilarning dizaun ijodkorligini shakllantirish. – Toshkent, 2012. – 128 b.

75. Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию. – М.: Просвещение, 1979.

76. Mehnat ta'limidan umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun davlat ta'lim standartlari // Ta'lim taraqqiyoti. IV maxsus son. – Toshkent, 1999.

77. Mehnat ta'limidan umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun dastur. Dastur // Ta'lim taraqqiyoti. IV maxsus son. – Toshkent, 1999.

78. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirish. – Toshkent: Fan, 2004.

79. Нестеренко О.И. Краткая энциклопедия дизайна. – М.: Молодая гвардия, 1994.

80. Нишоналиев У.Н. Формирование личности учителя трудового обучения: проблемы и перспективы. – Ташкент: Фан, 1990.

81. Nozilov D. O'rta Osiyo dizauni tarixidan. – Toshkent: O'zbekiston, 1998.

82. Подалко А.Е. Задачи и упражнения по развитию творчества. – М.: Просвещение, 1985.

83. Пономарев Я.А. Исследование творческого потенциала человека // Психологический журнал, 1991, №1.

84. Полуянов Ю.А. Перспективы реализации идей Л.С.Выготского в детском художественном творчестве // Вопросы психологии, 1997, №1.

85. Пармон Ф.М. Композиция костюма. – М., 1985.

86. Педагогический словарь (под ред. Каирова И.А.), т.1. – М.: АПН, 1985.

87. Педагогическая энциклопедия, т. 4. – М.: СЭ, 1985.

88. Психология дошкольника (хрестоматия). – М.: Академия, 1997.

89. Пономарев Я.А. Психология творчества и психология. – М.: Педагогика, 1976.

90. Пряникова В.М. Декоративное панно из лоскутов // Начальная школа, 1991, №2.

91. Пономарева Е.С. Цвет в интерьере. – Минск: ВШ, 1984.

92. Рубинштейн С.Л. Избранные философско-психологические труды. – М.: Наука, 1997.

93. Рисование. – М.: У-Фактория, 1996.

94. Развитие у школьников конструкторского творчества на уроках труда (методич. рекомендации под редакцией Качева В.И.). – Минск, 1996.

95. Симановский А.Э. Развитие творческого мышления детей. – Ярославль, 1996.

96. Соловьев С.А. Декоративное оформление. – М.: Просвещение, 1987.

97. Sotiboldiyev Z.Sh. Dizaunasoslari. – T.: Iqtisod-moliya, 2008.

98. Сулаймонов А.П. Кругок искусства книжной графики в школе: Методические рекомендации. – Ташкент: УЗНИИПН, 1990.

99. Sulaymonov A.P. O'quvchilarni dizaun san'atining tarixi va nazariy asoslari bilan tanishtirish // Xalq ta'limi, №6, 2011.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
I BO'LIM. DIZAYNERLIK TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	
1.1. Tafakkur rivojining psixologik-pedagogik jihatlari.....	11
1.2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkur ijodkor- ligini shakllantirishning pedagogik-estetik shart-sharoitlari....	31
II BO'LIM. MEHNAT TA'LIMI DARSLARIDA BADIY KONST-RUKTORLIK FAOLIYATINI TASHKILLASHTIRISHNING NAZARIY-METO- DOLOGIK MASALALARI	
2.1. Mehnat ta'limi darslarida badiiy konstruktorlik faoliyatini tashkillashtirish.....	46
2.2. Texnik estetikasining nazariy holati.....	58
III BO'LIM. O'QUVCHILARDA DIZAYNERLIK TAFAKKUR ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI VA METODIKASI	
3.1. Ta'kidlovch tajriba boshida o'quvchilarining elementar dizaynerlik tafakkurining shakllanganlik va rivolanganlik darajasini aniqlash.....	69
3.2. Tajribaning shakllantiruvchi bosqichida dizaynerlik tafakkuri elementlarini shakllantirish tizimi.....	78
Xulosalar.....	103
Foydalanilgan adabiyotlar	105

SHUKRULLO MARDONOV
ONAXON JABBOROVA
SHERZOD MARDONOV
SHOXIDA AXMEDOVA

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA DIZAYNERLIK TAFAKKUR ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISH

Тошкент – «Fan va texnologiya» – 2013

Muharrir: M.Hayitova
Tex. muharrir: M. Xolmuhamedov
Musavvir: E.Majidov
Musahhiha: F.Ismoilova
Kompyuter sahifalovchi: N.Hasanova

Nashr.lits. AL№149, 14.08.09. Bosishga ruxsat etildi 17.04.2013.
Bichimi 60x84 1/16. «Timez Uz» garniturasi. Ofset bosma usulida
bosildi. Shartli bosma tabog'i 7,75. Nashriyot bosma tabog'i 7,25.
Tiraji 500. Buyurtma № 39.

«Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi» da chop etildi.
100066, Toshkent sh., Olmazor ko'chasi, 171-uy.

ISBN 978-9943-10-869-1

